

BALOGH ISTVÁN

GYÓNI GÉZA

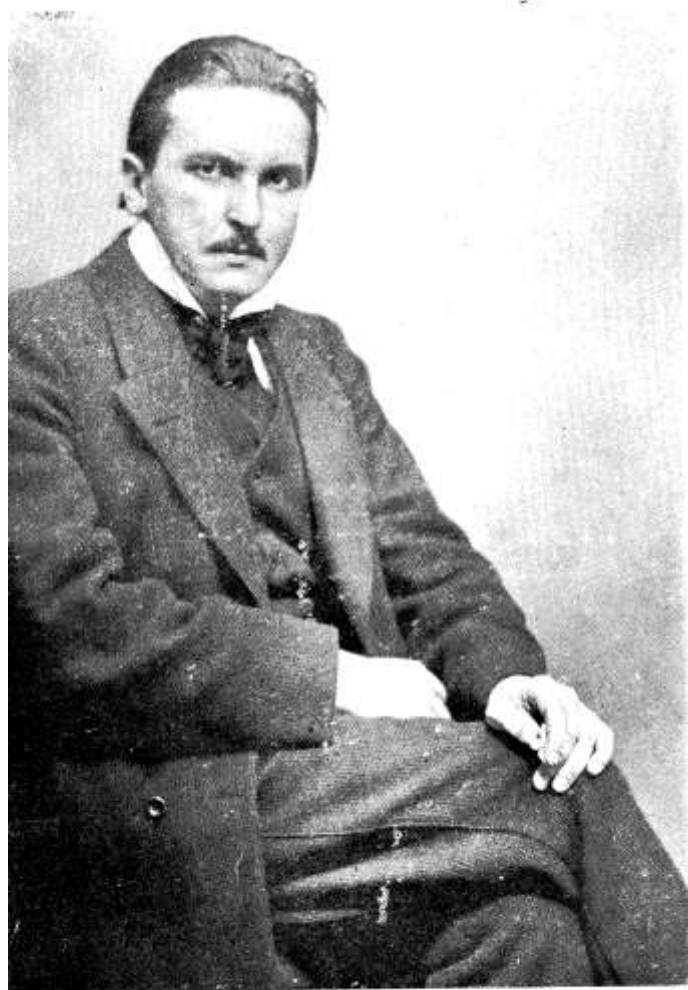
SZIBÉRIAI ÉLETRAJZA

SZERZŐ KIADÁSA.
BUDAPEST, 1927.

NYOMATOTT A BETHANIA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, BUDAPESTEN

A fordítás, minden jog fenntartva.

Lyon's 1892

*MOTTÓ: Halkabban járjon, aki él
S dúdoljon csendes éneket,
Messzi sírhantok fejinél
Ma ezer gyászszobor mered. Gyóni Géza.*

MÉLTÓSÁGOS

RÁKOSI JENŐ ÚRNAK

HÓDOLATTAL.

*MOTTÓ: A költő szegény volt. . . .
ismeretlen . . . . fejedelmi
jótékonytájságot gyakorol-
hatott a háború árvái
javára. – Útra kél...
és még nem tudni hová:
Az Örökkévalóságba . . .*

Rákosi Jenő.

F E L E S É G E M N E K :

aki lelkének ömlő aranyával
napfényen ragyogtatja
ezt a szomorú
könyvet.

MOTTÓ: Asszonyom, Szépem, Szentem, Szüzem

Ez a kietlen, szótlán, szeles plató

Ha idejönne: fuldoklana,

Dorbézolna:

Éj a ragyogástól.

(Balógi)

Előszó.

Mindenkinek, aki e könyvet olvassa, mulhatatlanul felfog tűnni az elbeszélés rapszodikus, szakgatott stílusa. Szokatlan fordulatokkal találkozik az olvasó lépten-nyomon. Patetikus, szinte drámai kitörések teszik mozgalmassá a szöveget. Néha kiáltó színek és éles akcentusok kápráztatják az olvasót. Egy szóval, különös, nyughatatlan, majdnem ideges olvasmány az egész.

Miért? kérdeztem magamtól ismételve, de nem sokáig kellett keresnem kérdésemre a feleletet.

Maga a könyv tárgya olyan rendkívüli, amely kényszerítő erővel korbácsolja előre az író.

Egy rendkívüli talentum, aki katasztrofális időkben csattan ki virágzására, aki a háború poklának tüzén keresztül vergődik el a babérfához, melynek leveleiből fonódik halántékára a koszorú; s aki e fa alatt roskad össze, hogy nyomorult halált haljon időnap előtt és nincsen közelében a nemzet, hogy e fáról letépje a babér-

levelet és ínségben verejtékező homlokára fonja. Iszonyú sors, hogy aki egy nemzet dicsőségére született, idegenben, egy zord országban, rab-sorsban epedjen el, lelki szomjúságtól gyötörve, merevülő szemei előtt lebegvén az aranykehely, melyben a neki szánt dicsőség gyöngyöző itala van, melyből azonban innia nem adatott.

Aki pedig ezt a 'könyvet róla megírta, az hűséges barátja, rabtársa, aki halála napjáig látja a rettenetes képet, mint sorvad halálra testben, mint borul éjszakába zaklatott lelke, mielőtt a jótékony szabadító, a halál, rátenne csontos kezét.

Írhatott-e e látványok után a legjobb barátja csöndes, nyugodt biográfiát Gyóni Gézáról?

Nem.

Ez a könyv nem egy megszokott életrajz. Ez a könyv izgalmas visszhangja annak a kimondhatatlanul bús tragédiának, amely a krasznojarszki rabtáborban, a magyar határtól ezer és ezer mértföldnyire lejátszódott s melynek hőse a dicsőség aranyos küszöbére megérkezett magyar poéta volt.

Ez a könyv függöny, fátyol egy színpad előtt, egy borzalmas tragédia rávetített képeivel vergődő hősével, szörnyű epizódjaival és némely

III

szereplőjével, az áttetsző kárpiton keresztül mintegy kontúrjaiban inkább sejtetve, semmint mutatgatva.

Gyóni Géza a második költőnk, aki düló csaták tűzszekerén ment – mint a bibliai próféta – egyenesen s közvetlenül fel a halhatatlanságba. Csontjait messze idegen föld őrzi. Lelkének itthon építünk templomot minden magyar ember szívében.

Budapest, 1927. februárius havában.

RÁKOSI JENŐ.

ELŐSZÓ.

A kétségbeejtő részvétlenség hamvasztó lángnyelvei közül életrajzot írtam: amelyet egy hat esztendőtt Szibériában töltött hadifogoly, fájdalmas magyar író írhat.

Regényt: ritmikus sorokban, ahol nincs nyugvópont, semmi derű, múltból jövőbe lendítő zónaperc. . .

Drámát írtam a magyar világháború fel-fokozásával.

Tragédiát zokogtam papírra, melyben a főhős Gyóni Géza, de mind Valamennyien, saját hibákon kívüleső okok miatt, emberen túli hatalmak nyakunkra lépésével roskadunk a porba.

Le sul c'est l'homme. Csak én írhattam ilyet, jó és rossz oldalaival. Ez nem felsőbb matematikai permutáció, kombináció; egyenes vonalakkal és szögekkel mérése a szépirodalomnak, ez a stílus szív, HANGULAT... Egy volt világháborús katona, szibériai keserű fogoly, a hazájába szökött, falu szélén cigánysorra vetett szimbolista író megoldása.

Nem Gyóni Géza istenítése ez, nem a háborús költő hérosszá tevése: ez a velem, mel-

lettem szenvedő, Mindannyiunk vergődéseinek csontvázra aggatása, a Halálnak egy olvasási szeánszra, hangulatra való megidézése.

1916 pünkösdjén pár levélváltás után ismerkedtem meg vele. Gyóni Gézához semmiféle önző érdek nem vezetett, előny nem járt s halálilag meleg barátság fűzött mindkettőnket össze.

... Egyszer
 A mi óránk forrón ütött
 S szent láz verte az éjszakát,
 Melybe két szép, nyomorult embert
 Terelt be a véletlen Idő. (Ady.)

Ez az életrajz gyorsírással, helyszínen, Krasnojarskhan, melegiben, az események, legtöbbször a hazamenés utáni, éjjeli órákban íródott. Ma a vázlatát adom.

Magam nem sokat szólok hozzá. Csupa idézet a könyvem; bátran kezemmel írott ön-életrajzának nevezhetném. E pünkösdtől kezdve folyton gyónt nekem, magáról mesélt; jegyeztem titokban, később utólagosan mindig bevallva.

Ilyennek ismertem. Más arculatát soha sem láttam. Nemcsak a katedrán: szószéken volt előttem pap, de megtaláltam együttlétünk teljes idején az embert is benne.

Szándékos letompítottság, éveken át betanult széptevés volt-e, nem tudom, mert itthon hallottam, utólag: Gyóni lumpoló bohém, akaratos, hiú éji fény volt. Sok hallgatás után így formálódott holdtöltté bennem az arca:

Istenhez hajló tékozló fiú volt. . .

Mit se keresek; mit se vonok vissza.

Mást és másféleképen el nem mondhatom az életét: hazudnék. Nem duhajkodott, nem lum-polt; a világháborús magyarság megtörtségét mintázta előttem.

Nem adom az egész hadifogságot, sem az alatiri, sem a teljes przemysli éveket, csak ahhoz nyúltam, ami előttem állt, amit nem csacska mesék, mások alapján, de szentmisként végig-hallgattam én is.

Ha véres, vad, nyers, könyes lett a könyvem: véres, vad, nyers, könyes most is a kezem.

Álljunk meg egy percre: Gyóni, a világháború, hadifogság észbontó fájdalmaiba örült ember, – bárhanyadrangú költő: szenvedő Mindannyiunk szimbóluma előtt kalapmegbilentve, mert akármennyit, mégis csak tett. Ha nem is tartjuk lángésznek: mélységeket töltő, alkalomszerűleg előhivatott TEHETSÉG csak volt, s a tehetségek apró kis tornyain ugrik aztán tovább, messzi a zseni.

Budapest, 1924. november 10-én.

BALOGH ISTVÁN.

A FEJEDELEM.

Gyóni Géza.
1922.

Ma öt éve, – íródeákja voltam,
Hajnalban ötkor
Volt egy szomorú, elgáncsolt halottam.

A táborparton borzongott a tenger:
Fekete sirályok
Felénk csaptak és gyászdalt énekeltek.

Hármas koporsóban fenékre engedték:
A Hit volt réz,
Ezüst a Remény s a Szeretet volt az arany bennük.

Sírva a sírba; sötétbe tettük:
Derekára
Vasabroncsból gyűrűt tekergettünk . . .

Aztán egy harang jött, – bekondúlt a csendbe,
Mire a borzongó
Táborparti tenger: a Fejedelmet örökre elnyelte.

(Balogh I.)

Szibéria. E szóra összeborzad minden lélekember, rémülettel robban szét a szánk, zörgő csontvázváá apad a testünk s állkapcsunk vacog: nagy danse macabre.

Szibéria; e szóra sírvafakad minden lélekember.

Szibéria a világ ravatala, mely körül gyertyaállamok élete remeg s halva fekszik rajta pár millió ember.

Havasi legelő, melyre az égbolt hajtja ki pokolra vetett bárányait; a felhők egy-egy csusszanó jégtáblák s előrenyúló ormójuk az űrben meglékel minden testhajót.

Kripta. Felpattant ajtaján hullaszagok lódnak felénk, ős dinosaurusok arcunkba rúgnak, ingünk szállongó fodraival hahotáz a szél.

Pandora szelencéje Szibéria. Kizuhan millió féreg s az Élet úgy gördül alá, mint hegyről, tengerbe hajló világtalanság.

Börtön. Rettenetes büntetés Szibéria.

Aki soha sem volt ott: iskoláskönyvekből tanulta: Szibéria az északi sarkon van: örök hó és jég bontja. Valamikor lefutott a jég egész az Alpok, Lemberg, Kiew, Kazán vonaláig, letarolta a trópusi erdők északra nyúló, merész orgiáit, eltemette az elefántokat; hegyeket gyalult nagy asztallapokká, gödröket karmolt széles tavakká e táblás alázaton. Sarki medve, rénszarvas, moha és zuzmó, havasi gyopár minden. Törpe eszkimók sülyedtek mély üregekbe. Szibériában halzsírt isznak, beleikbe pálinkázzák a forróságot, órákig lesik a fókát, rozmárt s küzdenek életre-halálra értük.

12,518.487 km² a határtalansága. A birodalmak roppant földrajzi végtelenje. A mértékek itt megóriásodnak: kicsinyesnek, aprónak tűnnek föl európai távolságok, mosolyt keltenek pár órai vonatutak. Napokon, a hófödte nyomok fázó versztjein mérföldeket kell cél felé ügetni, hajt a kancsuka és Kelet mesés, fölkelő Napjának óarany-fátyla, tündéri test szövétnekének fényével vonz valami paradicsomi, ős-egzotikumba.

Szibéria északnak lejtősödő jégtestű hiénaháta; tarajos partvonalán túl a halál dermesztő hidege borzong. Nyolc folyója 2000 km. Huszonhárom tavának 250 km² nagy, kéklő hullámtükre. .Azonban mindannyia az év kisebb-nagyobb részében (2-12 hónapig)

jéggel van borítva. A partok előtt elterülő szigetek lakatlanok.

Éghajlata 0° alatt van.

Éjféli Nap-ország; félévig van nappal, félévig a béke. Megordítják az égő istent:

Tegyed,

Könyörgök, hogy kevesb ember legyen

S több főka.

(Madách.)

Verhojansknál van az óvilág hideg sarka, a leghidegebb hónapé – 49° C. Folyói fél évig, vagy tovább is jéggé üszkösödtek. Befagy az ember szempillája, télen-nyáron bundában és filc-csizmában gémberednek.

Szibériáról azt tanultuk: tundrák hazája. Fátlan, üres pusztaság, hol bokrokká juházodik a természet buja büszkesége. Vakító üveg-ház, szüzi, ártatlan minden rögdarab.

Végetlen hóvilág,

Hol a halál néz ránk üres szemekkel. . .

Hol a növény is küzdni már kifáradt,

Korcsult bokor leng a zuzmók között

S a hold vörös képpel néz köd megül

Halál lámpajaként a sírgödörbe.

Szörnyű világ! csupán meghalni jó . . .

Ez órjás síron.

(Madách.)

Ólombányák az Altájban. Sóhajok útján rab mártírok; akasztófák, varjak; éhes ordasok szaladnak egy kettéharapott embercombbal.

Rabkatonák mennek a sárban.
 Rabkatonák ruhája rongyos,
 Arcuk halottas, ólomszürke.
 Ablakon át . . .
 Kutatva nézel a szemükbe.

S a szenvedésem látva-látod.
 Nekik adnád most mindened
 És megvarrnád rongyos ruhájuk.

Szemükben sápadt fényeket látsz.
 Ó, érzed-é e szemek szomját?
 Bús pásztortüzek égnek bennük:
 Csupa bánat és csupa honvágy.

(Gyóni.)

45 millió az orosz; furcsa emberek: burját, jakut, tunguz, szamojéd, osztják, tatár, kínai, japán. Csupa bábeli zűrzavar.

613 nagyobb ipartelep, 7455 munkás, 94 millió értékű termelésével.

Vasútja 7112 verszt.

1 egyeteme, 5 gimnáziuma; 4 progimnáziuma van, 3 reáliskola, 5 papi szeminárium, 9 papi iskola; 6 leánygimnázium. Körülbelül 24 újság.

S ez mind-mind a deportáció szent helye. Hivatalos adatok szerint 1883-1889-ig 767.849 (köztük 167.145 önkéntes) ment száműzetésbe. Ezen számokban pedig nincsenek benne azok, akik politikai vétségek miatt száműzettek, mert azokat illetőleg tiltva van minden közlés.

Szibériát 1581-ben Kucsum khán foglalta el Jermák vezértől s IV. Iván cárnak adta.

Rettentő számok ezek, óriási méretek; emberfölötti számíthatlanságok. Micsoda itt a mi kicsiny hazánk adathalmaza ... fogalomköre, az érzékelések kicsiny határa . . .

Aki soha sem volt ott, iskoláskönyvekben így tanulta. így magyarázott a tanár a katedrán s a diák fantáziája így alkotta meg önlelkeben Szibéria fagyos fogalmát hideg téli estén, mikor nincsen pénz fára és zúzmaralomboktól tavaszodnak á gallyak.

Aki meg ott volt, tagadásba vesz mindent s végűi ezt a negatívumot is megtagadja.

Tévesnek mondja a tankönyvek beállítását, rossznak a tanárok magyarázatát az ifjúság fázó fantáziáját, belebolondult sok meglepetésbe, új fölfedezett világoknak örült. S mikor már óhitének dült halmazán ujjong, bukó mázsákon játékosan táncol, a téboly megtagadja s a szavak forradalmár keserűségeit zúdítja maga és múltjának szépségei ellen.

Szibéria művelt, keleti kultúrállam. Az Ural-hegység cseljabinszki és jekaterinburgi vonalán utazik belé az ember robogó, kényelmes, hálásra berendezett, lengő vonaton. Az Ural titokzatos rengetegével, meredő szikláival, csobbanó, szökő patakjaival annyira elbűvöl, hogy alig vesszük észre: gömbölyű

üvegtest fehér mellére szaladt a vonat; simuló dombok, erotikusan megdőlt völgyek s messze a – szeptemberben már fehérülő pamlag hátán szűz asszony: – ing az Altai- és Szaján-hegység millió eleven ága.

Előkelően, pazar pompával berendezett állomások pálmáznak ma is az úton, színes várótermek a vonalak mentén. Mélyen elnyúlik a falu, egy város. Gondozott földek. Utak visznek; madarak szállingóznak itt-ott... Tehén, ménesekben vágató vad lovak, bozontos pásztorkutyák... még egy nyúl is átszalad előttünk, mire a babonás nép azt susogja: rossz jel.

Hatalmas vashidak, csónakok, hajók.

A városba trojkán jutunk.

A káprázatok boszorkányvára. Elegáns, európai, kitüzesedett üzletek. Férfiak, nők: emberek élnek itt, nyugati divatban. Kőpaloták, színház, mozi, villanyvilágítás, telefon, virágüzletek, gyümölcs és jó sütemények. Az utak mentén szép fasor, liget, katonazenére dobbanó párok... Beszélgetnek; köszönni is tudnak és alázatosak: mintha csak templomok mellett mennének: előttünk.

Ha békében nászutat, vagy tanulmányutat tett az ember, vagy a hadifogolynak, ha jó, vagy rossz dolga volt: minden esetben más arculatot mutat Szibéria.

Ha művész tette meg, vagy pénzsóvár

materialista... Mert ám Szibéria Európa számára a nagy végtelenségű Orosz birodalommal együtt Amerika lehetett volna, ha ki tudják aknázni, ha gondoltak volna arra, hogy muzsikország parasztjai közt igen nagy ára van az iparnak; jólábú orosz lovakon nyargalhat a kereskedelem és mindenféle szakmának beláthatatlan térénuma kínálkozott a meggazdagodásra. Parlagon heverő, nagy területek, európai *tekintélytisztelet* magas nívója kivonzhatta volna a vállalkozóbb szelleműeket; de nem ismerték a keleti kontingenst.

Jólelkű, jámbor nyáj az orosz; igavonásra és fáraó-gulák építésére alkalmas; akár csak hegyvidéki szlávjaink. De ha bepálinkáznak, vagy a lótejből erjesztett kumisztól – szesztilalom idején ingadozik a föld alattuk, mint a felbőszített csorda rúgják, ölik az életet, a legnagyobb vallásosság mellett; adják saját leányukat bérbe; megvesztegethetők s nem áll parancs útjukban, mit ki ne játszanának.

Leányaiknak nagy része gimnáziumban érettségizett, míg leendő férjük magasabb náluk, mérföldeket lép filigrán kis asszonyok mellett és alig van valami iskolázottságuk. Durvák, csiszolatlanok; baloldalukon járnak a nők s a szalonokban is kurjantva beszélnek, mintha pusztán volnának és hallgatójuk a Horizon lenne.

Asszonyaik: intelligenciájuknál fogva leg-

szebb divatra hajlamosak. A Nyugat *kezét csókolom*-jára rögtön behódolnak.

A férfi hazájának faji eredetiségeit, feleségének divatos csillogásával szemben is, hideg vérrel hordja. Tányérsapka, szakáll, rubaska... Kívülről hordható igazán ingblúz. Még a hadsereg is ezzel van adjusztálva. Íme, a hazafiság nem engedi egészen a praktikumot, vagy a kozmopolitizmust lábrakapni. (?) Avagy talán a rubaska-viselet túl van már a nyugateurópai öltözködők praktikumán is: leegyszerűsödtek.

A vallásosság szélsőségesen kifejlődött. Legkisebb jobbágyfaluban is csodálatosan szép templom ragyog, aranyos, félgömbalakú kupolákkal, míg szalmafedeles kis kunyhók a házak... Minden utcasarkon egy pléh-Krisztus; nagy ceremónia. Az orosz temetés eredeti ájtatoskodással megy végbe. Fehér a gyászjel. A kocsira való ravatalozás abból áll, hogy a gyászmenetben elől két ember viszi a koporsó födelét, míg a halott mindenki által látható, takaratlan arccal, kocsin megy végig utolsó útján. Ez már gazdag, I. osztályú temetés, pappal, dalárdával. A szegényebb is, a koporsót illetve, ugyanaz. A tatárok szaladva futtatják vállaikon halottaikat a temetőkertbe. Sok furcsaság. A kínaiak hollóknak adják halottaikat, nehogy megfertőzze bűnös test a földet.

Mikor 1921 tavaszán a kommün másod-

szor kitört s pl. Novo-Nikolajevskben már nem bírták eltemetni a flekktífusz áldozatait, a Kolcsák-, Denikin-armé hulladékjait, a megváltói sorsra érdemes magyar bakákat: először történt, hogy 60.000 embert temettek el a tábor előtt.

Rettenetes látvány volt az intelligenciának e menekülő, roppant hada. A lovak ... Tél volt, hulláktól virágzott a tundrás mező. 1914. őszén történt pedig, szintén ily tömeges halálozás után, egy kamrába összehordott halottakból szénásszekér módjára vendégoldalasan megrakták a kocsit s szaladtak velük trappban a temetőbe. A hullákat ám rosszul kötözték le s úton-útfélen hagytak le testeket a hóban.

Flekktífuszba pusztult szomorú halottak..., mikor – néha ponyvával volt szemfedőzve a megrakott kocsi..., kilógott egy fél-láb, vöröskékes asszony keresztüldobódott egy meztelen férfi fagyos mellén. Fölpattant üreges szemek; vagy a tömegsír fenekén napok óta: újabb transzportra váró, elhantolatlan testgomolyagok... Ősszel, a tél fagya előtt korán megásott féléves sírok. Vad kutyák ... varjak... Útszéleken egy lábszárcsont, koponya; bélüregüktől megfosztott, kiharapdált farú lovak... S mindezek után nagy szekér indult a táborba ló- és mindenféle koponyákkal... A hadifoglyok, meg a kutya- és macskahúst

evő osztrák és germán tiszték örültek, hogy ebédelhetnek... Evett az ember. S az üdülő barakból, szemközt ép az étkezdével, szánkóra dobálták a kiacélosodott vörösés kéklő teremtés koronáját: az embert.

Tél volt.

Borzalmas látvány: emberi ízlés legnagyobb eldurvultsága, mikor e fagyottra merevedett pirosas-kékes hullákat lábuknál, fejüknél fogva, mint egy fahasábot, szánkóra dobták keresztül-kasul.

Szomorú látvány volt az is, mikor az intelligenciánk gazdagsága lakhatóvá tett egy épülésben félighagyott téglabarakot; ahonnan aztán kilakoltattak ismét a semmibe.

Tehetetlen orosz bakákat helyeztek a mi elhagyott helyünkre s a barakot elnevezték üdülőbaraknak... Ezrével pusztultak benn az emberek.

Borzalmas kép... ablakunk előtt volt... ettünk... ettük tovább a levest, a lókoponyák húsát s a hajdinakását...

Istent megtépő, fájó szomorúság, mikor a lábbadozók egymásután elindultak libasorban a barakokból; gyöngeségük miatt milliméter pontos távokra egymástól, s aki leült, leült pihenni: ottmaradt örökké... Átlagban minden harmadik a porban.

Gyóni lelke sír ilyenkor minden szívben:

Itthagyni minden szentet, drágát,
 Asszonyt, búzát, bort, dalt, zenét:
 Cézár parancsa nem kegyelmez,
 Kell a halál-cseléd.

(Gyóni.)

Lázad, rettentőn lázadhat ilyenkor, ki még
 élve marad:

Cézár, énnekem asszonyom van,
 Forróölű, dalos, szelíd.
 Teéretted, jaj, hogy áztassam
 Könyűvel szemeit.

Vért szűr a pajzs Hispániában,
 Rengenek a sötét hegyek.
 Bús fürtnek a halálszüretre
 Cézár, nem mehetek.

(Gyóni.)

S a rettentő fájdalom öngyilkosságra
 gondol:

Alexandra, bús feleségem,
 Kit nem csókoltam réges-régen,
 Mert elrabolt a cár parancsa -

A kis fiúmat, édes lelkem,
 Csókold meg holnap is helyettem.
 Te csókod most forróbban kapja,
 Mert holnap nem lesz néki apja.
 Holnap nem lesz már csak az anyja,
 Mert rohannom kell új rohamra.
 Így rendelik, míg én sírt ások,
 Ott bent a részeg kancsukások.

(Gyóni.)

És így pusztultak a mi hadifoglyaink is.

Mikor a skorbutban lógtak a fogaink... Nem volt egyéb étel: szakadatlanul sárgakása, néha külön felkiáltójellel: zsír van rajta! Máskor, ha már ez elfogyott: hónapokon át káposztát, csí-levest kaptunk; aztán hajdina a megundorodásig... Néha rizsszezon.

A hús: disznófej, lókoponya, tüdő s általában ellenőrizhetetlen koponyák húasai... Az osztrák és germán tiszték túltették magukat minden borzadályos formaságokon: egyszer csak feltűnt a táborban: fogynak a kutyák....

Megették.

Macskát hizlaltak a padlásokon, úton-útfélen ütik le őket, fogják a varjakat, száz éves hollókat ki ebédre, ki vacsorára.

Ki ütközött meg köztünk azon, hogy kefeszőrök, letört fás részek, zsinórok, posztódarab, cipőtalp, bőrdarabok nyomták fekete, folyékony, sárkenyerünk napi adagjának félkilós súlyát...

Polyva, szalma; éjjel piros csótányok petézték tele kenyerünket. Nem zavart; megtisztítottuk s korgó gyomrunkba irányítottuk; néha teával, de jó volt a szacharinos forralt víz is gyakran, mikor hónap vége felé járt ebédpótléknak, uzsonnának, vagy vacsorának...

Kinek ment el a kedve, mikor az: itthon – békében, elég jól szituált, ma is derék államvasúti tisztviselő, nyomorúsághoz hozzá nem szokottságával: zsíréhségében gépolajat

kent valami kis tápláléknak pirult kenyérére s jóízűen, a groteszség egy mozdulata nélkül oly jóízűn ette, hogy majdnem étvágyat gerjesztett bennünk.

Ilyen bomlasztó nap-baktériumok sorakoztak fel Gyóni előtt.

Ilyen csapkodó, falvakat, városokat, embereket égető háttérben kelt életre a Gyóni Géza költészete.

Annak a Gyóni Gézának a költészete, aki ebben a tekintetben Petőfin is túltett, mert káplári rangot nyert, noha egy Bem tábornok mellett nem vitte fel az őrnagyságig.

Ez a kor a borzalmak sötét kora. Az ebben fellángoló tűzoszlop fényénél írta új költeményeit Gyóni s szilárdult meg egész költői felfogása. Itt forrta ki magát, lett elismert költő s e mindent felemészítő lángoszlop be is fejezte költői életét.

Az az ember volt, akit első verskötetének „fojtó tubarózsái”, mint dr. Szilágyi Géza, a nemes, elfogulatlan kritikus írta, nem elégített ki, elnémult, vidékre bújt, hogy eltakarja megsüketült életét. Most aztán teljes elszánt-sággal ment a harcba, lelkesedett érte, mint amely számára szerencsét, vagy halált hozhat. A nagy indulatokkal mulatós férfi lángcsóvás színpalak elé állott; keresztülszaladt itt minden pattogás: ágyúk dörgése, Alexis levele, a

lépteivel kongó őrszem, a katonaládán szerelmes levelet író harcos dala; majd mikor Przemysl várát feladták s tisztiszolgaként követi százados öccsét Alatyrba, merevedik elé az Omski emlék, megjelenik a magyarul magyar himnuszt énekelő Ottó, Germániából elhurcolt kis névtelen hős; a hadifoglyok istentiszteletén felzokog a Dicsőséges Jobbhoz, ön-életrajza s képzeletbeli székfoglalója a Petőfi-Társaságban: Harminc évig a pusztában. Aztán jött a féltékenység, a legcsodálatosabb sejtelmű költői játék: prófécia, mely Leveleket írat vele a Kálváriáról s a harminc égő rózsaszálért elhajló asszonyt megsiratja.

Szibériában, az élőhalottak temetőjében bomlott ki ez a költészet, mely tisztább, igazibb, hazaszeretőbb és emberibb mai magyar boncokénál. A halálból, elmélyülésből szívódott föl ez a verselés. Nemzeti költészet ez, faji és irredenta a helyzet által magasba tornyosítva: meglódítva a Nyugat szóötvöseit, akik kinsíneken s rubint kupékban futnak el egy-egy vöröspántos nadrágban járó gnóm alakja mellett: villamoson a kávéház bűzébe, a redakcióba, míg ő élet és halál vérgőzében szül, és a Tábori Újság, a légi posta, vagy a Rostyné, gróf Forgács Ilona magyar szívtől dobbanó mellén tudja bimbós bokorba rejteni a könyvét.

1915. őszén megindult a lélekvándorlás Ázsia felé. A krasnojarski tábor magaslaton feküdt, honnan képzeletszerűleg belátást kaptunk a világ minden államába; felül álltunk minden zűrzavaros tükrön. Átlagban 10.000 ember élt ezen a platón, kik közül a Föld minden nyelvére akadt dilettáns. Minden nemzet újságját meg lehetett venni, le tudtuk fordítani; nyúlánk estéken meghánytuk-vetetük s pillanat műve volt csak, hogy az egész tábor tudjon az új hírről.

A testi és szellemi munkásosztály, még az emberi nem is képviselve volt e Noé rekeszében.

A világ 4-5.000 tartalékos, tényleges tisztje ült itt haditanácsot késő éjjeli órán... s a pesszimizmus s optimizmus kilengéseiből kihajnalodott mindig az aurea mediocritas.

Gyóni Géza maga is olvasott angol lapokat s olasz, svéd, amerikai, orosz, kínai, japán stb. fordítások útján abszolút tudomással bírt a külvilág dolgáról.

Sir Roger Casement, Dögmadarak, D'Annunzió, Ali Hajdár, Gorkij, Maeterlinck működése számlázva előtte; valamint a magyar hősiesség, melyről az oroszok egy-egy nagyobb csata után lovagias eszményiséggel emlékeztek meg a Ruskoe Slovo-ban.

Sokat tanult, keveset beszélt, csak állandó figyelemmel, szemlélődéssel hallgatott minden

fejtegetést. Nagyritkán lehetett valamibe vonni, de akkor felállt, sétált fel és alá, hevülékeny igazságossága költői fölényel engedelmet követelt. Egyszerű, beszéd közben vendégével szemben mindig hallgatni igyekezett, de ha azt kifáradni, vagy megállni vélte: egy-egy mélyhangú szót adott alá, tudjon valahogyan továbblovagolni, s ő ez idő alatt verselt. Olyan látszata volt az eféle jelenetnek, mint zenének a bús ember fülén: gondolatainak áramlását a hanghullámok tengerré dagasztják.

S Szibériában, az élőhalottak temető-kertjében, lángokat csapkodó, falvakat, városokat embereket égető háttérben: így bomlott ki a Gyóni Géza költészete.

A versek pedig jöttek; tódultak belőle, mint hangyabolyból fekete sereg:

Vásott fiúk, cingár legények;
Versek, versek, rossz cimborák,
Kik véremet megittátok. (Gyóni)

s beborították, letakarták egész költői életét.

Mint lávákkal fedett hegykúp, lepellel tompított óriás szobor, nagy gúla alatt múmiázódott el az élete, s a halott költő csontvázvá rogyva gubbaszt a krasnojarski tisztii temetőben, romló fakereszt alatt.

A halottak országa ez a bekerített térség: van királya: az Isten, hadserege: „szélen káplár, élen hadnagy.”

Van csönd, mert
 Sort a sorhoz némán intik,
 Megindulnak, ahogy illik. (Gyóni)

Közel van a legénységi temető; árok és drótkerítés a határ.

Teljesen kiépült a Halottak Birodalma.

Tiszti temető közepén a Denkmalról latin, orosz, német és magyar betűkkel égtájaskodik tüzelő Napként a birodalom hangtalan értelme: kik laknak itt, mióta és miért.

Köröskörül nagy, fátlan pusztaság, az ég peremén felhajló dombok, a temető alatt ropant szakadék, melynek feneketlen pontját a Jenissei foglalta el; aztán az Altáj nyúlik magasba, Nyugat-Kelet felé húzódik egy völgy, hol a halottak Styxe és a Város telepedtek le.

Gyóni Géza önkívületi megnyugvással viselte sorsát, vallásának rajongó hite elcsendesítette gályrab vívódásait s úgy járt, mozgott a többi élőhalott között, mint kinek titkos hatalmak jelezték már az elközelgő véget. Szoros és titkos összeköttetése volt a *sötét hatalmakkal*; sorsát befejezettnek látta. Csak az fájt neki, hogy épületeit félbe kell hagynia, holott Magyarországon, az életen annyi emelnivalója lenne. A sír mindig a háta mögött tátongott s valahányszor sétaútra indult, ravatalos díszbe: lakkcipőbe, galambszürke, maradt kesztyűjével szalonba öltözött, pálcáját vette vándorbotnak, kihúzta egyenes

daliának magát, s talán-talán még a przemysli kirohanás *Zrínyi aranyait* is a zsebébe tette, hogy készen találja, ha jön a Halál s az eltakarításával járó munka meg legyen fizetve. Így sétáltam vele a táborudvaron végig, vagy az emberek előtt bújva egy barak napos szögletén, vagy az épületek s kerítések szűk sikátorán. Ilyenkor nem verset írt; ilyenkor beszélt; gyónt, az életrajzát vallotta nekem; ilyenkor a múltat fojtogatta ki a Halál a torkán. Csak ő beszélt. Vigasztalás nem jött.

Latrok között a Golgotára
Uram, uram mért űzesz engem?

Mint a titok hallgat a puszta
S egy varjú száll a végtelenben.

(Gyóni.)

Gyóni komoly volt; én tudtam az elhivatottságom: kötelességem. Az ember, az irodalom s a magyar nemzet iránti föláldozódás kötelessége volt.

Úgy bántam vele, mint egy földön maradt testtel, melybe gyónni és verset írni röppent a lélek.

A leglágyabb környezetben nevelkedett fel.

Édesapja, Achim Mihály (a békéscsabai Achim-családból), Gyón község előregedett evangélikus papja; az örök életet, békét, ember-szeretetet prédikáló, szent öreg úr, néhai pásztor, aki az egyszerű, csöndes, világot nem rengető örömeiben találta meg a földi boldogságot.

Hatalmas energiája volt azonban, mely a jövőbelátás végzettségével igyekezett visszarántani és megtartani fiát a művészi élet szélsőségeitől.

Különös sors. Petőfi apja is a legmarkánssabb erőszakkal igyekezett szerencsét próbálni – a költői pálya ellen; úgy a szegény öreg pap is hiába küzdött gyermeke predesztinációjának megghiúsításán.

Minden kényszerítés, reális életre csábítás hiába nála. Széles gesztussal ír is egy versében az apai szigor ellen:

Mi közöm ezekhez
S mi közük nekik hozzám . . .

Hiába költögetnek,
Hiába csöpp szándékok,
Kis vágyak, kenyértervek . . .

Elégni s elaludni,
Ó, hiszen ez az élet.
. . . Szikrás s messzilángú,
Hogyha poéta élte.

(Gyóni.)

Az apám mindenféleképen ellenezte az én céltévesztettségem; kényelmes, biztos polgári pályát akart a kezembe adni. Nem becsülte az újságírást.

Szegény, öreg paphoz lélekben megtérve, dobban most egy verse Przemyslból:

Szegény öreg pap, lent a sírban,
Az én apám, tudom, hogy nem aludt,
Míg messze Észak gyilkos éjszakáin
Fiai fölött égtek a faluk.

Harcos dicsőség koszorúját
Szegény öreg pap sírjára teszem.
Az Úr velünk volt, apám, visszajöttünk,
Szabad földben nyugodj már csendesen.

(Gyóni.)

Mi volt az oka, hogy katonai rangját, sőt már-már hivatalossá népiesedő Gyóni neve mellé az Achim-ot is odatette, magyarázatokat őrizgetek tőle.

Ugyanis a Tábori Újság közölte verseit, a legénység jól ismerte rendfokozatát, irigyei, haragosai mégis úton-útfélen kétségbe vonták, hogy ő volna a versek írója.

Gyóni nem akarta használni az Achim nevet, talán idegen hangzása, talán a tragikus Achim-halál miatt sem, bár az Achim név az osztrák irodalom történetében csalogató volt reá nézve; e név viselőjének portréját egy dabasi kastélyban is látta, s Szabadkán csak a háború kitörése akadályozta meg, hogy nyélbe ne üsse a „névmagyarosítást”.

– Nem is lett volna ugyan szükségem erre, mert a Bácskai Hírlapból Gyóni néven ismert már az egész város, de a szülőfalum nevét polgári jog szerint akartam használni.

Hogy taktikai háttere nem volt-e káplárságának a könyvön, nem tudom, csak demokratikusabban lehetett kívánatosná tenni egy pionír-káplár által írott s a legénység között buzdításra használt verseskönyvet, melynek bizonyos százaléka jótékony célra is áldoztatott. Meg, nagyobb csodának is látszhatott az irodalomban egy pionír-káplár verseskötete. El is kelt hamar az első 10.000 példány a nagy várvédő seregben.

Sokan bizonyígtatták a Tábori Újság versei után, hogy Gyóni nem Achim s Achim (talán a főhadnagyra gondolva) nem lehet pionír-káplár.

Lehet, hogy jó szelleme, ihlete a hadifogságot is elerebbentette; hol ezen a néven az orosz felismerné s mint erkölcsi támaszát, leghatékonyabb injekcióját a körülzárolt várnak, kegyetlenül halálra ítélik, vagy soha sem menekül meg a nagy szenvedéstől. Utóbbi aggodalmát gyakran emlegette levelei elküldésekor és érkezésekor, mikor megnyugtatta az a gondolat:

– A sógor azért nem ír, nehogy rám-akadjanak az oroszok.

*

Áldott, korán, 1894. nyarán, legkisebb fiának halálakor, tébolyba elevenedett édesanyját hamar elvesztette.

Mélységesen érző, gyönyörű asszony volt Bekker Gizella, a pozsonyi evangélikus tanító szelíd leánya: Gyóni Géza imádott édesanyja.

Tíz évig simogathatta, csókolgathatta szőkefürtű, kedves gyermekét. E tíz év alatt kellett Gyóni Géza lelkében felépülni annak a forró anyai szeretetnek, mely annak belátására ébred, hogy se kicsiny, se nagy korban nem hálálható meg az anyai önfeláldozódás, mert:

Két drága asszony, Istenem,
Akiknek én csak könnyet adtam,
Síromhoz ül s beszél velem,
Mint bölcső felett olyan halkan.

(Gyóni.)

E tíz év alatt kellett azon fogékonyságot megszereznie, mely az Omszki emlékbén szörnyűséges jelenetet vetít elénk, kétségbeejtő realitásával.

Emlékezem sötét szemére;
 Sötét szemén a téboly lángja, -
 A menekülők vonatán
 Féltőn hajolt szopós fiára.
 Rongyokba burkolt sovány melle
 Szibéria fagyától dermedt,
 Sovány mellét egy csöpp tejért,
 Egy csöpp tejért
 Hiába rágta már a gyermek.

(Gyóni.)

E tíz esztendő után már csak Mihály öccse és leánytestvérei maradnak vele. Gizike, Marcsa, s a néhány évvel ezelőtt kétségbeejtő családi helyzet miatt szintén tébolyodott s meghalt Piroska testvéreitől – míg a családi élet enyhe melege takargatta, csak a szelídséget, nőiességet szedhette magára.

A nőiességet én már erős oldalának láttam a fogságban; bár – utólag tudom, legényéjszakái itthon számtalanszor futottak a hajnalodó Napba.

Egyszerű, falusi birkózások, faluvégen mocsármenti játékok, a homokos talajban való bukfencezések, a Vay grófi kert ősi lehellete, Kossuth Lajos apjának dabasi, horpadó sírja, antik udvarház-stílusú nemesi kúriák, nádfedeles parasztviskók, a végtelen pusztá

törpülségéből Istenhez tornyosuló evangélikus templom áhítata emelték életét lassan lépcsőzetesebbre.

Fogságban már nem sportolt, nem kötötte le, nem foglalta el magát, lelkületét semmi mással.

Ha a tisztiszolga takarítása elzavarta kissé hazulról s a M. A. C. pályán sétálgattunk, hamarosan leült.

Egy ilyen alkalommal történt meg velem az, amit ember- és művészet-tiszteletem parancsolt reám Gyóni Gézával szemben.

Egy másik, az újpestiekről elnevezett sportpályán sétáltunk, aztán hamarosan leültünk egy padra. Úgy hozta a helyzet, hogy ő került a baloldalamra: ellenkezőleg, ahogy etikettesen illenék. Szédült, forgott a fejem, a Gyóni beszédjéből semmit sem értettem, szorongtam, feszengtem, kényelmetlenül éreztem magamat. Végre is kénytelen voltam bocsánatát kérni s átülni a Gyóni baloldalára, ahogy az udvarias és fiatalabb embereket illet.

Nem tiltakozott. Önérzetes volt.

Ilyen séták, ülések alkalmával mindig Gyóni beszélt. Én magam igazán alig mondtam pár szót, de ő megértett, nagyon szerethetett. Életét olyannak érezte, kinek rengeteg mondanivalója volna, gyónni és vallani kellene...

Beteges költő-tiszteletem hívságosan jól

esett neki; úgy emlékszem, természetesnek is pózolta magában.

A túlságos kevés mozgás pedig megártott minden hadifogolynak. A szív-hátsófal elpetyhüdését eredményezte.

Gyóni életében is bebizonyosodott ez. Sokszor panaszkodott apró szívbántalmakról. Hideg lemosásokat, esti fürdőket használt, már úgy fogoly módszerrel: a mosdótáלבól...

Édesapja még nyilvános iskolába sem adta eleinte, hogy a gyülevész, mindenféle házi nevelést összehordó elemi iskola első benyomásai el ne hatalmasodjanak fiatal, érzékeny lelkén. Magánúton végezte az első osztályokat s csak később, megerősödve lépett a rontó tömegbe.

Öreg, töpörödött Bleyer nevű tanítója, kivel évekkel ezelőtt beszéltem, legjobb, legfogékonyabb diákjának vallja a gyermek Gyóni Gézát.

Tízéves korában, 1894 szeptemberében elhagyja a szülői házat s a szarvasi gimnázium I. osztályába iratkozik. Itt végzi tanulmányait egész a VII. osztályig.

Innen Békéscsabára kerül, hol az ág. ev. gimnázium jelesen érett diákja lett.

Pedig nem sokat tanult.

Szinte büszkén elevenedett meg előtte a kép, mikor mesélte:

– A többiek már mind korán fölkeltek,

megtanulták leckéiket, ki a kertben, ki az udvaron, én még jó mélyen aludtam az utolsó percig. Aztán hirtelen öltözni kezdtem.

— Mosakodás közben mondta el sokszor, az akkor még csak osztálytárs, barát, majd idővel barát és sógor, Szolár Ferenc a napi leckét s én tőle tanultam meg.

— Soha sem voltam megijedve.

— Tanulni nem sok időm volt

— Brácsás, bőgős voltam a zenekarban s bizony a jó csabaiak, meg a rokonság igen gyakran reggel eresztett el a zsíros, táncos disznótorokról.

— Meg a brajlai lány.

— Kedves, holdvilágos éjszakák meséi tarkították az életemet.

— Mikor a Ferkó (dr. Szolár Ferenc) télikabátjának az újjában leveleket küldtem, kaptam ... az első csók.

— Bolond, szép ifjúságom volt.

— De azért sohasem volt panasz ellenem. Mindig jól tanultam.

— Az önképző-körben mindig dicséretet kaptam.

— Jól szavaltam.

— Az Új Idők egy versem is lehozta. Lebírálták az önképzőkörben. Én fogadtam és fogtam ezt a Puszta kertben c. verset s beküldtem a lapnak: természetesen, nem írva

alá, hogy diák, hanem csak, hogy feladó: Achim Géza, Békéscsaba, ev. gimnázium. És jó *üzenetet* kaptam.

— A fogadást megnyertem.

— A verset is közölték.

A költői érzés biztonsága, íme, erőteljes merészségekre ragadja. Hisz önmagában.

Érettségi után, 1902-ben a jó, kényelmes megélhetést nyújtó, Istennek legjobban tetsző hivatást adják a kezébe: beíratják a pozsonyi ág. h. ev. theológiára.

Alakja, erőteljes hangja, megragadó szónoki készsége első helyre emelik theológustársai között. Itt is szaval, versenyez, versenyen „beugrik” s győzelmet arat.

A gyóni templom alázatos hívei sokszor hallják a prédikáló fiatal papnövendék mélyzengésű, feledhetetlen, szívbe markoló szentbeszédeit. Zsúfolásig telt ilyenkor a csöppnyi istenháza. Még az ajtón kívül is állottak a hívek. Sokat megkönyeztetett, katharzisba ejtett.

Másodéves papnövendék korában a Nyugatmagyarországi Híradó rendes munkatársa.

Versek cím alatt 500 példányban megjelenik első kötete 1904. január havában. Boldog. Első névjegyével világ elé állott.

Azonban halálos vívódások remegtetik meg fényes boldogságát. A percek rohanva

futnak életével. Neki pedig borzasztó kötelessége van.

Meg kell halni.

Ő, a papnövendék, aki az Istenben való megnyugvást, örök életet, szeretetet, jóságot hirdeti: a halál küszöbén áll.

Amerikai párbaja volt.

Fekete golyó gurult elé.

Meg kell halnia.

S a theológiai otthon diákszobájában csikordult a kulcs, bezárult az ajtó és forró füstöt lehellt egy revolver csöve.

Két levél hevert mellette ...

Egyikben halálos ellenfelének Istent kihívó, kusza, pár sora, melyben az öngyilkosság határnapjára figyelmezteti...

Másikban: a fogadalmát halála árán is teljesítő, sorsüldözött, szomorú, de becsületos ifjú, búcsúzó-sora.

Az öngyilkosság azonban nem volt végzetes. Csak bordákat roncsolt a vak golyó, a seb hamarosan gyógyult, de a theológia istenes törvénye számúzta szentséges hajlékából az Isten arcát magáról eldobó, bűnös Gyóni Gézát.

Fölgyógyulva el is hagyta az akadémiát s egyik tanára segítségével szerkesztő tagja lett a Híradónak.

A másvilágról tért már vissza Gyóni Géza.

S ekkorra halálosan eljegyezte magát a költészet ezer fájdalmával, frt, sírt, végtelen sok verse gyűlik egyre-másra.

A pozsonyi Toldy-kör volt nagy hatással elszomorodott lelkületére. Ez adta vissza életkedvét, adott alkalmat a nyilvánosság előtt való szereplésére, ismertette meg pesti írókkal s mélyítette el önmagában.

Innen azonban 1905-ben a gyóni község-házára kellett lerögződnie, mert erős elhatározással a családi tanács jegyzőt akart belőle csinálni. Itt kellett hát írkokoskodnia. Szomorú számok ijesztő nagysága felett el-elábrándozott s az adókönyvek poros, verejtékes, könyes végrehajtói elárverezések átkozott fóliánsai között mindjobban kezdett undorodni a „tisztes pályára” elnyerésétől.

— Nem bírtam a szegény ember adóját beírni, reszketett, megcsuklott, elállt a kezem.

— Igen sok igazságtalanságot tapasztaltam.

— A versírás segített mindig rajtam. Az volt a megmentőm.

— Így történt az is, hogy jegyzői tanfolyamra mentem.

— S mivel kiskorú voltam még: parancsoltak: egy gyorsvégű kereseti ágat. Addig is otthon egy lapot csináltam: Alsódabas és

Vidéke címmel. Sokat nevettek rajta. Nagy hírnévnek örvendett. Kúnszentmiklóson nyomták. Hogy aztán később Pestre mentem: egy tanító szerkesztésére bízom; szerencsésen megszűnt.

Érdekes, rokonszenves, fiatal vállalkozás, mely oroszánkörmöket sejtet néha. Irányversek, életigazságok rövid axiómái kerülnek kis lapján keresztül szájról-szájra. íme, egyik verse ez ifjúkori lapból, melyet úgy őrizgetnek régi ismerősei, mint bazsalikomos antik imakönyvben képet az anyókák.

A rongy.

Jöjj, fedezz be fekete madár:
Feledés puha fekete öblei
Jöjj, már minékünk fáj a sugár,
Attól lábad a szemünk könybe.

Jöjj, fedezz be fekete madár:
Feledés anyánk, te fődözz be!
Jöjj, miránk új kor asztala vár...
A régít... azt törjük össze!

Terítve az újon bíborpalást,
Drága kereszt is ezerszám...
A régin...? nem volt soha más
Csak avult, vérlepte szerszám ...

Hej, súlyos arany az a tál is...
A régin azt sosem adták.
Rongy volt a régin a takaró:
Rongy... zászlócska-darabkák ...

Ott Isaszegnél, ott Nagysarlónál,
 Ott lőtte rongyra az ágyú ...
 Ej, a bíort nem fogja golyó -
 A rongyot – imádja a bárgyú!

A rongyot... Mitl Vert billikomból
 Bíborra ma tűzraktár csorran ...
 Valaha... akkor arra a rongyra
 Nagypám vére folyt... nini, ott van!

Az a rongy – hát mégse szakadt el?
 A rongyot mért emlegetem?
 Szent rongy!... Suhoghat a bíbor -
 Az a rongy lesz szemfödelem!

(Gyóni.)

(Dabas és Vidéke 1908. március 15.)

*

Falujában még dalolgtatják néhány versét, melynek zenéjét is ő szerezte; egyszerű, gyerekkori versek. Az itt következő vers dallamát Dabason, G. S.-né úrnő emlékezete után írtam és kottáztam papírra.

Mentől jobban lombosodik
 Tavasszal a kis kertem,
 Édes rózsám, én tégedet
 Annál jobban szeretlek.

Sűrű lombból ki-kihallik
 Fülemüle szerelme,
 Édes rózsám, tanulj tőle:
 Gyere, ülj az ölembe.

(Gyóni)

Az ilyen verset aztán a társaság hamarosan megtanulta, cigány is húzta már a dal-

lámát s keresztültáncoltak vele néhány csengő éjszakát. . .

Leányos albumokban is van néhány verse:

Emléksorok.

G. S.-né emlékkönyvéből, Dabas.

Mi a jókedv?... Fehér galamb.
Friss hó nála nem fehérebb.
Fészket nem rak magasokban -
Fészket ott rak, fészke ott van:
Hol a jó szív, tiszta lélek 1

Fehér galamb ... Jól vigyázz rá!
Csak a fészke legyen tiszta:
S hogyha néha el is röppen,
– Köny is elkel az örömben –
Mindig vígan repül vissza!...

(Gyóni.)

A Dabas és Vidéke c. lapon kívül felfedeztünk egy, még kézzel írt: úgy látszik már nyomda alá készített vicclapot. „Csak a fejét” címet viseli ez a saját rajzaival illusztrált kötet. Néhány érdekes axióma van benne:

Míder (ami szorítja a nők derekát), a szerelem pajzsa.

A szerelmes nő olyan, mint a jó gyermek: engedelmes...

A szerelmes férfi olyan, mint a szarka: sokat akar ...

Az utazó asszony olyan, mint a csiga: mindenét magával hordja . . .

Éva azért ment ki Ádámmal a Paradicsomból, mert Ádám maga volt.

A csók retour-jegy a Paradicsomba; gyermekek felét fizetik ...

A kacér lány olyan, mint a jó könyv: sokan olvassák; a kacér asszony olyan, mint a rossz könyv: még többen olvassák ...

Ilyen felkészültsége volt Gyóni Gézának 1904 körül falujában, mikor még a nagyvilág szele nem csapta meg teljes hevében s a háború nem lebegtette szárnyait fölötte.

*

Egy és fél évig robotol a jegyzői irodában.

1906. szeptemberben Budapestre jön és a közigazgatási tanfolyam rendes hallgatója lesz. Benn dolgozik az íróasztal mellett.

Gyönyörű írása van.

Gyóni undorodása itt már kikívánkozott. Az adózás kínozza. Otthagyta a jegyzői tanfolyamot, bár ép a vizsgák előtt állott.

Elbúcsúzik ismét egy új „tisztességes pálya” arany-kapufélfájától s mint semmire nem használható, apjának csak keserűséget okozó gyerek, a dabasi szolgabíróság írnoka marad.

A szolgabíró jó barátja édesapjának. Sokat elnéz, ha akták helyett verseket ír, az asztal felett ábrándozgat, belebámul a párás ködbe.

„Erzsike könyvét” álmodozta össze. Gyö-

nyörű, rajzolt betűkkel, díszes kiállításban adta át szépszemű Szentjének.

— Otthon a szolgabírósnál élösködtem. Szolgabíró és hitesek hagytak, sőt segítettek, ha nem is éltem a hivatalomnak.

— Látták, hogy az akták hátára szívesebben írtam egy verset, mint az elintézés. Szerkesztő úrnak tituláltak a hivatalban.

— Lapomban írtam Kalicza bácsiról, az öreg papról és Pestre gr. Vay Sándornak is küldtem egy tiszteletpéldányt, ki aztán a Pesti Hírlapban meg is írta Kalicza halálát, egész bekezdéseket, kifejezéseket, sorokat véve át tőlem.

— Haragudtam, meg önérzetet is keltett bennem, mert kimutathattam, hogy V. plagizált. Tehát nem olyan rossz dolgot írhattam.

A hatalmas, nagytestű Gyóni egészen elifiatalodik, büszke önbizalom virul a szemén s egész jövőjének érzete remeg a hangján. Most már könnyebben gondol vissza, ma már a csúcson van.

Az évek haladtak, fiatalsága üres, céltalan barangolásban telt el. Senki és semmi volt. Háta mögött a kétségbeesetten jajveszéklő család, melynek pályátlanságával szinte szégyenévé magasodik, körülötte, az őt elmellőző és szép állásokat betöltő gyóni, dabasi ifjúság... Heves fájdalmak marcangolják.

Újra zörget a theológiákon. Az eperjesi és soproni akadémiákhoz beküldte kérvényét; sajnos zárt ajtókra talál mindenütt.

Elutasították.

Úgy látszik, az egyház nem helyezkedett azon isteni kinyilatkoztatásra, hogy a megtérő üdvözültet, – a tékozló fiú ezer tapasztalattal megtérve, gyökeresebb hittel, szuggesztívebben prédikálhat.

A pozsonyi theologian pedig önérzete nem engedte újból kopogtatni.

Szakított végleg a papi pályával.

Kevés örökség jut a kezére.

Pestre megy.

Hosszú, halvány ujjai között újabb kötete szorong:

Szomorú szemmel.

Kiadót keres és elhelyezkedést valamely lap szerkesztőségében.

A pénz ment, az állás azonban sehogy se ment. Hiába vitte Nil a kötetét szerte magával, szomorú visszavonulás lett a harcok vége.

— Pesten ismerkedtem meg Nillel, aki akkor az Új Idők-be írt. Szoros, jó viszonyba léptünk irodalmilag. Ő nagyon értékelt s a Holnapután költőjének tartott és kiadót keresett részemre.

— Nil tanított: ... Barátom, ha valaki

szerencsét akar próbálni, érvényesülést keres: kilincselni kell.

— Elküldött egy előkelő emberhez, aki-nél első sorban jöttek az orvosnövendékek, kopaszra nyírtak, csupaszszájúak, borotvált fiatalok s a még sehol meg nem jelentek.

— Sajnos, én azonban már írtam más lapokba is és így emlékeztek a nevemre idegen lapokból s a képem sem felelt meg a kívánalmaknak.

— Két-három hét múlva elcsíptem a szerkesztőt. Visszaadta a verseimet.

— Egyenként mondta el az észrevételeit: ez jó, ez nem jó, ez semmi, ebből hagyja ki ezt, még a strófákat is kikezdte aprólékosan.

— Nilhez ténferegtem.

— Látod, ő még azt is mondja: nemcsak, hogy nem vagyok a: holnapután poétája, de még a máé sem vagyok.

— De azt biztosan tudom, hogy újságíró vagyok. Tapossátok ti az utat, kilincseljete, én megyek – vidékre.

*

1907 november 17-től azonban Korneuburgba viszik katonának. Pionír, közbaka.

Póttartalékos.

1909-ben Sprajevóba kerül.

Vad sziklák között suhan az idő fölötte. Igen érdekes levelét közli Nagy Lajos: Egy magyar bárd sorsa c. Gyóni életrajzában.

— Ezt a hetet, írja Gyóni, még feltétlen kubikolással töltöm, illetve most már sziklagörgetéssel. Ez jobban megfelel egyéniségemnek ... Ebben már van valami titáni. És ez, kérlek, nem háriáda.

Gyóni Géza költségére 1909-ben a Lappel-cég végre kiadta a Szomorú szemmel c. verseskötetet.

Sajnos, a hírben és dicsőségben csalódott.

— Szilágyi Géza bírálta: meséli nekem. Épen ekkor adta ki Babits is, meg egy másik is a verseskönyvét, melyek közül én kaptam a legbiztatóbb szót:

— Gyóni könyvében fojtó tubarózsát is találunk.

— Tehát első irodami felfedezőm dr. Szilágyi Géza volt. Hálásan gondolok vissza reá.

— Most mutogatnom kellett volna Pesten az írók közt magam; kávéházba járni... Folytonosan a szemük előtt lenni s ehelyett mégis elhallgattam, vidékre mentem, dolgozgatva magamnak mind szorgalmasabban.

— Nem is sikerült elhelyezni a II. kötetem. 800 példányom megmaradt. Sopronban, télen épen fel akartam fűteni, de egy német hírlapíró barátom elkérte tőlem és elárusította. Úgy emlékszem: a jövedelem felét kapta jutalmul. Mind eladta. Még magamnak sincs.

— Ha egyet még találnék, azt neked adnám: mondta megsimogatva a vállamat.

Megilletődve köszöntem meg ezt az ajándékot, mely azonban nálam csak honoráló ígéretté szépült, míg azoknál, akik a köteteket bírják, bibliográfiai értéké aranyozódott a Gyóni-karrier után.

Íme, akkor is úgy volt s ma sem fordult ki sarkaiból a világ. Gyóni látta és érezte, hogy taktikai ügyesség kell az érvényesüléshez. Ott kell lenni a húsosfazék körül; a tűz közelében hamarabb melegszik az ember. Tudta, ha elvonja magát a céhből, a lumpoló, éjszakázó irodalmi bohémek társaságából: hiába írt így Szilágyi Géza, mégis elfelejtik.

Igaz, hogy ez a: török-szakad akarnok-művészt jelentené, de ne feledjük: ma is és tényleg, háborúsdit játszanak az írók. Jó fellépés, atyafiság, sógorság, politikai lóláb, ingyenmunka stb. jellemzik az irodalom berkeit. Folyik az örült hajsza s a művészet ma technika. Csupán az újságíró az író, mert az abból él; drámai cégek, regényirodák és versgyárok szállítják a rendeléseket.

Így látta Gyóni a mai élet csíráit már a háború előtti fülledt levegőben.

Végre 1910-ben elhelyezkedett a Soproni Naplónál. Rövidesen azonban otthagy mindent, Pestre jön. Újból visszatér, mert a Sopron c. lap meghívja felelős szerkesztőnek. Sajnos, megbuknak.

– 1913. februárjában Szabadkára mentem a Bácskai Hírlaphoz. Dobogott a szívem:

Város, város, ahova most
Fagyos tájról ajándékul
Hozom forró szívemet:
Olyan vagy-e, amilyennek
Lelkem, a vén álompiktor
Vonat útján festeget?

Város, büszke Bácska szíve
Neved hallom és megtorpan
Paripám, a gyorsvonat:
Babérral, vagy könyesővel
Jöjjön, immár: büszke fővel
Én bevárom sorsomat.

(Gyóni.)

Kétségbeejtő szenvedések gyülemlettek benne. Kalandos, nyughatatlan élete nem akart célhoz érni. Élete összeforrott a politikai élet hányt-vetettséggel.

Mint ahogy az emberi idegek túlfeszítettségének levezetésére, Gyóni Géza fájdalmainak rettenetes hangokon való kisírására is kellett már ez az irtó háború.

Belevetette magát.

– Ami csöndes, békés időben nem sikerült, talán meghozza a háború. Veszteni valóm nincs. Ezzel, vagy ezen; mondta a római anya, és én is így gondolkoztam.

S Gyóni Géza, a francia nyelven megjelenő Hollandi Revü által elkeresztelésre méltatott „világháború Petőfije” Przemysl várába

rendeltetett pionír-csapatával. Káplár. Altiszt. Ezért áll a Várban kiadott Lengyel mezőkön e katonai rendfokozata.

1915. kora tavaszán Miskolcon rostokoltam s a Ferenczi B. könyvkereskedés kirakátaban megláttam a szerény, de káplári rangjával tüntető kis könyvet. Úgy éreztem, mintha egy sárból épült Notre-Dame előtt márvánnyá feszülnék. Egy legénységi egyén, káplár előtt a tart. tiszt-jelölt. Spekuláltam, módozatokat kerestem a lehetőség megoldására ... Később már megtudtam, hogy e magnetikus hatás nem sár, agyag, hanem érettségizett, theologian éveket hallgatott, jegyzői tanfolyamon csak ép, hogy oklevelet nem nyert, papi családból származó intelligens férfi, költő, újságíró, aki azonban katonai szolgálatának rövidebbre fogásaért, mindennel leszámolva, beáll sárgapitykés közlegénynek. Korneuburgban szolgált, majd Boszniában építették vele a hidakat, hol a háborús hangulatnak antipólusaként kiszakad belőle 1913-ban Caesar, én nem megyek c. verse.

Vérben úszik vad hegyek orma

S engem a halál-dáridóra
Cézár parancsa vár.

Mit bánom én Hispániát,
Ha gyémánthegeket terem ...

Cézár, az én életem felett
Én is cézár vagyok.

Vagy küldj hamar pretóriánust,
Üsse szét e dacos fejet,
De bitangul a vágóhídra,
Cézár, én nem megyek.

(Gyóni.)

Ezt a verset fel is küldte egy pesti lapnak, de túl-élessége miatt nem közölték.

*

– A Przemysl-ből származó emlékek a vár feladásakor el lettek ásva s azokat azóta már haza is mentették.

A várban szégyenletes dilemma előtt állott Gyóni. Mint pionír-káplárról, mindenki tudja, hogy nincs a rajvonalban.

Braun szerkesztőhöz 1914. okt. 28-án kelt levelében ezt írja:

– Forrón érzem, hogy mindenkinek, aki csak, lélegzik most kell kifejtenie a legnagyobbat és a legjobbat, amit csak tud, s érjin, mert az bánt, hogy itt, ahol most vagyok, nem tudom teljesen kifejteni, amit az én erőmnek hiszek, épen azért vágyódom oda, hogy ott lehessen mindenütt, ahol csüggedést kell elverni és ahol a szíveket kell megmozgatni, félreverni a harangokat és lemetélni az elhásodott szívek zsírját, hogy a megrendült polgár úgy eszméljen, hogy mi történik és a szívét a tenyerébe fogva vigye az utcára, ahol

csak sebesültet és elhagyott gyermeket lát. Barátom, a szavak sápadtak annak a kifejezésére, amit érzek. Az apám temetése óta nem sírtam és most a sapkámat a szememre húzom ... A szenvedések java úgy alszik el bennem, mint az árokpartra kitett gyermek. Barátom, ha én haditudósító lehetnék.

– Ha én ott lehetnék minden táborban és minden küzdősorban..., én, aki közlegényi (önként választott közlegényi) sorban éltem át a világhistória legfenségesebb, legborzalmasabb három hónapját; én, aki csizma voltam, melyben pompás seregeink véren és sáron át gázolták a lengyel mezőket; barátom, ez a gondolat nem hagyott aludni...

Ez a töprengés épen elég volt az ő leányosan érzékeny lelkének, hogy tőkét kovácsoljon belőle s a kínlódások pazarlásában koldussá legyen. Eltervezgette: hány ember gyanúsítja őt meg, hány piszkos támadás fogja érni e versek nagyzási hóbortja, át nem éltsége miatt. Azt fogják mondani: hamisítványok, nem őszinték s e remegéssel megbomlott élete.

Tűzvonalba vágyott, csatárnak, féltagnak, ki Leonidásként, vagy a Petőfi által halálosan megbámult Bem hadseregét mentő vitézként védné hanyatló hazáját... Pedig a lóvonaton is – hátul, a várban „dekkolva”, mennyi gránátot, repülőőről bombát, srappelt kaptak.

Hányszor nem ettek, nem aludtak, sőt márciusban már öccse és annak tisztársai mentették meg az éhhaláltól.

Harcos, támadó, mindenre felkészült magyar vére az utolsó kirohanás alkalmával meg is próbálta a tűzvonalat. Tudta, hogy Kuzmanek roppant akarata csak nagyszerű gesztus a király, világ előtt, hogy az orosz rajvonalon áttörni ily kiéhezett, – hasznavehetetlen csehekkel és osztrákokkal megbüntetett kis magyar sereggel mindenki önfeláldozásának dacára sem lehet. De magyar volt, úr és katona, tudta a kötelességét.

– Felöltöztem szépen, új mellényt vettem magamra, zsebeibe harminc ezüstpénzt tettem s megindultam, mint Zrínyi a kirohanásra. Csúfosan visszavertek, éhhalálban pusztult a legénység... eldőglött lovak combjait sütötték a tűznél, akik megmaradtak.

Íme, aki mindenkép alkalmat keresett a tűzvonalba, egyszer mégis csak megérte s lelke a megnyugvás helyett jobban elsötétült.

– III. sz. tábori őrs voltam, a kirohanó csapat jobb szárnyán. Innen vártunk erős támadást. Ezért már nem is akarták a tábori őrsöt bevonni, hanem még inkább kibővíteni, rajvonallá sűríteni. Harminchat órát álltam kint egyhuzamban. Golyók, gránátok röpködtek felettem:

A barna ágyúk felugattak:
 Vad csattanás... és a gödörbe
 Feketén omlott be a föld.
 Gondoltam: most és mindörökre.

Aztán csak csönd, végtelen, fojtó.
 Gondoltam: ez a halál csöndje.
 Csak néha hallott halk zörej:
 Egy rög hullott a vak gödörbe.

Hová halhattak a jajok?
 Szemem befúrom a sötétbe.
 És hol vannak az angyalok?
 Mért nem zeng az eget zenéje?

Lépések ... Most temetni jönnek.
 „Itt állt az őrs!”... hallik, mint álom.
 Ásó feszíti a gerendát -
 Halleluja! az eget látom!

(Gyóni.)

– Bevonulva, egy fabarakban elnyúltam
 a fáradtságtól s az egész délutánt átaludtam.

Úgy látszik, a legveszedelmesebb helyre
 került a költő s életének legremesebb perceit
 szenvedte át látomásaival. Fölidéződhetett lel-
 kében egy bozót ölére húzódva, mindennel
 leszámolva:

Sötét felhők sűrűn esőznek,
 Szürke csuhát ölt a lengyel határ;
 Visztula hídján alkonyi csöndben
 Kongó léptekkel *egy* katona jár.

A hídon túl halál ül lesben

És merre, merre minden szépség?

Visztula hídján a katona
Számolja a szíve verését.

Minden verése messze dobban,
Szemét a messziségbe vájja
S kongó lépések elviszik
Alkonyodó hazai tájra.

(Gyóni.)

S lassanként újra érzi, mintha leáldozna az élete, magával és a mindennel leszámolva belebámul agóniás fantáziával a túlvilágba, mely hazáját, a kedvest rajongón szerető költő előtt, most Magyarországnak, a mennyország-nak látszik. Kongó lépések átviszik a Styxen, s ha élve, ha halva, de alkonyodó hazai tájra vágyódik ismét.

Nem az emberi gyámoltalanság ült tort most a harcos, úri költő felett, hanem az a végrendeletben fizikai hagyaték, mely testét a – talán srapnelek által átlyukgatott, gránáttal csontvázzá robbantott sziklát, honi talajba helyezze örök nyugalomra. A gyóni temető sajoghatott meg ilyenkor benne, késői versek pici magvai, hogy megférhessen a családi sírboltban, apja mellé, talán épen az apja, „szent öreg úr, néhai pásztor” ölében, vagy, hogy épen még szent térdén lovagoljon ő is, mint régen édes kicsi gyerek... Vagy ahogy egyik verse világosan mondja:

Sírja tövében pihenőt lelek
Beszélek néki népe tavaszáról
S megáldnak áldott apai kezek.

Ez a test nyög, ez a hazatérés királykodott a vártán Gyóni lelkén. A végtelenbe kitolt őrszem elhagyottságának érzete ihlette meg, az a rettenetes fájdalom, hogy agyonlövik, leszúrják, megtapossák és még csak senki se látja, hírt vigyen, hogy tudjon róla.

Oly könnyű volna ott a szemfödél,
Mint fehér ágyad selyemtakarója.

De itt, jaj, itt oly szomorú lesz, édes,
Dérlepte tarlón elhagyva feküdni,
Vén varjú kopog szikkadt koponyámon,
Amelyben akkor az utolsó álom,
Halálbánatos végső drága rím
Tehozzád küldött búcsúüzenet lesz...
... És nem jut hozzád soha, soha, kedves.

(Gyóni.)

Kimondhatatlan perceket szenvedett át úgy is, mint hazafi, mert a „kirohanástól” Isten tudja, mint megbillent egyensúlyú optimista, mégis remélhette a netalántán való felmentő megszabadulást. Egzaltált költői lelke még a lehetlenségeket is felkutatta e harminchat óra Dózsa-trónján. Emberi, testi földisége pedig mint szemfedős uszály lobogott folyton előtte s nyugtalanította.

– A fabarakban este felrázott egy ordonánc s mondta, hogy Pralkowcére menjek azonnal kihallgatásra. A közös hadsereg századparancsnoka borzalmas ember volt, akit szívemből gyűlöltem. Szívesen szabadultam

volna akármerre tőle, Az elengedésnél így búcsúzott tőlem: „Mi ugyan nem ezt akartuk Önnel... Sajnos, a Várparancsnokságnak engednem kell... Menjen a parancs szerint... Isten velem!”

És ki tudja, mit akart az idegenszívű osztrák. Talán tisztí rangra akarta emelni, érmekkel akarta megdóztatni, vagy... vagy... egy lelketlen spekuláció folytán elsülyeszteni valamely támadás hősi halottjaként gránátgödörben. Mindenképen jókor jött az ordonanc, hogy Létay vezérkari ezredeshez hívja.

– Örömmel indultam útra. Estére beérkeztem Pralkowcére, a Parancsnoksághoz és jelentkeztem. Létay leültetett, mindjárt bemutatott a tiszteknek és beosztott a 8. h. gy. e törzséhez.

Íme a – világháború Petőfije, Gyóni Géza, e napok harcainak fölként dalnoka, ki fényes tehetséggel, igazi költői lélekkel jelent meg a költői szent ligetben, írja róla Gyulai Ágost: Háborús antológiája szíve szerint végre honvéddé lesz.

Kéki Lajos is: A háború magyar énekese című, 1915 júliusában megjelenő munkája: – Kiforrottabb ítélettel a przemysli harcok magasröptű dalnokában, Gyóni Gézában jelöli meg azt, akit keresünk. Kimondja nyíltan, hogy Gyóni Géza „a hadakozó magyar katona érzéseinek szinte teljes skáláját megszólaltatja

előttünk, úgy, hogy költőjét joggal mondhatjuk a háború énekesének.

– Pajtás, húzódj csak erre közelebb.
A golyó ott a földet mind kivágta.
Jobb lesz nekem a te fekvőhelyed -
A kicsi fiad ne várjon hiába.

Nekem nincs fiam, aki hazavárjon . . .
. . . Fönt a sápadt hold véresöt mutat,
Két magyar vitéz beszélget a sáncon –
Minden jó lélek dicséri az Urat.

(Gyóni.)

*

A Pesti Hírlap keretein belül, annak tárca-rovatában A költők és a háború című cikk szerzője keresi, illetve ellenzi, hogy volna ennek a világháborúnak Tyrteusza. Az ókortól kezdve bizonyítja, hogy minden valamirevaló, jól felszerelt háborúhoz hozzá tartoznak a költők, sőt lehetőleg egy nagy költő, aki a zenekíséretet szolgáltatja hozzá ... A köztudat körözte a hiányzó Tyrteusz-Petőfit . . . Mások heurékaszerű kiáltással fogadtak egy fiatal költőt, aki a harctér legfájóbb sebéből, az ostromlott Przemyslből küldözgetett költeményeket a távoli magyar „hinterlandba”.

Acélosodott a Gyóni neve.

*

– A Parancsnokságon átadtak egy tisztnek, vigyen ki a szállásukra, hogy aludhassak. Ekkor hallottam először hivatalos helyről a

vár átadási parancsát. Felhívták telefonon az összes szakaszparancsnokokat: vonuljanak be reggel 6 óráig észrevétlenül s csak a tábori őrs maradjon kint pont 6-ig. Nem sokáig pihentem; autó jött, öcsém kérelmével, ki pár nappal előbb szívtágulással feküdt a kórházba. Létay elengedett, autón reggel 5 órára érkeztem Mihályhoz. Már vártak. Így tudtunk együttmaradni a vár feladása után is.

– Autózás közben dobáltam el a töltényeimet jobbra-balra az úton. Itt láttam a legszomorúbb képet, tönkremenést. Kidült lovak, barak, szekerek mellett tántorgó sebesültek maradoznak le a bevonulástól, elvágják az istrángot, szabdalják a ló testét... Borzasztó volt.

S előző napokban a kivilágított Budapesten ünnepeltük Przemysl bevehetetlenségét. Roppant katasztrófa volt. A legbátrabb magyar is megrendült e hírre. A tragédia hamis kézzel lett a legmagasabb fokig szítva, s míg biztos sikert remélve ürítgettük poharainkat a lobo-gós ország tüzes szívéen, ezalatt Przemysl várában utólsót dobbant sok magyar, halálos búcsú: szállt egy gépmadár s derék honvédek indultak útnak Szibériába.

.*

Mikor 1914-ben egy szegény, megroskadt asszony elcsípett vitézlő, ifjú és heves katonát – fia után érdeklődve, az utcán, megnyugtatta így vigasztalhattam ismeretlen asz-

szony ismeretlen, hadifogságba esett katonafiát:

– Örüljön, Néném, hogy fogságban van a fia; nem küzd, nem szenved; ha vigyáz, biztosítva is van az élete.

Boldog, vérrózsás, gyerek-harcos voltam; frontot se láttam, de el se tudtam jóformán képzelni a – hadifogságot. Rengeteg könyvet összeolvastam, gondolkodóba estem, mert az anyóának adott válasz visszakongott még az emlékezetembe s meg akartam mindenféle képen lelteni az ó-, közép- és újkor történelmében keresztül a mai háborúk genfi egyezményes hadifogoly-nyitját.

Tatár rabságban levő Kemény János, Török Bálint, Lehel vezér... mind a legizgalmasabb végletekbe vágott. Majd parancskiadásnál felolvasták és magyarázták:

– Egy örségünket fogta el az orosz, elvették a fegyverüket, arculverték, megköpdöstek, levetkőztették, aztán egyenként a falhoz állították őket s agyonlőtték ...

Borzalmas háttere látszott már az orosz rajvonálnak. Szibériai ólombányák csákányütései kongottak fülemben, vastag lovaglósíj-ostor: kancsuka verte a hátam s jajzó szavak haltak bele az éjszakámba. Dostojewskij omski börtöne világlott elém, a Sóhajok útja és hogy Tolstoj Élő halottja így sír a földön:

Messze fehérlik távoli síkság.
 Leple fehérlón a ködbe vész;
 Messze elmarad kacagás, vígság,
 Könyes a szem, ha előre néz.

Előttük messze ólmos a felleg,
 Élesen arcukba vág a hó,
 Reszkető, bús sereg mennek, csak mennek,
 Sóhajuk fáradtan elhaló.

Valaki összerogy, hörögve felkiált,
 Megáll a vándorló kis sereg;
 Az egyik elmarad, a többi megy tovább.
 Mentükben pirosuló vér perog.

... Szibéria vár már és hull a hó. Gyóni
 Géza is feljajdul a hómezők sírna istenhátán.

Ez a bilincsek országútja;
 S akik előttem itt haladtak,
 Sötét titkok országában
 Mártírjai a gondolatnak.

Szláv krisztusok kínszenvedése
 Kövült meg itt az út árkában;
 S az esti ködben itt lebeg
 A Tolstojok havas szakállá.

Tovább, tovább ... ez a parancs.
 Tovább, tovább a barmok útján.
 Lakatlan, végtelen a pusztá
 S naptalan, szürke ég borul rám...!

(Gyóni.)

A pokol kénköves kín-komplexumában
 Élet-szigetnek tűnt föl mégis e rejtély. Nem
 tudtam sokáig aludni miatta. A lelkiismeret

bántott, hogy eféle magyarázattal vigasztaltam meg a vén anyókat, mikor magam sem tudtam, hogyan áll a helyzet.

Igazam volt. Így kellett. ..

Magam pedig előkerestem Oroszországról szóló könyveket, regényeket, éjjel-nappal bújtam a hírlapokat, orosz nyelvtant vettem, próbáltam tanulni. Tébolyszerűen meg akartam érteni az érthetlent.

Aztán újabb napiparancsok. Undorral, reszketve, borzongva gondoltam a hadifogságra. Inkább meghalok, agyonlövöm magam: idézik vissza szavaimat, akiktől elbúcsúztam frontra való távozásomkor.

Lassan, – gyaloglás közben, raffinériával eszelgettem elfogatás esetében a legkülönfélébb, megváltó halált...

Sajnos, a sorsunk Istenkézben volt.

Mint haldokló görcsösen kapaszkodik az élethez, úgy kapaszkodtam, borzadoztam itt-hon sokféle gondolkodás, tanulmányozásaimon keresztül, a fogságba eséstől.

Ite, missa est – mondja Ady, és: Elvégeztetett – sóhajtá Krisztus a Golgotán.

Azt sem tudtam hirtelen, hogyan történt; megállt az eszem, a vállamat és a revolveremet fogták ... egy pillanat sem telt el – hadifogoly voltam.

– Gyalázatos dolog hadifogolynak lenni

– mondta Gyóni. Őt is marcangolta ez a vád. Gyávának, őseit meggyalázonak tartotta magát. Sokszor elragadtatásában nem gondolt a józan észszerűsége sem. Azt hitte, a katonai bátorság és az Árpád-kori hősiesség nem engedi meg a „gyászmagyarka” sorsot. Úgy, mint Lehel, különféle fufanggal agyon kell verni az elfogó Konrádokat, s – Szolgám leszel a másvilágon jeligével vagy meghalni, vagy megszökni, de igazán szégyenletes dolog elfogatni, átadatni és lefegyvereztetni.

Most reánk zuhant a képzelet minden vádja, a napiparancsok, Török Bálintok, régi magyar sorsok. Végigéltem hat esztendőt Szibériában, olvastam francia nyelven a svéd foglyok, tisztek betelepítését, Szibéria megnepesülését, éreztem és láttam a velünk való nemtörődést; égetett szerencsétlenül járt, kettőnket a harcosok szűkében szenvedő Magyarország izzó gyűlölete, gőgje felettünk

Mi tudjuk, hogy mi a frontszolgálat: támadás, roham, sebesülés... operáció; visszavonulás; ezerféle életveszedelme a rajvonalnak. Csak akik ilyen fennhéjázva gőgösködtek, pökhendiséggel néztek le reánk, azok nem tudják, mi volt egy orosz hadifogság 1914-1920-ig s kinek-kinek tovább, hosszabb-rövidebb ideig» Ezt csak az tudja, aki átélte, átreszketta a különféle borzalmakat, a testi és lelki tébolyok pengő perceit. Mikor ilyen érzései jönnek:

Tiborc is elment a fiai után
 Sűrű rajokban, kik előtte szálltak.
 Gyönyörűbb rendje régen nem akadt
 Sovány mezőkön a halálkaszának.

Vagy:

Borongva gondolt bús Boroginóra,
 Törött ágyúkra és törött sebekre.
 Halálra intett már a homokóra.
 Ó, ha még egyszer kezdeni lehetne!

Mért fáj nekik az én voltom?
 Hiszen én semmit nem kívánok;
 Csak csendes jó estét kívánok
 S a lámpát nemsoká eloltom.

(Gyóni.)

Szinte Istennel szembeszálló panaszra hördül már fájdalma a hadifoglyok istentiszteletén Könyörgés c. versében, melynek zsoldárszerű orgonahangjai felbúgtak a vérző csapásokkal sújtott, magát és nemzetét megmenteni akaró költő lelkében. Ez a vers minden hadifogság legfölmertőbb ujjlenyomata.

Mert itt is harcoltunk ám testileg-lelkileg; rohamoztunk, megfutottunk, levágták a karunk, a lábunk, Jött az éhség, tífusz, megtizedelés, Murman-vasútépítés büntető robotja, betegség, fertőzés, 40° C hideg; mikor áttörhetlen jéggé fagyott éjjel vizünk a tálban és úgy feküdtünk meleg ruha nélkül, takaratlanul. A különféle politikai harcok, melynek örvényébe mézes madzaggal húzogattak, s aki lépre ment, könnyörtelenül lezuhant.

Nem tudja senki, csak aki próbálta.

– Mikor indultunk a várból, az oroszok velünk próbálták ki az új hidat. Vonatban ültünk. Előttünk százöles mélység; rászalad a gép... átmegy s bennünket a vagonokkal együtt fönnhagynak a hídon. Isten tudja hogy, le nem szakadtunk!

Ez volt Gyóni Géza részére a hadifogság nyitánya.

Mindenünkkel történt rettenet. Aligner-, tünk ki pl. a galíciai halálmezőről, Kiewbe vittek. A számtalan éves földvárba, melynek ezer tekergő bástyája mögött elhült a vér bennünk. Föl-le, halmokon, bástyákon, kapukon, örökön át egy pillantásra zárt udvarra érünk, hol egy csomó akasztófa toppan elénk. Se Istenünk, se hazánk e rémes találkán, mikor a kétségbeesés borzadálya iszonyodik bennünk. A legvéresebb sebesütlátás, a leg-sűrűbb gránátrobbanás nem ijesztette úgy meg katona-szívünket, ahogy ez a rémes karó számoltatta el bennünk a hátralevő életet. A képzeletünk újra megbomlott... A nyelvüket földig lógató ember-kutyák láza melegedett rajtunk. Az aradi vértanúk szenvedése... a gályarabok élethossziglan megnyújtott rabsága, a tatárok, törökök válogatott kínzásai merevedtek mind elénk az akasztófákon. Iszonyú képzelet-ragályba estünk. Valahány könyvet

végigolvastunk életünkben, dajkameséket hal-
lottunk, falusi öreg parasztok mondókát, me-
lyekben egy-egy akasztás, kínzás megfordult:
mindenikünknek vacogott a foga a jövőnktől.
Fejünk leesett, mint egy mázsás kalász a búza-
szárról, kétrét roskadva görnyedeztünk s úgy
dobbant vérünk, mint a rablógyilkos szíve;
olyan elváltozások alakultak rajta, amit csak
orvosok tudnak legjobban látni, elképzelni
halálraitélt emberek szívéen, de azért mentünk...
mentünk, míg a háttérből előre hangzik s föl-
old a kommandó: Tovább ... tovább. ..

S beértünk valami ősrégi katakombaszerű,
nyirkos, földbe épített nagy hodályba, emeletes
priccsekre. Ránkszaladt – hullákra – a
sírüreg minden férge, rovára, oly kárhozatba
mentünk.

Azt hiszem, mindenkinek volt egy fogoly-
nyitánya.

Gyóni Gézával nemsokára elrobogott a
vonat Oroszországba.

Bogánicsmezőben süppedt szalmaviskók
Egy-két kéményen gyér füst karikáz át,
Bús falu végén néhány szélmalom
Szégyenli hosszú dologtalanságát.

Viskók sövényén szennyes, sárga rongy,
Szemét és pernye poshad garmadába,
S a dombon gőgös kőházat kapott
A Láthatatlan és kevély szolgája.

Térdig szakállas, fáradt ősz muzsik
 Kezén egy gyermek, – a tegnap s a holnap -
 Robotra mennek. S a templom előtt
 Gondjaik alatt a földig hajolnak.

(Gyóni.)

Megindul a hazáját végtelen forrósággal szerető ember honvágya, mebuggyan gondolatláncolata, kitör a fiatal, alig 30 éves férfi erotikája s meteorok hullanak költészetének csillagos egeről. Rab magyar imája, Könyörgés az álomhoz, Halkabban járjon, aki él, és betűalakba öntött formát nyer néhány fejében őrzött gyönyörű verse.

Azonban ő csak tisztí szolga. Mert Magyarország jelenlegi s a világháború legnagyobb költője, – a Petőfi-Társaságban tagságra ajánlott s később meg is választott eredeti, új és nemzeti író, abban az időben, hogy Przemysl-t átadták: fogságra vettetett és tisztiszolgai minőségbe jutott. Öccse furfangosságának s utóbbi időben történt rendkívüli ragaszkodásának köszönheti, hogy az ezer zaklatottsággaljáró állást fenntarthatta, az oroszok minden sejtelve nélkül is.

A nagy, – háborúsnek látszó költő bajtársait kitartásra, bátorságra és mindenekfeletti győzelemre buzdította verseivel; azonban – szent meggyőződése szerint most az átadásnál végveszedelembé kerültek. Ő, aki annyi katonaverset, Alexis levelét, Petőfi lelkét,

Gorkij önkéntest írta, kiadta s valószínű, hogy könyve az orosz fővezérség kezébe is elkerült, lehetetlennek tartotta most, hogy ki ne firkésszék, észre ne vegyék nevét és sorsát. Se éjszakája, se nappala. Félt a levélírástól, félt, hogy levelet kap, s talán megintette még azt is, aki nevét valahol hangosan ejtette.

S életének dús, viharzó ősze: virágnyelves leveleket hullatott eléje. Sógora, teljes meghatalmazottja, dr. Szolár Ferenc ág. ev. főgimnáziumi tanár, legnagyobb tapintat, éleslátás, konzseniális mélyérzése által Tompa Mihály és Kazinczy Ferencé lett allegorikus prózájával, leveleivel az írásra, életre injekciózott, sejtelmektől gyötrött, bús Gyóni Gézának.

Féltette, vigyázott rá s nem szórta soha be göröngyökkel fárasztó, nagy útját.

A vonat pedig zúgott, zakatolt tovább. Határtalan nagy pusztaságokon, itt-ott alföldi erdők között; falvak, kisvárosok állomásain át, szaladt, szállt messzire. Amit a várból meg tudtak menteni, magukkal hozták, amit azonban gyanúsaknak véltek, elásták: a Mihály főhadnagy kardját, leveleket, Tábori Újságot, a Gyóni-kötetek dísz- és dedikált példányait. Amit lehetett és amit kellett: menteni igyekeztek.

Rozália Wnjetrzek Przemysl, Krowniczka-
ulica 17. sz. alatt lakó asszony tudott talán mindenről: a fiúk sorsáról és az itthoniakról

A csúf orosz mozdony, halálvonat nagyott sikoltott és megállt Alatyriban. Olyan, mint minden orosz város. Aranyostornyú templomok bizánci szép stílje, leánygimnázium, városháza, nagy kert, színesen tarkálló, pléhtetős faházak sűrű tömege. Gyakorlatoznak a katonák; hevesvérű lovak rántják a trojkát.

És a város körül a végtelen, tenger-síkság.

Ha fúj a szél, örületesen tombol a vihar, ha meg ragyog a Nap: gyúlasztó forrósága elviselhetetlenné teszi a hatalmas styeppe szédítő mérföldjét

Enni-innivaló: hófehér bulki (nagy kifli), kenyér, elragadóan kívánatos. Hús, amennyi kell, tojás, tej stb. hihetetlen olcsó. Hiszen Oroszország saját zsírjában fuldoklott akkor.

Vutki titokban, kumisz nyíltan részegített.

A kiéhezett hadifogoly-tisztnek tehát megvolt az első legnagyobb vágya: ehetett, ihatott.

*

1915. szeptemberében nagy mozgolódások voltak Oroszországban. Stratégiai szempontok, a frontra induló menetszázadok, az orosz lakosság néphangulata lankadni kezdett, a harci láz elapadt, katonáik kedvetlenül meneteltek; a falvak, városok termőképessége felszívódott.

Hangulatemelésre, erőmutogatásra volt szükség a hatalmas Orosz birodalomban.

S itt-ott e célt szolgáló nagyobb orosz

támadás meg is szaporította az elfogottak számát, sűrűsödtek a táborok, egyik-másik majd kicsordult már s emelkedni kezdett az oroszok melle.

Hozzáfogtak a táborok átcsoportosításához ... Minden vasútvonalon hadifogoly-szállítmányok keresztezték a frontra menő vonatok jókedvét.

Különös, ókori erőszakossággal verbuválni, illetve sereget kezdtek gyűjteni... Szétbomlasztották az osztrák-magyar monarchia egységesnek nevelt hadseregét. Természetesen, titkos haditerv lehetett ez, de nagyon érthetetlen és furcsa volt előttünk.

Aki szláv nemzetiségűnek vallotta magát, azokat jobb elbánásban kívánják részesíteni feliratú, hangzatos mondókával elkülönítették a nemkívánatos elemektől... Senki sem tudta, legkevésbé hitte, hogy kihízlalás, kedvcsinálás, iskolázás, hadseregbe lépés, frontharc, az orosz hadsereg létszámának megszorítása lesz a cél.

Megelevenedett előttünk újból a görög-római, hún középkori harcok végnélküli emberirtása, mikor a foglyokat a rendes hadseregbe állították, besorozták. Soha nem látott szomorú perspektíva nyílt meg bánatunkban. Újabb remegés, kiszámíthatatlanság életünkkel, a becsületünkkel.

Minden táborban mozgolódás.

Hírek járnak: a magyarok, germánok, törökök Szibériába mennek. A költözés pedig, – még itt, a semmiben is leégéssel járt.

Azután meg a Szibéria szóra epilepsziába estünk. Mindent tudtunk róla, csak jót nem. Rémhírek keringtek.

Oroszországban a keleti táblás vidék nagy, platós melege forrott még, Szibéria jege azonban reánk zuhant s agonizálta tébolyos álunkat.

Még távolabb visznek Magyarországtól. Még messzebb a forrón szeretett asszonytól, anyától, hazától; már hitünkben sem fog csendülni kis falunk estéli harangja... így is soká ér haza, jön vissza a posta, jut el hozzánk kis hazai csomag: marad meg rajtuk illat, parfüm, kéznyom. így is soká tudják meg: ki halt meg köztünk, otthon; sokáig száll hangja, hadifogolytársaink által, a koporsónkra dobott rögnek; soká tudnak templomba szaladni, engesztelő szent misét mondatni.

És a hazajutás ... ilyen messziről.

Lassan reánk hullt a hó; mélyebbre estünk, az út kisiklott a lábunk alól, hópárnák fogják fel zuhanó testünk ... az életünk lassan lealkonyul.

Isten feje mellére csüggedt . . .

Távol morajlott a folyam . . .

Mécsvilág gyúlt ki a közelbe
 S a szálló est sötétlő selyme
 Lágyan befödte lábnyomát. (Gyóni.)

Sok esetben előfordult, hogy a spekuláció örvényébe estünk. Mindenikünknek: még meg nem tört katonáknak: a szökés becsületbeli kötelességként furdalta a lelkünk.

Az átcsoportosítás, Szibériába való elszállítás kedvezőnek mutatta a helyzetet. Hazajutni: ez volt legfantasztikusabb álmunk. Érdeklődtünk az utak, távolságok, állomások, irányok után. Kisgyerekekhez ereszkedett le az ember; térképeket vettünk s mohón rajzoltuk éjjel, titkon, kis lámpa fényénél a menetirányt. Oroszul tanultunk, átvedlettünk fekete ingbe, rubáskába; sugdolózni kezdtünk s zörejjé tompult egyetlen hangunk.

Spekuláltunk: vagy szlávnak adjuk ki magunkat s érthető hazugsággal visszamaradunk Szibériából. Egy lépéssel már is sikerül a tervünk.

Vagy elindulunk s útközben egy-egy vonatindulásnál lemaradunk ... elmaradunk, megszabadulunk s civilként folytatjuk lopva az utat.

Állandóan olvastuk a Ruskoe Slovo, Novoe Vremját, francia, angol, svéd lapokat, pontosan tudtuk, mire készül Hindenburg, hogyan áll Mackensen, mi az eredmény; s optimista érzésű stratégiák azzal vigasztalgattak, fegyverszünet lesz, a hadifoglyokat kölcsönösen ki

fogják cserélni. Néhányan már különféle kategóriákról rebesgettek... így: a legtöbb hónapot fogságban töltő, a legöregebb korú hadifogoly lesz és – ám a leghamarabb kicserélve. Volt hát, aki várt.

S a gyöngébb idegzetű, bátortalan bizakodók reménykedve hoppon maradtak.

Voltak, akik azt tartották: kötelessége az államnak hazavitetni; ő nem fog szökni.

Mások latolgatták, pénzük sem lévén: kiválni egy tekintélyes tömegből, a szenvedésben testvérré vált bajtársak köréből veszedelmesnek ígérkezik, mert ki tudja: pár védtelen embert az orosz mily könnyen eltehet láb alól s véres halálunknak még tanúja sem volna. Ez a csapat aztán fájdalmasan készült Napkelet felé; távolabb asszonytól, Hazától: ígéret földjétől: Szibériába.

Szibéria . . . Szibéria . . .

Ez cseng most mindig a füledbe.

Az ereszről jégcsap szakad le

S széthull a földön csilingelve.

Szibéria . . . Szibéria . . .

Havas pusztán magányos szánka;

A szánkóban most én ülök

És farkas vágat a nyomába.

Szibéria . . . Szibéria . . .

Havas pusztán fut, fut a szánka;

S mire elér a földkunyhóig,

Véres tetemem lóg utána.

. . . Havas pusztá most minden álmád.
 És hó fõdi be véres nyomát
 Rút farkasnak, magányos szánnak.

(Gyóni.)

S hányszor estünk ily költözködési, szökési dilemmába! Hogy öröltük fel az idegeinket; téptük a hajunkat, megállt a szívünk, a sejtésünk: nem diktálta senki: merre van a jó út. Görcsös rándulásokkal, jajgató imádságokkal szörnyükdünk a kételkedésben. Ropant küzdelmek fekélyesedtek el rajtunk.

*

1915. szeptember vége, október elején állt az idő, mikor a monstre vándorlást, a publikumot becsapó, hazudozó játékot megindították az oroszok. Talán a keresztes hadjáratok, vagy az ókori népvándorlás borzasztó tömegeit vonultatták vissza az üresen hagyott, elnéptelenedett vidékekre. Velünk párhuzamos vágányon pedig 17-18 éves malcsikokat (gyerekeket) robogtattak Nyugat felé. Ezek aztán annyira fölbuzdultak néha rajtunk, ekkora mennyiségű hadifogoly-szállítmány láttán, hogy felénk köpdöstek, lealázó megvetéssel; kavicokkal, botokkal verték ablakunkat s szerencsés volt, kit el nem találtak. Kezükbe csak a front közvetlen szomszédságában adtak fegyvert, nehogy a háttérben lázadást szítsanak.

Sokat remélhettek a táborok ily nagymérvű mozgósításától, mert olykor tényleg ta-

pasztaltuk – fenti módon – az erkölcsi hatást. Ahol azonban két ilyen szállítmány egy pályaudvaron állva összetalálkozott, az emberből mindig kibújt a lóláb: mindig csak ember maradt: beszélgettünk, tanakodtunk, tájékozódunk, féltünk egymástól: ôk a fronttól, mi Szibéria reszkettető sorsa felől kérdezősködtünk.

Ilyenkor nem mulasztottuk el a *jóakarátú* felvilágosítás-adást a rajvonalbeli katonaélet-ről, hősiességről, fogságba esés lehetőségeiről, s bizony-bizony a *nemzetek* kormánya nem tudom, mit köszönhet a hadifoglyoknak, a frontra hajszott orosz katonaság hadi hangulatának, egész lelkének destruálásáért. Hány esetben voltam tanúja olyan jelenetnek, mikor világnak bocsátott és hitüket vesztett orosz katonák névjegyét fogadtak el magyar tisztektől; természetesnek találva és megígérve, hogy az első alkalmat megragadják, életüket, ezt a színtelen, szomorú zászlót kimentsék a harcok rettenetéből. Néha a névkártyák tulajdonosai jelzett címet Magyarországon fel is keresték s enyhítgették az árván-hagyottak szívét. Hányszor megtörtént még a táborban is ez az eset! De hány táborban, hány vándorlás alkalmával elismételték és elismételtük ezt a módszert, tiszték és legénység egyaránt. Azt is tudom, hány orosz katona ismerte magyar gazdájának Szibériában ten-

gödő urát, kinek még a leveleket is ő írta, oroszul, hogy könnyebben átessen a cenzor kezén.

Sok orosz Alexis lehetett a fronton:

Mi a hóban sárvermet ásunk
S bent dorbézol a kancsukásunk.
. . . Rohannom kell új rohamra,
Így rendelik, míg én sírt ások,
Ott benn a részeg kancsukások.

(Gyóni.)

*

A Przemyslből jövő hadifogoly-legénység legnagyobb százaléka már elpergett az úton, vagy kórházakban. Rettenetes, leírhatatlan aránszámokban pusztultak el a várbeli vitézek, kiéhezett, tüdőbajt, skorbutot kapott hős magyar bakák. A kórházak tele voltak velük. Akik jöttek: tiszték és legénység, igyekeztek megmenteni kis kényelmüket. A saját pénzükön vásárolt matracot, asztalt, széket, mosdótálat stb., – egyáltalán, amivel üres négy fal otthonukat be tudták népesíteni: magukkal hozták.

Érdekes látvány volt a csomagok vizsgálata. Az 1914. év elején elfogott tiszték, lehetne így is disztíngválnom: aktívak és tartalékosok, és a várban elfogott tiszték háti-zsákja, fölszerelése, ruhája ünnepi, díszes berendezés volt azokéhoz képest, akik 1915-17. stb. években menekültek fejük vesztve az orosz fogságtól s mégis csapdába estek. Ez

később: a nomád életmód után tűnt föl kiélezetten. Egy-egy istentisztelet, napos idő elővillogtatta a ragyogó huszáratillákat, kézelőket, fényes, sarkantyús csizmákat, vasalt honvéddolmányokat, míg a szegény, csukaszürkére ázott, poros verebek csak rongyosan és piszkosan tisztálkodhattak egyetlen alsó- és felsőruhájukban néhány jeles napra.

No persze, röptek is aztán a viccek, előkerült a gúny: a világháborút szalontáncnak nézték. Keletkezett a zűrzavar, ellenszenv, lovagias ügyek egész sorozata, mert ezek nagy, kényelmes berendezettségükkel kiszorították, legalább is szűkebb helyzetbe hozták fogolytársukat.

Csúnya idegélete volt általában a hadifogságnak. Mindent megérthet az, aki benne tört össze ...

Nemcsak rang és lakás miatt, – együttélési okokból is folytak az ellenségeskedések. Ahol két ember egymásra talál, a veszekedés, halál magja föl van szítva. Soha annyi mázsaszámra menő lovagias ügyet nem igen látott a világ, amennyi a Táborparancsnokság útján csak elintézetlen is maradt. A vörös-uralom előretörése s a hazaszökő, mindent eldobó, menekülő foglyok elpusztították a terhelő dokumentumokat.

Aki akarja, megértheti, – aki akarja, pálcát törhet a szerencsétlen idegbeteg hadifoglyokon.

Gyógyulni mindenki vágyott, öreg és fiatal, a javulásnál azonban agy- és idegenergia fogyott, s így nem hogy jobban lett volna, de a javulás is rosszabbította a sovány helyzetet.

A hadifogság lélektanának megírása a jövőre marad, vagy amikor már az irodalma ki van fejlődve s nyugalommal nézhetünk vissza emlékeinkre.

*

1915. borongós októberében indult el a Gyóni-tábor Alatyrból s október vége felé ért Krasznajarszkba.

A város a Jenisszei és Krasznaja-Jarka összefolyásánál épült. Kormányzósági székhely. 18.425 lakossal, de a vándorló-harcok idején 50-60 ezerre is becsültük a lelkek számát. Téglá-, bőr-, szappangyártása híres. A közeli aranybányák és kereskedés közép-pontja.

Modern város, templomokkal, gimnáziummal, színházzal, villanyvilágítással és kövezett gyalogutakkal. Hatalmas paloták, szép üzletek fényesítik tarka díszét, melyek általában véve hasonlítanak a mi centralizált üzleteinkhez. Ők egy világszép, fényes üzletben szövetet, lámpát, bort, cénát, zöldséget is árusítanak. Rengeteg az egyfogatú izvoscsik (konflis). Nem lévén villamosuk, kevés az autó:

kerékpár, a kocsi fejlődött gyors közlekedési eszközzé náluk.

Krasznojarszk Szibéria északi részén, a transz-szibériai vasút legészakibb felkőnyöklésénél, a Jenisszei partján, a Szaján-hegység lábánál fekszik. A Szaján völgye itt kelet-nyugati, valamint a határként felmagasló hegy is, mely hatalmas őserdővel van borítva. Távoli ködlő, reményzöld színe sok gondolatmadárnak s űzött hadifogolynak adott rejtő fészket

A Jenisszei északi partján hosszú, platós, fátlan pusztaság terüi, melyhez az átmenetet a háromféle temető közötti lankás út adja.

Egy poéta lelkét érzékenyen ragadhatja meg ily első felvonás.

Táborba hozza őket két-három rubelért az izvoscsik, de előbb a temetők ijesztő borzalmán kell az életüket átrepdestetni.

Gyóni átlátszó, kopott, egyetlen felsőruhával s egy fekete köpennyel jelentkezett. Przemyslből hatalmas, nagy pionír-csizmát hozott, néhány alsóruhája volt, egy ezüstnyelű botja, egy pár könnyű lakkcipője s néhány kéziratok-könyve. Pokrócot talán a Mihály főhadnagy anyás gondozása mentett meg számára. Öccse már elegáns aktív tiszt, kezelőjét, szép dolmányát s a gitárt is magával hozta. Legfőbb sajtáságuk a tisztaság, finom viselkedés, szépnyelvű társalgás: szalonmodor. Bajuk nem igen volt, veszekedni soha

sem láttam, mióta ismertem, 1916. pünkösöd óta őket. Egy esetet mégis föl kell említenem. Ma, ennek konkolyhintője a sötét hatalmak kezében, szintén halott.

Az Útban egy csokor virággal – József főhercegnek ajánlva, című verskötet szerzője volt az egyik fél, ki fogságba jutva, hadnagy lett Poétaszörű ember lévén, vetélytársat is vélt Gyóniban; sehogy sem állhatta a légynek sem ártó, tisztiszolga szerepét teljes megalázottsággal viselő szellemi magasabbrendűségét. Sértő kifejezésekkel illette, hogy a mindenkép türelemre fogyasztott Gyóni vére végre borzongani kezdett s személyes összeütközést keresett; azonban nem tört ki semmi veszedelem.

Másik ellenszenves esete az a przemysli hadnagy volt, aki mindenkor, talán öntudatlanul is, érezte vele szemben az ő hadnagyúrságát, egyetemi és ügyvédi végzettségét. Itt azonban, ha látszólagosan is, de megmaradt a jó viszony, csak sohase tudtak összelepedni. Annyi azonban megmaradt e viszonyból, hogy a költő egy költeményt írt a Tolstoj-képet imitáló népfölkelő-hadnagyhoz, annak De profundis című versére, mely máig is kiadatlanul, kéziratban fekszik.

Percnyi görögfényt lobbant ez a költemény a VII. barakban élő költő lakására, szükségleteire, örömére és bajaira.

A komolyság, szótlanság, ihlettel való örökös megteltség transza glóriázódott Gyóni homlokán. Mindenki számára védtelenül nyitva állt. Leborulva áldozta fel összes verseit s az abból befolyó jövedelmet a fizikailag rosszabb sorsra jutott magyar legénység élelmezésére.

Ezek a versek már sokban különböznek a háborúelőtti Gyóni-versektől. Ezeket a verseket 30 éven túli agyvelővel írta, ily roppant háttérben, melynek a világháború, a hadifogság, az ártatlan ember idegen eszmékért való feláldozódása adta meg a célt, saját aktív szenvedésein keresztül. Ezek a versek nem ifjúkori szerelemre egzaltált ember internacionális érzései, hanem oly érett férfi ritmusa, aki benősült már a szerelembe, boldog perceket élt, átjutott a szeretet komolyfenségű folyamához, ring rajta: az asszonyon s a közeli parton látja az érettkorú férfi néhány célját hazát, embert, ideált, az Istent.

Más költők versei nem igen folytak át itt az érébe. Saját magára, békebeli tanúltságára, olvasmányaira, Adyra s a jelenlegi helyzet architektonikus épületeire volt utalva. Mégis, termékeny lelkén keresztül minden hét megszülte a verseket. Amilyen papír volt előtte, olyanra írta szép, gyöngybetűkkel, olvashatóan, hibátlanul, törlések nélkül. Büszkélkedett is:

– Még a nyomdászok is szerették az írásaimat, nagyobb betűvel, kerek, olvasható

módon írtam, hogy ne rontsa szegény népség a szemét.

1916. pünkösdjétől írott verseinek hozzávetőleges, szinte havi, soknak pontos dátumait, forrásait is meg tudom mondani. Melegen, vagy leírás közben láttam őket, kezem érintette legelőször. Önkénytelenül is nékem adta ide. Ilyenkor büszkén hátravágta a fejét:

– Na olvasd, Pista, és mit szólsz hozzá?

Ha javítani kellett a könyvbe átmásolt verseit, vagy kitepte azokat, ami a legritkább esetben fordult elő, vagy az egész lapot átragasztotta. Egyes szavakat, sorokat csak papírszalaggal takart el s ezeken írta újra a megtalált részletet.

E háborús versek furcsa viszonyban állnak a szerzőjükkel. A Hollandi Revü 1915. évf. 282. oldalán, majd Kéky Lajos egyet, tanár, de mindenünnen a teljes látszat is azt mutatja, hogy Gyóni Géza a világháború Petőfije. Határozottan azt az álláspontot foglalja el Gyóni, – magáévá tévén (ha már megvan) a háborút – hogy erőt öntsön csüggedő társainak a lelkébe, mert érzi, bár nem is a magyar gondolat harca ez, de ha veszünk, veszett az ország is. Életének legnagyobb tragédiáját itt érezte. Háborús, embergyilkolásra uszító, Ferenc Ferdinánd című verseknek beugró katonának látszott, kinek:

Véres harcok verték fel hírét,
De csak a béke katonája volt.

(Gyóni.)

Nem a háborúsdí volt az ő hivatása, hiszen megírta már egyszer a Cézár én nem megyek c. versét, fiatalon pedig békekatonának: papnak állott. . .

Szerettem volna ...
. . . Ódon, barbár mesének hinni
A vért, mely dárdák nyomán serked;
Zengeni finom győzedelmet,
Mit ember vívott önmagába,
Ki már királya az életnek
És nemcsak – állatok királya.

Szuronyerdőben, szűk ösvényen
Közelgett búsán elhagyatva,
Sebeit és gyászát mutatta . . .

Isten kegyelméből

Ti kevély kardotok
Úgy emeljétek fel
Békeség-szegésre:

Visszacsap a mélyből
Rabszolgák haragja

Ti is kerültök még
Porkoláb-lakatra.

(Gyóni.)

Íme, ezeket a verseket nem a háború ontotta, vérben kéjelgő önkívület extazisa önti

belőle, a költői ösztön, mely a szavak, csengő-bongó rímek, ritmusok, bizarrságok ötletességén, szellemes esztétikáin menüettezik, hanem már: a gondolati költészet, tanítás, erkölcsi prédikáció, iránymutatás, tévútról való visszavertítés, egyenesbe-tartás józansága vezetik.

Az Élet Szeretője az anyja szoknyája madzagán ballanszírozó dendi, aki csak a fiatalos mámornak, talán a fajfenntartási ösztön negatív szerelmeinek élő selyemfiú, bár akiben elhivatottságának rengő mázsái is föl-mordulnak hispániai Caesarok hadseregében. Túlságos egyéni életet élő, költekező, jóltartott márvány test-monumentum, aki rettentő zuhanással agyrázkódva nem bukott még a zajló sárba, ahol küzdeni, ordítva sírni kellett s az életét nem önkéntes amerikai párbaj fekete golyója célozhatta, hanem a két kézzel markolt maradandóságot más, idegen, akaratunkon kívüli örületek álmatlanították.

Ezek a versek egy célját, elhivatottságot már nem kereső, találgató, hanem beérkezett férfi versei, aki zenitre ért s azontúl: ki tudja? témáját vesztvén, a végtelen ürbehullás következett volna.

Nem izgató, türelmetlenségre szító indulók ezek, de annak a fajmagyar gondolkodású, abszolút úri intelligenciával rendelkező harcos tisztnek a vezénylései, aki bajba jutott hazájának vérmezején annak megmentéséért mű-

velt, úri, magyaros becsületből, megértésből, nem pedig vastagbőrrel, barbár, vasizmú ember-állat verekedő ösztöneinek engedelmeskedve osztogatta a halálcsapást. Helyzet adódott, ki nem térhetett, s inkább a megoldáson gondolkozva: beledobta magát. A háborút a béke előjelének látta.

A világháború rivaldáján állott Gyóni Géza. Háta mögött roppant vörös tűz, füst, detonáció, emberek, állatok istent-bőgése, világhitek tornyos kéményeinek porba zuhanása s e kaotikus zavar nagy haborodottságában az ajkán, szája szélén buggyan a szó, menne tovább... ez a parancs ... kereszt alatt... Hej, messzi még a Golgota?

Egy csöpp italt, bár ecet volna!
S elfojtott könnyeim vize
Szivárog csak rekedt torkomra. (Gyóni)

Ilyen szószéken más vers nem teremhetett

*

Megrázó hangulatok között szaladt a kis orosz fogat Gyóni Gézával a nagy tábor felé. Szegény asszonyok, menekültek, illetve túszerként elhurcolt germán telepes népség vánszorogott a temető felé.

Megrendül Gyóni, eszmél újra az omski emlék:

Emlékezem sötét szemére,
Sötét szemén a téboly lángja,
A menekülők vonatán
Féltőn hajolt szopós fiára,

Rongyokba burkolt sovány teste
 Szibéria fagyától dermedt
 S gémberedett karjai közt
 Holtan feküdt,
 Holtan feküdt a csöppnyi gyermek.

(Gyóni.)

A tábor, mint egy téglából épített sírkamra, üresen várta az érkező transzportot. A VII. barakba szállásolták el őket, I. emeleti, keletre, a VI. baraknak néző öt-hatablakos nagyteremben. Sűrűn voltak. *Kidobálták* a priccseket, vaságyakat hozattak a muszkákkal s a terem hamarosan tele is lett már pihenő, heverésző, levelet író, fáradt tisztok lengő sóhajával.

Gyóni Géza a nagy hodályban az ajtóhoz közeli, borzalmasan idegesítő, léghuzamos szögletbe szorult. E sarkot azonban – képtelenek voltak annyi ember szeszélyét, fecsegését, ajtócsapkodását hallgatni egész nap – magas deszkakerítéssel elválasztották a szobától s így ők egy kis zúg szobát alakíthattak maguknak, boldog önállóságban. Ezt aztán kidíszítették levelezőlapokkal, berendezték a legénység által csináltatott asztallal, székkal, mert az orosz az üres vaságyon kívül a világon semmit sem adott.

Volt petróleum-gyorsfőzőjük és Mihály főhadnagy azon készítette a legjobb ételeket:

– Öcsém valóságos zseni a főzésben, mondta egy alkalommal testvéréről.

1916. Szilveszter éjjelén olyan kitűnő borlevest, pörköltöt, rumos teát szervíroztak, hogy sokáig emlegettük; nyaltuk a szánkát.

A főzésben ez volt az elvük . . .

Egy vacsorára pl. ilyen ijesztő és őszintén nyilatkozó vonzalommal idéztek meg:

– Kedves Pista, ma este felé szívesen látunk egy *szerény*, de *magyaros* vacsorára.

Köszönt

Gyóni.

Ilyenkor előkerültek Przemysl viszonylagos kényelméből az asztalterítők, szalvéták, poharak, edények s ilyenkor el tudta gyomrunk, a hangulat láza feledtetni pillanatra, hogy bús foglyok vagyunk.

Sem a Suwajoff, még kevésbé a Makaroff-étkezde: bár magyar és osztrák legénység főzött benne, nem tudott, ha eféle szerény is, de magyaros vacsorát adni. Gyóniék sehogysé bírták ott az étkezést.

Zsir helyett: margarin, faggyú, ha még volt, de többször semmi sem volt az ételeken. A levesünk forralt víz, melyben néhány tészta-szál úszott, hajdina, esetleg máj, mit az első boldog soros szedő a közös tálból hamar kiemelt; az utolsónak jó volt a léből is, ha kis meleg jutott.

Nem változott az étkezde kosztja akkor sem, mikor azt egy végtelen odaadással dolgozó tényleges százados, Telljesniczky ke-

zeire bízta a kommandó. Bár ekkor már kezdetét vette a csempészás, dugáruk belopása a konyha részére is. Az ételek általános rosszasága az oroszokra hárítható, – no meg, hogy az étkezési díjakból, úgyszintén az üzleti árakból segélyezési és adminisztratív célokra félretettek, miáltal kevesebb és gyöngébb anyagot kaptunk.

Az orosz itt is hol fát nem adott, hol lekapsolta vásárolt áruinkat, miket aztán a katonák újra belopkodtak hozzánk, drága áron.

A konyhának, ezer kiadásán kívül, még hazafias, parancsbeli kötelessége is volt: pénzmegtakarítás, miből az összes tisztí és legényeségi közintézményeket létesítették. Segélyeztek tisztet, fizették a parancsnokság altisztí alkalmazottait, viselték a kórház gondjait és sok államháztartási alapot csináltak.

A Suwajoff-étkezdéből hozatták tisztiszolgálóval naponta kettőjük részére az egy ételadagot, melyből aztán a testvér kellő mennyiségű és finyásabb szájnak is élvezhető eledelt főzött. Ekkor még bírták valahogy: a hús fontja 15 kopek volt, 6 rubel egy pár jobb cipő és 18 rubelért városi szőrmés bundát lehetett kapni. Két font porcukor 50 kopek volt; egy pohár tejeskávé 10 kopek; 6-7 kopek egy fánk és 25 kopek volt egy vacsora, 35 egy ebéd s a tisztiszolgáló mindössze

5-10 rubel lehetett a jövedelme kettőjük kezéből egy hónap alatt.

Egy tiszt havi fizetése 50 rubel volt.

*

A költő tisztiszolga-minőségben húzódik meg a tisztek között, szerényen, alig mutatva magát az emberek között. Egész nap az ágyon fekszik, szótlan. Gondolkozik. Asztalán papír és ceruza. A lakást csak ép azon időre hagyja el, míg a takarítás utáni por leülepedik, de gyakran ilyenkor is visszasurran s e lopott percben, mikor senki sincs otthon, titkolva írja verseit.

1915. október 29-én már a hadifogoly annyira-amennyire elhelyezkedett. Az ifjúság kezébe vette a lélekmentést s este az V. barak déli emeletén kabarét rendezett egy vállalkozó szellemű fiatal kadett a vándorlás, utazás, lakásba való elhelyezés, orosz bánásmód, priccseken való tömeglakás, alvás, étkezés és még ezerféle figurás anyagból. E kabaré mesteri fogásai közé tartozott az a rendkívüli merészség, hogy a zömök, nagytestű, komoly művészi alapon álló Gyónit is megszerezte tagjai sorába. Este ½ 8 órára roskadoztak már a padok. Gyónit a műsor közepére téve állították a tisztek elé.

Konferáltak és lélekszakadva vártuk a fejleményeket. Felolvasta, úgy emlékszem, az Omszki emléket, a Magda Lexi fhdgy által

megzenésített: Csukódjatok be című verseket. Frenetikus tapsvihár tört ki, úgy, hogy – jól emlékszem – szép sikere volt és igen sokszor megismételtették Gyónival a verset.

Simonyi kadett még egy kabaréverset is kiszorított Gyóniból, mely tisztán csak a publikum szórakoztatását s azt a szomorú hírt szolgálta, hogy:

Megírta a jó barátom ... az untauglich
 ... Hivatalban elvettem a helyedet,
 ... Bérnegyedkor elvettem a lakásod,
 ... Üdvözöltet általam a családotod,
 ... Gyermekeid csókoltatnak e helyen
 ... S a legkisebb engem nevez papának.

Tehát az untauglich s a nélkülözhetetlenségi fedezékben bujkáló kiszorították a front-harcost és a hadifoglyot minden állásból; még saját családjából is számtalan esetben.

Ez a vers első és eredeti példányban maradt meg a kabaré rendezőjénél, de sehol és soha a Gyóni-kéziratok között nem fordult elő.

Humoros, kabaré-hangvezetéssel – A faluban nem tudják a nevemet c. dallam mintájára előadva, rendkívüli sikert aratott. Ez a másodszori alkalom (első Alatyrban esett meg) a fájdalmas témákat pengető költő hadifogoly életében, mikor kabaré-színpadon is próbálta mutogatni mindenfelé és mindenféleképen érvényesülni akaró oroszlánkörmeit.

Adyról igen sokat beszéltünk. Ady költésze föltétlen olyan hatással volt Gyóni Gézára, hogy a beolvasztás után csak kevés helyen lehet kiérezni a mester ritmusát, gondolatkészletét. Gyóni egyszerűsíteni próbálta az isten-versek íróját, Ady és Petőfi közé akart helyezkedni, bár kései születésére fölényes volt.

– Annál modernebb vagyok Adynál, amennyivel fiatalabb. Ady előre vitte az irodalmat. Újnyelvű Kazinczynak tekinthető. Csak túlságosan erős, bántó, ha ostorhegyen patogatja eredendő bűnünk. Különösen a koloncokat, az Ady-sallangokat utálok.

Kipécéázve, egy versezetet mutatott s teljes megdöbbenést akarván kelteni, felolvasta:

A vágyaim smaragd s rubin kupék,
Kín-síneken futnak hozzád, te szép ...

– Ez a költészet salakja, látod, mikor egy jószándékú és rendkívüli embert félremagyaráznak. Ady Endrét különben Lovászy és Karinthy paródiáiból ismerte inkább az ország, s nem csoda, ha a jó verset is felfordult gyomorral érezték az emberek végig.

Ez utóbbi gondolatát az váltotta ki, hogy elmeséltem neki diákságom egy önképzőköri esetét, mikor Ady-Reinitz-dalok kerültek műsorra és Karinthy-paródiákkal ébresztgettük a hangulatot. A gyűlés remekül sikerült, de a végén valaki felszólalt s a Karinthy-paródiát

Ady-versnek tévesztvén, kijelenti, hogy míg 6 a kör tagja lesz, addig Ady-verseket nem fog szavalni senki.

— Látod, ilyenek az emberek. Kicsinyesek, elfogultak, rágódok, nagyon különös psychéjük van a hatalmon levő uraknak.

— Különben, ahol én vettem a kezembe az Ady-verseket, ott megértették azokat és örömet hallgatták. Érteni kell Ady-verseket jól felolvasni. A legjobb verset a rossz felolvasás agyonütheti.

Az idehaza kitörő Ady-Gyóni háborúnak véres hullámai alig jutottak el hozzánk.

A sógor virágnyelves lapjaiból s a Gyóni végtelen magasra feszült megérzéséből sejtetünk mindent.

Adynak legmagasabbra tartó tisztelője volt. 1916 augusztus 11-én történt:

— Virradóra, álmomban Adyval barátkoztam.

— Én mindig elismertem, különválasztottam a kis intellektuellektől s szeretném azt a hibás felfogást eloszlatni, mintha én Adyt támadtam volna azzal a verssel, vagy csak rosszat is kiáltanék reá.

— Különben, hozzávaló viszonyom legékesebb bizonyítéka lesz a Szomorú szemmel kötetem egy Adyhoz írt verse:

Ady Endrének.

Be sok a bolygód, fáradt üstökös.
 Úgy vonszolod ki őket a homályból
 S mind azt hiszi, hogy merész-maga lángol,
 Ha fénykévédből kis csóvát kötöz.

Kedvedre volna néked ez a had?
 Én nem hiszem. Kérész bolygók falkája
 Míg fénysörényed tépázza, cibálja,
 Tudom, előnt mosolygó, bús harag.

És utálod e tolvaj kicsi bandát,
 Mint én utálok, s kinek bátor ívén
 Mágnesszekered hiába rohant át.
 Mert büszke utat jár még egynehány.

S ha téged elnyelt már az óceán,
 S lopott csóvája kihunyt bolygóidnak:
 A magyar égen – mást te sem hihetsz -
 A magyar égen akkor is lesz csillag!

(Gyóni.)

— Adynak el kellett jönni és megvan a helye az irodalomban ...

— De, mikor fejünk felett kigyulladt az ország, akkor engem mint tűzoltót: a független Magyarország kultúrájának hidegre tett harcosát, ki akarnak játszani Gögös Hunniában . . .

*

Gyóni a XX. század levegőjében bennlevő háború-plazmáktól szabadabb és bolder Magyarországot remélt. A politikai egyensúlyt Budára akarta billenteni.

Új királyt akart... és királyt, bár a Habsburgoktól nem várt semmi jót.

1916. nov. 21-én tudtuk meg, hogy I. Ferenc József este 10 órakor meghalt.

Gyóni egy új embertől minden jót, gyorsabb haladást várt. Én zűrzavartól, politikai felfordulástól féltettem a nehéz harcot egységesen, bátran álló magyar hangulatot. Szomorúság, vagy öröm ilyen veszedelmes percében az antant koncentrált támadással megölhet bennünket.

IV. Károly király iránt végtelen erős bizalma volt. Nagy szívet, magyar szeretetet várt tőle, teljes meggyőződéssel.

Orosz lapokból dec, 5-én olvastuk, hogy 16-án lesz a koronázás.

Gyönyörű reménységgel tekint a jövőbe. *A nemzeti élet javulni fog.*

— Sokat várok az új királytól, habár vér marad is a vér.

— Nagyon szépen ígér, nagyon jól indul az ország kereke.

— Esztétikai szépséget keresnek már csak a békepontok megfogalmazásában.

Befolyásolt pesszimista. A közös meg egyezésen alapuló békére gondol és merészszenzagadja állításomat 1916. december 14-én még, hogy Oroszországban pattan el legelőbb a húr: forradalom lesz és ennek folyománya-ként majd békekötés.

– Így nem lehet harcolni: Utolsó orosz, utolsó néger, de sem az angol, sem a francia nem harsogja ezt: az utolsó franciaig ...

1917. június 13-án Mészáros Sándor, a Nemzeti Színház jelenlegi titkára, Szerzői estélyt rendezett a krasznojarszki tiszti táborban s Gyónit is felkérte, hogy szerepeljen.

Nem a Zeneakadémia kis-, vagy nagyterme, Opera, Nemzeti volt, hanem egy vonatlanul maradt konyhabarak, a volt III. sz. étkeзде konyhája, hol a római katolikus, református, zsidó, török templom szunnyad egy fedél alatt.

Milyen furcsa érzés most idehaza...

Egy teremben zsidó, katolikus, református, lutheránus papi szerelvények.

Milyen furcsa érzés: egy teremben három: zsidó, keresztény, mohammedán isten.

Milyen furcsa érzés: Krisztus születése óta először volt szeretet a földön.

Hadifogságban volt, talán igaz sem volt.

Ez étterem- és koncert-teremben, a világ minden zeneszerzőjétől játszott a tisztikar művésziesen hangolt zenekara sok szép darabot, dr. Boldis tanfelügyelő, Melles Béla és Hodossy hegedűművészek vezetése mellett.

– A jótékonyásra való hivatkozással a lelkeket is megvehetik.

– Megígértem, de még nem tudom, hogy mit fogok az estélyre adni. Nem akarok most témákkal foglalkozni. Vigyáznom kell, – félek.

Június 12-én este, volt már több verse, mit felolvashatott volna.

– Én beteg vagyok, nem tudok most semmit ellenőrizni. Itt van a *Sötét Hatalmak kezében* c. füzet új ciklusa: válaszd ki, melyiket ítéled odavalónak.

E ciklusban foglalt helyet a ma már – tudtommal – második hiányzó verse.

Háromszakaszos és à 9 sor, dallamos csengésű vers. Hogy mennyiben terhel engemet felelősség ezen vers eltűnéseért, azt ösztönszerű és tudatosan hazafias érzésem kivül bebizonyította utólag a politikai helyzet kialakulása Magyarországon. E vers alapos, igazán sokszori átolvasás, tetőtől-talpig való elemzése után végtelen illedelmes szerénységgel választam a költőnek a felolvasással kapcsolatban:

– Nem merem ajánlani. Hagyja ki.

Erre én kiválasztottam néhányat, ő cédulára írta s mire átadta a füzetet Mészáros Sándornak, a vers, ez a: Vörös zászló c. vers, ki volt tépve. A megmaradtakat június 13-án este $\frac{1}{4}$ 8 órakor a – színész felolvasta.

Zengő, egy szívből örömlő tapsvihart kapott, míg a többiek tisztelettapot és gratulációt szereztek maguknak.

Adyn kívül a török költészet is megragadta.

Mihály főhadnagy törökül tanult. Bűvkörébe vonta Gyóni szorgalmát is. Megismerkedtek Ali Hajdár török költővel.

Gyóniban lángra lobbant az ősmagyar haza, fajszeretet s a világháború forgatagába gyakorlatilag beledobja ős Túrán fogalmát.

Építi képzeletében Magyarországot.

Rendkívüli érdekes verssel köszönti a hős rokon költőt:

Sötét szemed is messze néz fogolytárs.
Neked is ketrec ez a havas róna.

Hadd szorítom meg árva kezedet!

Ej ente, testvér, te is felriadsz,
Lánggal lobog a nedves deszkapárna,
Zúgó melledig ér a vérpiac
S neved kiáltja egy fátyolos lányka.

(Gyóni.)

A török költő, Ali Hajdár azonban hamar meglépett, megszökött s hírt sem hallotunk többé róla. Hazaérkezett...

Gyóni lassan beletörődik e predesztinációba:

Cézárt új bárdok koszorúzzák!
Engem vár már a szomorúság;
Es nem kísér el senki, senki.

Minket jégország halálra ítelt,
S mint a kutyát, kivert a hóra:

A tél legyen, a baromi tél
 Tüzes szívüknek koporsója.
 Dicsértessék a Jézus Krisztus!

(Gyóni.)

*

A költő tépett hangulatában érezni kezdte, hogy vége a legfrissebb asszony szerelmének is. Már a Miatyánkot sem tudja elimádkozni, pedig, mikor egy alkalommal végtelenül kedvesnek éreztem magamban a 3. levél utolsó szakát, közbeszólt:

– Hiszed-e Pista, hogy mégis imádkozom? Ha fáradt volnék is, erőszakkal elmorgogom ezt a számra tolult imádságos négy sort, ezt a verset, amit én írtam, újraéltem:

Mi Atyánk, Isten, ki a mennyekben vagy,
 Szenteltessék meg a te szent neved,
 Jöjjön el, jöjjön el a te szép országod,
 Ki vagy a béke és a szeretet.

*

Hite megrendült az új asszonyban.

Pedig de szépen tudta ábrándjainkat hold-sugár-szalakkal nagy gobleinne szőni, mikor az Ózsvár Péter hegedűjébe síró léleknek írta:

Bánatfából magad faragta;
 Vonója: tőrés, húrja: bánat.
 Ha megszólal majd, szép hazádba
 Repítsenek a nótaszárnyak;
 Magyar mezők illatát érezd,
 Ha szól a nóta sírva, zengve,
 S álmodd, hogy fehér asszonyod
 Borul le halkan a szívedre.

(Gyóni.)

Most már minden mindegy. A hazamene-
telre sincs kilátás.

Lassan kialakul Levelek a Kálváriáról I.
rész technikai oldala, a 33 levél 1915. decem-
berére.

A Levelek I. rész nem költői ügyeskedés,
a frontharcos, hadifogoly, feleség, szerető ter-
mészetes elhidegülésének tudatos témakere-
sése, hanem saját lelki élményeinek elleve-
lezése. Sajnos, az asszony egész hadifogsága
alatt nem írt 3-4 lapnál többet neki. Viszont
Gyóni levelet nem írhatott; ahol versekre dob-
bant szerelme, érzett volna csengő ritmusokban.

A Levelek II. rész sok gyöngy találással
már mesterséges kiegészítése az I. rész ter-
jedelmének.

Gyóni visszafordult. A szerelem még min-
dig új hit erejével duzzad fel benne s nem
engedte az imádott asszonyt hűtlenséggel meg-
gyanúsítani.

Elégtételt akart a II. résszel szolgáltatni
kegyetlen, költői, szenvedélyes víziója által a
talán megsértett Órangyalnak. Ez újabb leve-
leket 1917. február 10-én kezdte s 12-én este
már befejezte.

Költői álma beteljesedett. Az asszonyi
szívben meggyült a ború, a forró perc paran-
csolt és panasolni kergette, gyengévé tette
a gyász; kereste, hol van menedék, mikor
nem bírt már egymaga a szívvel... Jön, jön

az isteni jogú perc és odakergeti, hol elsírhasson bánatmat, keservet.

Jaj annak, jaj, ezerszer jaj neki,
Ki akkor ott nincs bús asszonya mellett.

(Gyóni.)

Rémes, tusakodó örületében így sikolt a megtévedt asszonyhoz:

Ó gyáva, tolvaj, aki ott áll,
Mikor gyengévé tesz a gyász;
S egy istenasszonyt, aki voltál,
Kerítő szóval megaláz.

(Gyóni.)

S az asszony elveszett...

Gyóni egyensúlyt akar teremteni feldúlt gondolkodásában, mégis, nemhogy megkönnyebbülve, de teljesen kifáradva, megsemmisülten tette le a tollat.

A levelek végén megint csak könyörög a szerelem túlságos extázisa által remegő, fogságból fáradtan hazaérkező, mankós férfi hímezett szája:

És hallod majd a nevedet,
És hallod majd, hogy hazaértem...
Hol talállak meg, – egyre megy:
Műhelyben, vagy kórház termében.

Asszony, áldott, szenvedő szépem.
Egy vagy velem jóban, csapásban;
Nem kéj pohara: bús, törékeny,
Nem szeretőm, – asszonybajtársam.

(Gyóni.)

Szereti, örült rajongással imádja, bemocskolja fájdalmában, letisztítja, meggyanúsítja

kétségbeesett féltékenységében őrangyalát, de aztán mégis a mindent bevallásban, megbocsátásban keresi a boldogság megérdemelt családi részét. Végtelenül érzi még ezt az asszonyt.

Kialakul lelkében a családi érzés melege: a tűzhelygondolat: tiszta, szűz egy-asszony bírása s ekkor épülgetett már először lelkében hófehéren egy útszéli kis kápolna ...

Oda fejlesztette a terveit, hogy vagy egyesíti Szabadkán a két lapot s abból tisztességes létalapot teremt, vagy Szegedre megy, hol jobban dotált lap szerkesztőségét veszi át, – megnősül.

Régi emlékek ijesztő lángján azonban összekuszálódik minden benne. A múltbeli közelebbiségével melegítő asszony ujjnyomait, csókját, szorítását őrzi még a testén, egyetlen katonazubbonya szürkeségében; de a tiszta, szerelem elvontsága, lelki életének hiányzó asszonyrésze viharzó égiháború, forrongó szívének vértükrös vizén. A kálváriás kötet befejezte már csalódások zombékjain imbolygó hitét, azonban a háttérből, a messzibb idők égibb szerelméből egy rózsalánc még mindig fogva tartja.

A fájdalomban, testi és lelki szenvedések közt megzavarodott idegrendszer nem is tudja sokszor, mit csinál. Mint a dühöngő médium: mindent összetört magában . . .

Közelebb van hozzá a szabadkai, bár a

hercegnek égő virágszálért mindent adó hűtlen asszony emlékezete, mint minden régi, más eszményi szerelme; s győz, ez jut túlsúlyra benne.

Választ.

S aki volt régi, régi ideálja, a „minden asszonyok asszonya”, nemtője, őrangyala, műzsája: ellendítette már magától, tébolygó félelemmel; udvariassággal, tisztelettel... Nehogy asszonyi hiúság önérzet-üvegén karcot ejtsen.

Éjjeleken át fogalmazta ezt a lemondólevelet; töröl, told, enyhít, szánalmat kér, megértést; felsikolt. Mindez rendkívüli helyzet.

– Nem értik meg az életemet.

Aztán, hogy kész a levél, bizonytalanodik. A nappali öntudat megint marja; de el kell küldeni...

Végre elkeseredett, örült, döntő kacajjal idenyújtja a levelet:

– Olvasd el.

S ott kucorog ágyára fekvve, feje fölött a második asszony tüzes, kemény vonalú, néma képe.

Ő pedig szeretett; bele tudott volna örülni egy-egy szerelmébe s épen ő nem kapott levelet. Épen ő, kit érzelmek uralnak, akin Eiffel-toronyá húzódott föl a szív, aki nem ugrott bele földi örömek téboly-elverésé alakúit, olcsó szórakozások meleg vizébe.

Ő mindig egyedül volt, fantáziájának, gondolatainak élt, csak asszony, család, kedves

társaság képlete s az a bukni készülő égi piramis: a haza sorsa örölték fel bomlani készülő idegrendszerét.

*

1917. január 10. a boldogság ragyogó napja volt reá nézve. A hazafiúi örömek egyéni örömekkel is párosultak. Levelezőlapokat kapott hazulról.

Két – 1916. júniusi levelezőlap érkezik Nagybecskerekéről. Két testvér-hölgy írta. Beszámolnak, hogy olvasták a verseket, igen szépek s a leghálásabban üdvözlük érte.

Gyóni soha sem ismerte őket, nem is halott róluk. A honleányi felmagasztosultság egy széttiport költő lelkét igyekszik megérteni a távolon át; azt a magyarországi tapsvihart minden csokrával kis lapon betűkbe fogni, mely itthon legendává emelte alakját. E két hölgy – ismeretlenül, akárcsak tudná, milyen jólesik a leveleiért és sorsáért éhenhaló, értesítést váró, rab költőnek e kitüntetés.

Két testvér-leány Nagybecskerekéről: én hozom nektek most azt a sugárzó, hosszú örömet, amit az a szép levelezőlap hozott Gyóni Gézának Szibériában.

Kapott aztán máskor is ily tartalmú lapot, s ha jól emlékszem, egyet Kecskemétről.

Egy különösen kedves, művészpártoló hölgyre lettünk egyszer figyelmesek. Idehaza a dán levelezési osztálynál működött és gya-

kori postabiztonsággal több levele érkezett hozzánk. Bízató, reménykeltő, szép stílussal fogalmazott lapokat küldött. Még az itthoni élelmiszer-árakról is tájékoztatott; a politikai helyzetről frontjelentéseket adott virágnyelven. Áldott kéz írása volt ez, mert bizony, bizony sokszor nem a magunk helyzetét fájlaltuk: mi már úgylis áldozatul estünk, de otthonmaradtainkra gondoltunk, őket féltettük a végveszedelemtől.

Drága nő, akit örök tisztelet és hála illet, akinek sok nyugodt percünket köszönhetjük...

Egy 1916. január 10-én érkezett lapban tudatja ez a hölgy, ki megérdemli, hogy a Gyóni nevének öltözetében gyémántként csillogjon, hogy Békéscsaba országgyűlési képviselőnek akarja a költőt megválasztani... Egyben tudatja azt is, hogy az Újságírók Szövetségének 1000 koronás stipendiumát Gyóni kapta meg, külföldi tanulmányútja alkalmából. Később kaptuk a hírt, hogy a Szövetség alelnöki tiszt-ségére is ő választatott meg.

Szóval, esőtől hullott a politikai és egyéni örömek színes rakétája.

Gyóni nem volt egzaltált e hulló kitüntetésekre. Nehéz, nagyjárású gesztusával elsodródott a helyéről, fölállt, járkálni kezdett s hirtelen megfordulván: ösztöngéseink ellenére ezeket mondotta:

– Nem fogadom el. Szép, nagyon meg-

tisztelő a bizalom, de nem leszek képviselő.

Hogy miért, erre így felelhetek. Független, szabad ember akart maradni; másodszorban pedig a költészetet nem akarta feláldozni a politika véres máglya-rácsán.

Attól félt, ha politizál, nem lesz ideje önmagába merülni, verseket írni.

— Szabadkán városatyának akartak elég fiatalon megválasztani, de már akkor sem fogadtam el e megtiszteltetést.

— Jó, hogy még a jegyzői oklevelet nem kaptam meg. Így legalább nincs semmi kolonc, mi a faluhoz kötne.

Sokan vádoltak ugyan: épúgy, ahogy ti vádoltok most e lapra föl nyakas maradiságomért; akkor pl. azért, hogy menjek fel a fővárosba újságírónak. Nem akartam Szabadkát elhagyni többé.

Csak Szibériában érlelődött lüktető verssé ez a gondolata.

Tárogató bűgő hangja
 Messzesírt a fergetegbe.
 Rab pusztázó úgy hallgatja:
 Elveszett-e, elveszett-e?
 Buda tornya alig látszó -
 S hallod-e, hej, rab pusztázó,
 Azt a hangot visszaverte.
 Börtön ágyán hallja, hallja.
 Besüvít a szél, a téli.
 Rab pusztázó gondolatba
 Harminc évét újra éli.

Hír, dicsőség eljött végre –
 Hallja, hallja félálomba.
 Sajgó évek drága bére,
 Mintha nem is neki szólna...

(Gyóni.)

Valaki végtelenül elkeseíthette akkor. Kidobta a költészet légköréből. Egész odáig juttatta – Kölcsey-módon – Berzsenyit, hogy majdnem talajt vesztett.

*

Mikor 1915. decemberben kész volt a Levelek I. részével, pár verse maradt még Przemyslból s egy-két újabbal megtoldva, hazamenteni igyekezett őket.

A versek, de egyáltalában életjel hazajuttatása sem volt könnyű dolog a hadifogoly számára Szibériában. Csak valamely külföldi semleges misszióra, vagy egy-egy kicserélésre megérett ember mindent feláldozására számíthatott. A levelezés emberi fogalmakat felülmúló rejtelmek között történt.

Volt idő, mikor egész vagonok égtek el, ki tudja mi okból, hadifoglyoknak érkező levelekkel, csomagokkal. Más esetben szükség volt a vagonra, kidobálták belőle a hadifoglyok levelezését s talán, ha a 40°-os hidegben postagalambunk lett volna, Istár fogatán elhozta volna az minden sor írását szerető szíveknek.

Írni, havonta csak kétszer volt szabad. Eleinte az oroszok által nyomtatott lapon, előre írt szöveggel; úgy, hogy helyzetünk, ép ellenkező megvilágításban, megelégedettnek látszódhatott. Havonta kétszer; de ha mindenféle mellékutakat meg nem próbálunk, Isten tudja, e lapokból mi érkezett volna el. Levelet, volt idő, hogy egyáltalán nem küldhettünk.

Németül, oroszul, vagy francia nyelven levelezhattünk s a hazai értesítések is így jutottak hozzánk.

Gyönyörű, álmokképpé színezett valóság eseménye elevenítette meg Gyóniban az öreg honvéd levelét:

Kopognak ... Foltos, havas honvéd lép be.
Hónalja alatt nyikorog a mankó.
Félszeme híján kifakult a képe;
S haját kikezdte itt-ott a zimankó.

Adjon Isten!... Mit adjon az Isten?
– Rab éjszakára szabad ünnepet!
(Jó kívánsággal kell fűteni itten,
Mikor a rossz test nagyon didereg.)

(Gyóni.)

Gyóni megőrül, fellélegzik, s aki látta volna, mennyire saját sorsát festő versek voltak ezek a más bőrébe elbújtatott versek, még a Hold járására akasztott, sugarakon függeszkedő, hozzáírt leveleket is megkockáztatta volna, csak hogy ez az ember csöppnyi

örömet élvezzen fűtetlenül maradt kandallójában.

Az öreg honvéd jött levéllel. Azonban a szegény, rokkant paraszt nem tud németül, tolmácsra van szüksége. Érzi, érzi ugyan minden szavát, de most már kevés a betű lelke... a test... a forró kezekkel megírt érzéki asszonyhús melege kell, hogy átömöljön a fekete, minden boldogságot magában tartó ákombákombó betűseregéből.

Egy levél ilyenkor megölt, vagy életre keltett.

S Gyóninak reszketően fájt, hogy nem kap elég, de se Isten, se ember nem könnyőrül rajta részletes, hosszabb levél erejéig. Nem volt, nincs gyötrelmesebb perc, mikor szeretünk valakit, s ha már egyebünk nem maradt, a levelekkel pótolgatunk testet, emléket, örömet.

Sokszor jutott eszébe Szép Ernő egy levele is, mely valahogyan egy pesti lapból, mint csomagolópapiros-szelet került kezébe s amely levél a hadifoglyok szomorú sorsának percnyi életét fel tudta fogni, értékelhette és elviselhetőbbé igyekezett tenni egy csöpp adománnyal: az itthon dőzsölő, puha ágyban meleg asszonnyal játszó, nélkülözhetetlen, szerencselovagok kiselejtezett rongyaiból...

Erre a cikkre indult ki Gyóniból egy vers:

Ó kedves gyógyszeres,
 Ki jószagú boltodban
 A szavak olaj ágát
 Kevergeted vigyázva,
 Hűsítő balzsamod,
 Mit jószívű voltodban
 Szibériába küldtél,
 Elért e nagy kórházba.

Ó irgalmas barát . . .

S ki nem bírt már közülök
 Pokolnyi bánatával
 S a halál hűvösébe
 Könyörögve kéredzett el:
 Úgy aludt el, szívéen
 Lágy szavad olajával,
 Mosolyogva, mint a hívő
 Az utolsó kenettel.

(Gyóni.)

E vers mellé egy levél is készült, mely hogy hazaérkezett-e, valószínűtlen, de a szöveg pontos másolásban birtokomban van.

Magyar honosság szerint vármegyénkenti legénységmentő-segélyezést indítottunk e hírlapi cikk hatása alatt és Gyóni versének hangulatában. Szép sikert hozott. Minden közös vármegyébe való tiszt levelezésbe lépett otthonával s így világot ölelő karok hosszúságával kaptuk tiszt, – csomagként biztonságosabb címünkre a legénység részére kiosztandó fehéreneműket, ruhadarabokat, igazán áldásos meghatódottsággal.

Valakinek egyszer szépen, díszesen, színes ceruzával telerajzolt, a cenzor figyelmét és jóakarátát magára vonó, rikító borítékban írt levele hazaérkezett, sőt válasz is jött rá.

Láttam, hallottam, – már az én gyakoribb leveleimre is súlyosan kifakadó Gyóni Géza haldokló elkeseredését; láttam, amint föllélegzett, fölkelt az ágyról és ő is írni, cirkalmazni, vonalzóval, színes ceruzával Istent kihívó kegyelmet kéréssel rajzolta, díszesítette a borítékot, a belé kerülő levél fejlécét; vonalakban, színekben könyörgött ez a hatalmas ember, gyermekiesen térdelt e rajzokban a cenzor előtt egy-egy levelének hazajutásáért.

S ennek dacára érkezett-e haza ilyen levele: véletlennek volna csak köszönhető.

Elképzelhetetlen rokonszenvvel viseltetett és tett szolgálatot hát a hozzá menő csonka honvédnak. Hogyan szeretett volna inkább már ő is csonka lenni, csak egy Julisa lett volna egyetlen levél erejéig hűséges, kegyelmes ... csak volna valakije! Valakije, aki egy szerencsétlen emberrel szemben ne azon az állásponton volna, hogy a költőt, művészt nyomorgatni kell, kínozni kell; a szerelemben örületbe ejteni, s ha már elért volna valamit, az kiessen kezéből.

– Csak megkínozna az a kislány . . . akkor szép verseket fogsz írni, mondták még otthon egy alkalommal . . .

– Hátha úgy bánnak most is velem; azért nem írnak.

Tágra meredt szemmel bámul a honvédra,
mintha kitagadott, asszonytalan magát látná:

Nézem a magyart. Barna szeme éget.
E csüggedt főben poklok kínja fő.
Lihegve áhít egy csöpp melegséget -
De, aki adja, hol van, hol a nő?

Hol van, ki csonka lábára boruljon
S áldva megáldja elszakadt felét?
Rongyban, ahogy van, elébe lehulljon
S csókkal fizesse minden sebhelyét?

Szemeim előtt összefut az írás
(A boltos írta? vagy a tisztelendő?)
S úgy mondom a szót, mely mint gyereksírás
Buggyan föl rongyolt, keserű szívemből.

(Gyóni.)

Fájdalmának vesétszagató, borzalmas
kínja a Julis levele, melyet dr. Kasics Ozmán
egy alkalommal meg is zenésített és előadatott.
A paraszt egyszerű asszony, jóságának, sze-
retetének, megtisztultságának mennyországba
juttató megörökítése.

Ne félj, hogy nem várlak.
Királyfi jöhetne
Aranyos hintóval
Kérni szeretőnek -
Édes uram, bágyadt,
Mégse tudnék én már
Elszakadni tőled.

Vad Szibériában
 Láthatsz nőtényfarkast,
 Ahogy támogatja
 Harcon sebzett hímjét, –
 Édes uram, árva –
 S te az asszonyodat
 Utolsóbbnak hinnéd?

(Gyóni.)

Milyen biztos volt ez a paraszt, csonka honvéd: szereti az asszony, visszavárja testi és lelki szüzességgel ...

S ő, Gyóni, a tanúit úriember, aki meg tudja eleveníteni még betűk folyásán keresztül a Julis asszonyt is, maga össze van törve, bizonytalan, olyan, mint viharban a hánytvetett hajó: elvesztette a szövétnekét.

A levelekben, a kálvárián lealjasítja, pocskékká teszi újból az asszonyt, de hamarosan megint visszahátrál. Erősbül a hite. Mentetgetni kezdi. Hátha neki is írt; nem jött meg, elveszett, később érkezik . . .

Nagy, borzas hajába tépett ilyenkor s a kegyvesztett ember eltorzult szemével szúrósan tekintett föl az Istenre ...

Igen; írt az asszony: ez a levél neki is szól. Mért hozta volna ép öhozzá, ép most, ép ezt a levelet ez a honvéd.

Igen; ez a levél neki is szól, az asszonyi sejtelem küldte, Őrangyal szárnya suhintotta hozzá; ez a levél az ő levele.

S elábrándozott.

Suhog a szél és suhognak a rendek;
 A börtön alja: selymes, puha rét.
 Kondul a dél majd s az asszonya mellett
 Puha kenyérből szel egy jó karéjt. . .

Penészes, poshadt árkok nyomorgója,
 Vár még az élet, vár még az öröm!
 . . . Koppan a mankó és koppan a szója:
 - Hát ezt üzente! Köszönöm! . . .

Köszönöm, köszönöm én is néked I
 Hogy így üzentél, *így* üzentél I
 Ölelőn mosolyog újra képed,
 Mely itt lóg elgyötrött fejemnél.

Börtönöm falain már az árnyak
 Nem rád leső csáf, éhes pókok.
 Őrangyal, itt suhog újra szárnyad
 S a kétség szeme lecsukódott.

Szibériában, rettenetesen elhagyatva, így
 enyhül, így válik újra hívővé Gyóni, mert:

Az asszonyuk, akit sirat a felhő
 S kiért a sorsuk irtó fekete -
 Nöstényfarkasnál (mennybéli Teremtő!)
 Az ő asszonyuk rosszabb lehet-e?

(Gyóni.)

És fölcsucsorítja kicserepesedett száját
 hosszan az ágya fölött a falon lelógó szent-
 képre.

Ez a kép azonban nem egy profán, asz-
 szonyinségben testvagyó, éhes hadifogoly-
 szoba falán, de lelkében: az ezer kísértésen
 keresztül is érintetlen tisztaságban, viháncoló

Évák vérétől, remetebálon *szűzen* maradt, nagy, domborodó mellkas szentélyében függött. Ideálisan, tisztán akarta átadni magát, mint jövőő férj, hogy elmondhassa magáról:

Mit hozok néked, asszonyom,
Életnél is fénylőbb ajándék:
Ezer sátán kísért nyomon
S hozsánná néked, asszonyom, -
Asszonyhoz nem vitt férfiszándék.

Harc és halál nem űz tovább;
Poklába verve minden sátán.
Látod az Isten mosolyát?
Virágozd fel a nyoszolyát.
Az édenbe megtér már Ádám.

(Gyóni.)

S az a kép, ami a falon függött: egy külföldi lap vonalrajz-illusztrációja, mely egy, épen a szent asszony, az Őrangyalhoz hasonló gyöngé, gömbölyű körökben ölünkre kígyózó, meztelen test kontúrja volt. Ezt még ki lehetett tenni férfiszobában, izzó hímágyak fölé, ebből nem tudott senki semmit. Ez a mi ketőnk elzárt titka volt, érintetlenül.

Egy másik kép is függött a falon:

Szláv Krisztusok kínszenvedése . . .
... itt lebeg
A Tolstojok havas szakállá.

(Gyóni.)

Egy hadifogoly honvéd által faragott, nagyon szép motívumú képkeretben a Tolstoj képe volt ez. Tiszteletből kapta a keretet,

amiért annyi áldozatot hozott szomorú helyzetük versben való megörökítésére s ezzel együtt anyagi és erkölcsi helyzetük megjavítására.

Egyszer, 1917. március 9-én dr. Pajzs Elemér ügyvéd, tartalékos hadnagy azzal a tervvel köszönt be hozzá: Segíteni kellene az önkénteseken.

Az önkéntesek – azt hiszem – egész 1919-ig legénységi elbánásban részesültek s lent laktak a földbarakok farkasordító borzalmaiban s amit: tisztak idáig összeadtunk nekik, nagyon kevés volt, úgy, hogy aggasztóan szomorú sorsra jutottak. Volt ugyan némi kis jövedelmük: egy rész titkos magyarnyelvű újságot szerkesztett, kézzel írt külföldi: *Lapfordítás* címen. Fordítottak mindennyelvű lapot, kihordták a másolatokat, aztán estére ismét visszavették; mert féltő volt: rájön az orosz és megtorlással él. Más részük a tiszti mosodában, üzletekben, táborparancsnokságnál, fürdőben, étkezdében adminisztratív erőnek vállalkozott s igen kevés volt, aki sehová sem jutott; segíeyezni kellett.

Rábeszélték Gyóni Gézát, hogy egyik szabadon választott versét írja le sajátkezűleg. Az önkéntesek Lapfordításaikkal együtt fogják majd széthurcolni s egy rubelért árusítanák, helyzetük fölsegélyezésére.

A pénz húsvéti ajándék lesz. A rendelésből dr. Pajzs nagyon keveset vallott be a – saját versét Isten tudja hány-szor való másolástól már megijedt – költőnek. Óvatosan bánt vele, hogy a nemes cél érdekében lépre fogja.

Muhits, Vermes, Jakobovits és Gallas a fogság egy-egy pillanatfölvételét festik, illetve fametszik a kézírt lapokra, melyeknek nyomda-technikai része reám esett.

700 példányt kellett csinálni. Emberfeletti elképzelés egy verset ennyiszor leírni.

Julis levelében állapotok meg, de Gyóni részéről ez a legnagyobb feszültség, a lehetlenség követelménye lett volna. Vermes ajánlata tehát megváltoztatták a tervet és végre is „Hegyeken át a hír szalad” c. rövidebb versét robotolta le finom, kerek, gyöngéd írásával.

Dr. Pajzs hódolván e munkáért Gyóninak, kis örömmel igyekezett kedveskedni:

Ismervén: dr. Neubauer, a Nyugatba dolgozó Peterdi Istvánt, pár visszaemlékezést hozott tőle, a Szomorú szemmel c. kötetéről.

– Azt mondta Pajzs, – tette vállamra simuló kezét – hogy Peterdi Pista emlékszik még a kötetemre, a bírálatra. Szép versek voltak.

Fölállt: végigment a keskeny szobán.

– Innen sejtem, hogy megfelelő helyen tudtak rólam s ezért írja Rákosi Jenő, hogy

a relatív ismeretlenség homályából szálltam föl egyszerre.

– Neubauerrel nagyon szerettem volna találkozni. Egyszer már randevút is adtunk egymásnak, de ő nem jött el s minden elmaradt. A véletlenre bízom.

*

Rákosi Jenőt, mint egy fizikailag és szellemileg istenkézzel tartott, őrzött energiát, rendkívül tisztelte. Könnyen félreérthető volna: nem azért, mert kiemelte őt a relatív ismeretlenség homályából, ahol:

Harminc évig a pusztában
 Sáskán sínylett és gyökéren;
 Bujdosók közt, haloványan,
 Tárogató a keblében.
 Buda tornya messze látszott, -
 Torony alján víg flótások
 Fent tanyáztak nagykevélyen.

(Gyóni.)

Gyóni túlságosan részletező kritikus volt és csupán irodalmi munkásságát, konstataható aktív életét vette érzelmi alapú egész tiszteletének megnyilvánulásában.

Rákosi Jenőben a fiatal tehetségek felkaroló patronusát is látta, de ez semmi esetre sem irányította, amikor, mint egy kápolnánál, kőkereszt-krisztusa elé térül Szibériából és nagyot köszön hajlongó, katolikus udvariasággal:

Dicsértessék!

Idáig adott tankáin alapuló, nem önhitt elhízással, hanem bátor öntudattal számol be Istennek és a nagy patrónusnak: nem kell félteni, akik Szibériába hullottak be a nagy ősi fáról:

Kiket öslelkük új bimbója
S új ezeréves fába hajt.
És zeng a dal, zeng fagyba, hóba:
Mégis megáldja a magyart -
Dicsértessek a Jézus Krisztus!

(Gyóni.)

Így ünnepli az emberfölötti embert és így köszönt be a nemzeti és fajmagyar alapon álló, világháborúban okúit művészet kápolnájában Gyóni Géza: Rákosi Jenőhöz. Nagy megnyugvással adta kezeibe munkáját, annak minden kötetét, mert a világháborúban mindketten érezték (Gyóninak francia eredetiből fel is olvasták), Anatol France és Maeterlinck szereplését. Maeterlincktől 1916. november 30-án olvastunk egy angol lap mellékletében: essay-t, háborús cikkeket, mire Gyóni a mi nyugatosainkra gondolva, kiömlő keserűséggel mondta:

— Látod, Pista, hogyan veri mellét a Monna Vanna szerzője: „A végső győzelemig”.

— Látod, így néz ki egy szép és legnemesebb író, kinek írásait az egész világ magáévá teszi.

— Semmi; legalább megtudják: a föld

röge köti őket is; nem lehet bolondul általános emberiséget hangoztatni.

* * *

A kis, ifjúkori dolgok emlékekké váltak.

Az egész hadifogság pedig nem volt más, mint emlékek exhumálása ... Szomorú sírbontása a fiatalságnak, akik ily korán megvénültek: önbizalmatlanná váltak.

Nem tervezgett itt senki holnapról, jövőről; nem volt energia, hit egy megváltásban.

Este lefeküdtünk: beszámoltunk: nem jött ma se posta; nincs semmi hír a kicserélésről. Olyan volt az életünk, mint a vak ember szeme: nem láttunk át a koponya-határon.

Sötét, sötét van; bús csillagtalanság.

Egymás felé csak tapogat a szó . . .

Itt zokog, ott cseng; felharsan kesergőn

Bujdosó kuniénál a tárogató.

Bomlik a sötét, ha átfúrja éjjel

Száz kis cicának tündöklő szeme

S itt-ott a szóra, bús tárogatóra

Megindul szelíd, csörtető zene.

... A tűz sem ég már, a tűz sem világít . . .

De pattog a mese s fénylenek a hangok

– Barátságos, meleg szobában

Nem fagnak meg a rab-suhancok.

(Balogh István:
Bűnök könyve.)

Mindenki gondolt valakire ... Éjjel volt.
Besütött a Hold és leszámoltunk.

Ma nem simította senki a hajam. Nem mondta senki: forró a fejem; nem nézték meg a zavaros szemem. A homlokom fel akar repedni, a koponyámat szívja a párna. Nem teszi senki lágy kezét alá. A fogam kékre harapja ajkamat és zúgolódom, kárhozom. Jutalom ez? Méltó büntetés?

Mindenki gondolt valakire . . .

Valahogy szeretnék beszélni Veled. A légen át, a csillagsugárral. Csókjaimmal forróbbra hevíteni. Újraszülni a reményt szívedben. Szeretném hallani asszonyzavad, tenger-szemednek mélyébe merülni, szeretném a sóhajod elfogni, beszélni, beszélni örökké veled.

Dalokból fonni végtelen fonált, tehozzád érőt; beleszőni a csillagsugárt; rezgő világában panaszomat lássad.

Gondolj . . . gondolj nagyon sokat rám . . . ne sírj . . . csak várj . . . én is várok a csókjaidra.

Vasárnap délután. A Szájából avar piroslik, Altai felől violakékből csúnya szél sívít. A Száján avarja vérszínnel piroslik, Altai kékje deres ködbe omlik . . . szürkeség, reménytelenség égen s a földön.

Egy csintalan asszonykép vetül elém. Nagy, puha testét forrón csókolom. Remegő karom már érte nyúl, meztelen formái mellém simulnak.

Lehunyta szemét . . .

Megölöm.

A szobában halványan ég a lámpa; elalszik , . . Csend van ... Az éjszaka sötétbe göngyöl. Mindenki alszik. Gondolkozom . . .

Sírok.

A hó lehullott már: millió sóhaj, hallgatás hullt vissza az égről. Kegyetlen égbolt. Szürke ólomajtók ... Tolvajmezőkre *hullott* a hó, zshiványok lábnyomát fődte el az úton.

Ablakomra köd szállt; elsimítom, elfenem: csacska gyerek tintát a papíron s kinézek a fehér Szaharára.

Fekete emberek szelíd józansággal lapátolgatják a hólepedőt jobbra-balra . . .

A hólepedő felhajtva; nagy jégtest bugygyan... Gyéren sugárizik a Napkorong., Gyűrűznek, siklanak: korcsolyáznak . . . özvegyemberek.

Szomorú, nagyon szomorú temetés volt... Száz szívütés ma összedobbant, ma mindenki: barát, haragos egy sorsot érzett: a közös halált.

Ma mindenki felét lehajtva imádkozott, térdeit . . .

Temetés volt és száz szívütés *csak* összedobbant; a gyűlöletek *csak* elsimultak és *csak* lehorgasztotta mindenki fejét.

– Tudod-e, mi a boldogság?

Te, aki meleg szobából szánod a havas fákat.

Tudod, mi a boldogság?

Egy lap ... csók rajta, kis kéz kusza vonalzása. Boldogság itt, nem otthon; mennyország itt, nem a fűtött szobádban, fehér, telített, roskadozó asztal mellett.

Veled kezdem a reggelt, az éjét: a gondolkodásom. Veled kezdem az életem, ha élni akarok.

Ugyan milyen fölötted az ég, mely válladra borúí, begöngyölget az éjszakába? Milyen az ég, mikor térdre hullva imád lebeg, száll fölfelé . . .

Fölpattanthatod-e az istenajtó lezárult lakatját?

Csókollak ott a kis biedermeier-ágyban«. Nem is tudod, mikor leplezem a vágyad, bírálom a tetteidet. . .

Csendes, fáradt vagyok; szótlán, szomorú.

Féltesz? Aggódol?

Tavasza van Édes, érzem: a rügyben nékem is fakad tűzpiros virág. Nem tart soká. Várj, türelmes légy. Csókjaimban megfürösztetek.

Napok, hónapok, évek vetődtek fel éjszakánként a múltból s a tébolyult emberek víziós öntudatlanságával inkarnálódott minden régi perc. A hadifoglyok éjszakája olyan volt, mint az a Verescsagin-kép, melyen fehér menet halk, holdas éjjel: a Lelkek menete

zarándokol s térdet hajt a Kálvárián, fiatal-
ságunk letűnő oltára előtt.

S az itthoniakkal épúgy volt, mint velünk.
A kik szerettek egg hadifogoly rabot: se éj-
szakájuk, se nappaluk nem volt.

A menyasszony lassan elsorvadt, feje
minden kis hírre nagyot zökkent, s szép, igéző
ereje porladozott.

A fájdalom halálfogata rohant vele, agó-
niás láztól kinyílt a szeme, eszmélt: jön, talán
hozzák már . . .

S visszavágódott megint az ülésbe, robo-
gott a bús fogat tovább.

Szibéria . . .

Ki e szóra gondolt, halálosan kihűlt a
teste. Senki sem tudta, mi van ott... A levelek
hazudtak; nem akartak kétségbeejteni sem
szülőt, sem asszonyt.

Mindig: a körülményekhez képest jól
vagyunk, volt legelkeseredettebb kifejezésünk.

S ez bolondított meg bennünket is, meg
az íthoniakat is: hazudtunk egymásnak.

Ha betegek voltunk, nem írtuk meg; éhez-
tünk, fáztunk, ha leszakadt a rongy is rólunk:
elhallgattuk. Befogtuk a szánkat, leharaptunk
a tollúnkról olyan szavakat, melyek elárulták
volna rettenetes helyzetünket.

Pedig hogy tömve voltunk keserúséggel!
Hogy buggyant volna már ki a szánkon!

Fulladjunk meg, de mégis lenyeltük; elég

az otthoniak záporozó könnye. Szépíteni, enyhíteni igyekeztünk. Tapintatoskodtunk. Hazudoztunk.

S félreértettek.

A nappalunk is éjszaka volt, sötét, borzalmas éjszaka.

Örökké jöttek a meglepetések.

Letartóztatás, kutatás, amikor felhányták mindenünket s e cím alatt loptak, raboltak, vagy a visszaadás ígéretével letagadták mindent.

Akinek szíve volt, az szívbajt kapott, akinek még nem volt szíve, érezte lassan . . . kezd megbolondulni.

Féltettük a kis motyónkat. Felkerestünk minden zugot: kéményt, ablakpárkányt, felbontottuk nadrágunk, kabátunk szegélyes részét s teledugdostuk ártatlan titkokkal. Néha pár rubel, egy-két nemzetiszínű zászlófoszlány . . .

Csak épen revolver nem volt, amit kerestek.

Dugdosta Gyóni is a kézirateit.

A przemysli kötetekből maradt és dedikált díszpéldányait barátainál helyezte el, akik azt hiszem, haza is mentették. A dr. Szolár Ferencéke hazakerült. Szép selyemvászonborítékba kötött példányok voltak, egy-egy kézírt verssel az oldalon.

Sziklától sziklához, mint a deszkaszálat
 Vagdos kegyetlen tajtékos vihar;
 Míg elnyel az ár, de Franciskus professzor #
 Most már: non omnis moriar.

(Gyóni, Alatyr, 1915.)

Kishonti István vállalta a legforróbb szerelemmel őrzött kötetet: az asszonyét . . . Szabadkára kellett eljuttatnia.

Aztán Mici asszonynak, a szőke szépségek csodagyöngyének, a Mihály főhadnagyt feleségének is példány volt fenntartva.

*

Meg volt határozva: meddig szabad lámpát égetni. Volt azonban itt-ott tilalomtúllépés, de az oroszok részéről rendkívül sok brutálitásnak lettünk ilyen parancsoknakszinte akaratlan megszegésével kitéve.

Gyakran előfordult, hogy a *soldatok* a parancsba adott időnél korábban vizitáltak az udvaron.

Megtörtént az is, hogy a mitsem sejtő, lámpát égető szobára rászakadt az ablak. Hulló üvegek csörömpölve zuhannak a földre, nagyot lobban a sárga lámpafény, tátongó űr az ablak helyén, s aki e percnyi szívbódító pillanatban az ablakra néz: hegyes szurony vég villan a fejének, mögötte gnóm muzsik alak, riasztó öblös hang:

- Szpaty pán.
- Oltsd el a lámpát.

A vérünk borzongott ily gyanútlanágokon s ijedtünkben percekig ültünk halálra váltan ágyainkon.

Még a szívünk is megnémult az úton.

Hányszor előfordult: idő előtt, még épen étkezdében vacsorázott a tiszti tábor, kozákság tódult az udvarra s akit elől-utól találtak: agyba-főbe kancsukázták.

Mutogathattuk nekik az órát, hogy még jogunk van kint lenni, a kancsuka suhant, kit hol ért, és mehettünk panaszra a sóhivatalhoz.

Cári, Kerensky-, Szovjet-rezsim: minden egyre ment. Az orosz orosz maradt, mi hadifoglyok: rabszolgák, akiken minden bosszú kitölthető.

Nem volt ritka eset, mikor gyanútlanul sétált az ember s feje fölött golyó süvöltött.

A drótkerítésnél járó, őrszem próbálta ki csak a fegyverét . . .

Én az V. barakban laktam, Gyóni a VII. barakban.

Köztünk meglehetősen nagy távolság árkolódott s én mindig éjjel mentem haza tőle, mikor lakótársaim már nyárspolgári életük nyugalalmát horkolták.

Minden estémet nála töltöttem. Ha este, egy nap kimaradtam, hűtlenségről panaszkodott, dobbant a szava s én katonás haptákban álltam végsőkig a rendelkezésére. Éreztem a Mihály főhadnagy intését:

– Gézát soha sem szabad magára hagyni.

Sokszor az énem, időm, gondolataim, bizony néha-néha majdnem az életem feláldozásával járt ez a kedves, Isten által nekem rendelt köteleesség.

Minden percénél jelen voltam, minden napjáról gyorsírásos naplót vezettem s alig volt dolga, ami nélkülem, tudtomon kívül történt volna. Együtt jöttünk, mentünk, ismerkedtünk ...

A barakok között pedig fegyveres örök cirkáltak s keresztül-kasul hasították az udvart lögyakorlatokkal. Egy ilyen esti takarodónál történt, hogy a közöttünk élő „fürstenkinder” gróf Zichy sarkát megtalálta egy eltévedt golyó ...

Szerencsés voltam. Nem sebesültem meg, nem akadtam össze emberrel, golyóval; de a szívem, a szívem .. . A leses, a pillanat megéjtő láza, a futás, a győzelem, hogy hazajutottam ... Aztán a fény féltés néhány másodpercig, míg égtem a lámpát, hogy minden este következetesen papírra ejtsem a Gyóni-életfa ölembe hulló, futva elhozott érett gyümölcsét, melynek gyorsírásos vonalakba ömlött véres folyóiból állítom össze most ezt az életrajzot.

*

Soha sem lehetett kiszámítani semmit az orosznál. Homlokegyenest ütköző parancsok, ellentétes ígéretetek: fát adtak, mikor gyufánk,

HABSAĞBAN.

papírosunk nem volt, szenet kaptunk – egy hadifogoly által a tábor platón fölfedezett szénbányából és nem tudtuk miből gyújtóst hasítani. Örök mécsesét égettünk tintásüvegben a barak két ajtajánál s oda jártunk a tüzet imádni, hogy rágyújthassunk egy cigarettára.

Mint nagy, pogány őskori barlang, volt egy ilyen emberbárka belseje.

Sűrű köd, gőz, földalatti szag, homály, a bejáratoknál ömlő füst, melynek sötétjében tört szemek esve koppantak egymáshoz; halottan buktak fel magyar katonák.

Odvak-odva, katakombák sírbolti láza nyüzsgött e hodályban.

Arcok, miket nem látott soha még ember, amilyenről itthon már magunk is megfeledeztünk, motívumai szájunk szélén próbálnak kiegyenesedni.

Szemek, amilyenek nem néztek soha így az ürbe; lélek-tükrök, hová a Halál mindig hideget huhúkol s párája könnyekben cseppent a földre ... összefolyt... megfagyott; ráléptünk ... elvágódtunk a jégen ... rajta.

Gyöngyöző örület volt a kémények lila füstje fűtetlen szobákból.

Fantasztikus libasora a halálnak, élő emberek oldalt húzódó rajvonalában.

Szalonok selymén olvashatatlan az ilyen írás, a legjobb akarat étvágyába ricinus-

olaj csöppen s a metaphorák, synecdochék, metonymiák képei lezuhannak a párnásan táplált arcfalakról, ha elmeséli valaki enyhítve is a borzalmakat.

A realizmus csúnya dolog már, ha esztétikai ízlés rovására mélyül, de kifogja a megmenekültek közül kiérezni a fronton – hadifogságban emberi mivoltuk állattá aljasodott nyöszörgéséből – a segélykérést. Felborzolt tollú, veszett világ volt az.

*

Érdemes volna világháború után, most mindjárt, melegében, a rajvonalak, támadások, egymást agyonlövések, szúrások lélektanát adni. Most mindjárt, mert az emberi agy fatális rosta: kiejt idővel nehéz súlyokat s csak röpke, mosolyrebbentő alaktalanságok gördülnek lábunkhoz. Eljöhet ismét az idő, – elég pár évtized, s örömmel penderedünk véres táncra ismét: elfelejtve régi szenvedéseinket.

*

Nem sikerült Gyóninak tisztí ranglétrára jutni.

– Nincs jogom. Ki fizetne meg az államnak, ha otthon fizetésünkről elszámolás lesz majd.

Annyira-mennyire, mégis lehetett: teljes garancia elvállalásával, 1916. év februárjában

zászlóssá emelni s a Schiller-csoport fizetési listájában utolsónak hívták:

– Joachim Géza.

De Joachim Géza neve nem hangzott fel a XV. pavillonban egész július elsejéig. Ekkor: meglepetésképen, februárig visszamenőleg ötven-ötven rubeleket: összesen kétszázötven rubelt kapott. Ezentúl rendes fizetést és tisztibánásmódot élvezett.

Sőt a hivatalos katonai esküt is letétették vele a zenebarakban.

Mire hazajött az eskü letétele után, vártam, – tudtam, hol volt: szégyelte bevallani. Én nem kérdeztem tőle, ő nem referált, csak a káplári disztinkció helyett, ha látszólag be is takarta ezt az újat, amolyan frontszerű lepellel, – nekem pl. teljesen le volt varrva – kissé jólesően, büszkén mutogatta ezt az újat: érezte, hogy ő zászlós.

Sohse bolygatta ezt a témát. Am erősen haragudott a bécsi nevelésű, érzésű tisztekre. Egy alkalommal bombaszerű kijelentéseket használt, kiölik a magyar érzést. . .

Mády Kovács volt az ideálja.

*

Irodalomtörténeti értékeléssel és felelősségteljességgel igyekeztünk mindenét megtartani.

Sajnos, a lélekben haldokló költő egy falra írt versének remegő írása:

Térjetez meg
 Es szeressetek.
 Elnyel mindeneket a hőség
 És csak Istené a dicsőség.

A halál igazságot oszt,
 Gonosz, ki mást szavakkal ámit...

(Gyóni.)

ott oxidálódik a XVII. pavillon fehér falán. Ezt már nem lehetett kiemelni, vagy lefixirozni örök idők Istenhez vezető: háborúellenes emlékéül.

Ez a haldoklás lázában, izzadó, remegő kézzel, éjszaka káprázatában, álmatlanság veronálmérgével falra karcolt fekete grafitvonal ottmaradt; pusztul, lehull, elkopik a vakolattal, mésszel ...

A hadifogság, a háború vérlázító borzalmasságának emlékeivel...

Roskadó éjszakák nappalodtak vége nélkül ránk.

1916. őszén, október 12-én oly hidegbe gyúlt már az idő, hogy az egész éjszakát ébren aludtuk át.

– Nem fűtenek a melegvérű urak. Két pokróccal, bundával, meleg ruhával takarózom. Kályha közeiében fekszem, még ez a szerencse a szenvedésben.

A szó teljes értelmében: nappal levet-

köztünk s éjjel öltöttük föl maradék ruhánkat. Nappal könnyű ruha volt rajtunk, este magunkra vettük mindenünket: térdvédőt, kesztyűt, hósapkát, cipőt, s úgy indultunk az éjszaka-i sarkra, hol sok utazóra borult a merev halál.

A nagy hodály kifűthetetlen volt s az ő kis sarokszobájuk deszkafalán átömlött mindig a jégverem hidege. Igaz, hogy a deszkák repedéseit papírszelvényekkel szalagozták be, mégis a szoba levegője elviselhetetlennek bizonyult, különösen ülő, vértelen emberek számára.

Küzdelmes gyomor és hideg üllő-kalapácsa között elhatározták Gyóniék, hogy fűtés-főzés szempontjából megfizethetetlen volna egy kis takaréktűzhely. Csövét a hengeralakú, nagy fekete kályha szájába vezetnék. Úgy is történt. Hamarosan hívtak egy építészmérnök-főhadnagyot, aki megtervezte a tűzhelyet.

Tégla bőven volt az udvaron. Nem kérték szépen, hivatalosan, mert meg sem kapták volna az engedélyt, sőt később, mikor már elkészült, s az oroszok észrevették a takargatások ellenére is, kiadták a parancsot, hogy le kell bontani, ami azonban a sztarsi altiszt lekenyerező megvesztegetése után mégis elmaradt. Nekifogtak egy nap, s ahányan voltak: mellükre emeltek 5-6 téglát, felhordták az emeletre, még estére meg is legyen, mert főzni akarnak.

Gyóni viccelt a téglahordókkal:

– Én majd erkölcsi támasz leszek.

Bizony azonban ő is lement s egy alkalommal épen téglákkal megrakva láttam feltolakodni a lépcsőn. Meszes, elszakadt, poros volt a blúza. Lassú léptei nehezen bizonyosították az útját felfelé.

Ez után már otthon maradt, s mire a kiszámított téglamennyiség fenn volt, maltert kavartak, meszet oltottak, nagy ünnepélyességgel letették a szent alapkövet.

Ekkorra Gyóni előállt egy verssel.

– Hallgassátok meg. Írjátok rá oroszul, hogy lefordítandó; tegyünk mellé egy tízkepeket; aki megtalálja: előre fizetett honorárium fejében tegyen eleget a kérelemnek ...

Úgy is tettek. Gyóni felolvasta a verset.

Tűzhelyrakás.

Tűzhely, tűzhely, amelyet raktak
Bús, tűzhely telén magyar foglyok,
Sok keservet és siralmat
Kell még álomba duruzsolnod.

Keservek és siralmak füstje,
Mint egykor borús Ábelé:
Fohászainkkal egyesítve
Szálljon a magas ég felé.

Ki annyit sírt, annyit kesergett
Elvesztett tűzhelye felett:
Fogadják be az üldözöttet
Áldott hazai tűzhelyek.

Tetszett a vers. Ügyesnek találták a gondolatot. Azt hiszem, Gyóni az első kéziratot Almássy főhadnagynak adta:

– Tedd el, mint rangidős, és otthon előveheted megemlékezésül, mint tiszteletbeli őrnagy.

Öten aláírták s eltették; a második példányt pedig tízkopekessel együtt befalazták.

Időközben általánossá vált a táborban a tűzhelyrakás; ezzel együtt a főzés is a szobákban.

Zsúfolva laktunk s bizony ártalmas is volt az egészségre ez a sokféle szagkeveredés. Panaszkodtak hát, meg irigykedtek a szorgalmasan jobban evőkre. Összefogtak és elhatározták, hogy kérvény alakjában ráveszik az orosz Kommandót: tiltsa be ezeket az egészségre ártalmas tűzhelyeket, tiltsa meg a főzést is a szobákban. Mesélik: Gyóni barakjában egy cseh tiszt vehette a deputációt s bevették csúfos kérvényükbe azt is, hogy Gyóni Géza, akkor még mint rangjukat sértő tisztiszolga, húzódik közöttük.

Nagyobb kellemetlenség mégsem történt a dologból.

Egyszer, esztendők múlva, a tűzhely tényleg lebontatott s a vers kézírata Kasza százados emléktárgya lett.

E tűzhelyen aztán állandóan volt forró tea, víz; főztek, mostak rajta.

Melyik kényelmes magyar művészt képzelné el a közönség ma – ágylepedőt, zsebkendőt, inget, alsónadrágot, törlőrongyokat, harisnyát szappanozva? Mert ezeket a költő, erejénél fogva, Mihály helyett is szorgalmazta, mivel oly vékonyra kopott minden fehérruhájuk, hogy mosodába nem adhatták, elszaggatták volna.

Furán fájdalmas érzés volt a Petőfi-Társaság nagyságos című urát, Magyarország akkor leghíresebb költőjét látni, akinek versei 30.000 példányban 5-6-7 kiadást értek, éneklili Medgyasszai Vilma, szavalják, híres írók verseket odáznak hozzá, amiket mi Szibériában mosástól gőzölgő, nedves ruhák száradó tüdővésztében sápadva, könyezve olvastunk – mosóteknő mellett, lepedőt csavargatva . . .

Juhász Gyula: A halott vár legendája c. versén zokogva sírt a költő, sírtam én, de mégis újra, meg újra felolvastuk egymásnak:

A baldachinja vert arany, a paplana selyem,
A megölt várban így virraszt Atyuska csendesen.
Az ajtón bársony neszfogó, előtte strázsa jár,
Egyszerre csak susogni és zokogni kezd a vár.

Gyászfelleges a teli hold, a harmat sírra hull
Atyuska hunyt szemmel hever, forog álmatlanul.
Az orvos nézi komolyan gyors pulzusát neki
S a vár órája monoton az éjfélet veri.

1-2-3-4-5 óh szent Miklós csoda.

Száz zárt ajtón át besuhan egy idegen katona.

Fehér az arca, mint a hold, ruhája csukaszín,
A karja béna, szeme holt és nincs vér ujjain.

Megáll a selyemágy előtt merően és sután
S a megmaradt kezével ím keményen szalutál:
– Eljöttem én is, mint dukál, hogy üdvözöljelek;
A tízezerből vagyok egy, ki hősen elesett;

A millióból vagyok egy, ki védi a röögöt,
Mely békés, áldott és magyar vérünkkel öntözött.
Tied a tág, dús félvilág, orosz puszták tere,
Tiéd a Volga és a Don s a Káspi tengere.

Száztornyú Moszkva és ezer nagy város mind tied,
Minek tenéked a hazám, e kicsi táj, minek?
A csendes magyar rónaság a kalászt rengető
Bölcsőnk nekünk, nektek ha kell: óriás temető.

Atyuska fölnéz... félhomály, hús hold ezüstje süt
S a mély teremben a halál s éj csöndje mindenütt.
Az orvos lesi pulzusát, egykedvűen számol -
Atyuska arca krétaszín és szól: Fáj a szívem.

Orvos nincs erre patikád, nincs erre balzsamod,
Gyerünk innen, gyorsan gyerünk, itt nem maradhatok.
Itt vérből van a vakolat és csontokból a falak
S a padló mélyén csukaszín mártírok alszanak.

Trombita recseg, dob pereg, pirkadnak az egek;
Atyuska jött, Atyuska megy, ezer kéz tiszteleg.
A nap föltámad Keleten, a kakas trombitál
S örök nagyságról álmodik tovább Przemysl vár.

*

Soha sem volt derűje a hadifogságnak
lelki életet élő emberek számára. A testi

nyomorúság, a pszichológiai elgondolások változott gyötrelmei nehezdedtek reánk.

Gyónit megejtette a múltja, magának és nemzetének jelene. Elmúlt életének napjait rendkívül változatos színű rakétatűzben villogtatta meg: mint egy halálra szánt bűnös, örökösen csak arról beszélt, vallott, gyónt, megbánt sok vele történt dolgot. A jövőről semmit sem tudott.

Nagyon elkedvetlenített egy alkalommal keserűségében erőszakolt, prófétai látnoktalansága: írásai mellett való látszólagos nem kitartás, mikor magammal meghasonlottan vigaszt vártam tőle, egy versét idézve, 1917. tavasza felé: a kicserélés hazugságos hírhangulatában:

Járhatok már, pajtás,
Térdig piros vérben:
Az én édes párom
Imádkozik értem.
Vissza is imádkoz,
Az ég meghallgatja:
Ha nem karácsonyra,
Virágvasárnapra.

tr> 19
(Gyóni.)

– Nem lesz abból semmi, úgy látom én, de mit búsulsz, ha nagypéntek volna is, virágvasárnapra derűi megérkezésünk pillanatában.

Mint egy Isten Mercuriusa, úgy gondoltam el a hazajövetelünket. El is mondtam neki:

Örömhír futárja állomásokon előre fogok szaladni, s lángok, fiúk, öregek, ifjak, sorfalat állnak majd, hol a világháború leghíresebb, sőt világhírű költőjének különvonata jön Szibériából ... Aztán Szabadkára se kell már menni remetének, Pesten az első lapok kapkodnak utána . . .

Naiv elgondolás: 23 éves, költészetért, művészetért rajongás röppentette belőlem ezeket a szálló szavakat.

Gyóni – már 30 éves, gyerekálmokból fölébredt bús pusztázó, – ijedten csapkodott felém nagy szárnyaival:

– Hagyd el, ne bánts. Meg fogom kerülni a falvakat, a várost s a kertek alján elkódorgok valamerre majd ...

Lélektani alapját nem kutatom, de én és mi, akik Szibéria jégbörtönéből kiszabadultunk, belsőkben megrendülve érzem, érezzük:

Az élet titka őszinteség -
S kerülik egymást a testvérek.
Csak akkor ismernek egymásra,
Mikor szállóban van a lélek.

(Gyóni.)

Az pedig nem lett volna őszinteség, csak fellármázott, megbolygatott, látványosságra idomult hangyák tömege, üres, dekoratív keret az ő fájdalmaéhoz. Míg élt, vártak és féltek tőle; ahogy meghalt: eltemették ...

Gögös Hunniában
 De olcsó az ének!
 Még haza sem értem,
 Hajlékot se kértem,
 S már elküldenének.

Tépett, riadt hattyú –
 Csak egy zugra vágytam,
 Csöndnek szigetében . . .
 Szabad-e még kérnem
 Gögös Hunniában?

(Gyóni.)

Kerek, nagy Magyarország elbukott vele.
 Nemzetének megrendítón sírba zuhanása ma-
 gával rántotta hazafias költőjét is, ahogy ez
 már történelmi szokás a sors sok évkönyvében.

*
 *   *
 *

Gyóni Géza hatalmas szál ember volt; ha
 kihúzta magát, ünnepiesnek érezte életét.
 Ilyenkor magára vette egyetlen lakkozott cipő-
 jét, kesztyűt húzott, ezüstfogantyús pálcát fo-
 gott s elindult, hogy megmutogassa magát az
 embereknek. Mosolygósan, kedvesen tudott
 érdeklődni. Önmagáról idegeneknek nem sze-
 retett soha sem beszélni.

Néha versét kívánta volna hallani egy-
 két jó barát. Élesen kifakadt:

— Nem tudom én a verseimet.

— Hogy lehet az? Hiszen ő mind el tudja
 a magáét mondani; az is költő.

— Meglehet. Én, ahogy leírom, elteszem,

ne is lássam; az pedig, azt hiszem, reggeltől
estig imádkozza, lapozgatja, öl vele mindenkit.

Magyar végzet.

Idegen:

Nekem úgy tetszik, hogy közöttetek
Sok a poéta. Ti vagytok talán
A legutolsó romantikusok.
Milyen szép lehet: egy poéta-nemzet. . .

Magyar:

Amily szép lehet, olyan szomorú:
Poéta-nemzet kalmár konclesők közt;
Egy levante-kor maradványai
A zsvány önzés zsaroló korában.
Költők voltunk és azok is maradtunk,
Költők a szónak mindkét értelmében:
Hívek, rajongók, mindent megbocsátok,
Egy jó szóért az ingünket letépők
S egy mosolygásért száz halálba rontók.
Költők voltunk és mindig ráfizettünk:
Aranyban, borban, drága férfivérben,
Gavallérosan, felül a vérdíjon,
Amit kívánt a Cirkus Maximus:
A vetélkedő nemzetek porondja.

(Gyóni.)

Azóta, hogy hazajöttem, engem is szerencsétlettek ezzel a kérdéssel:

— Nem tudja a saját verseit?

— Látja: Pósa Lajos, az költő volt; minden versét kívülről tudta és maga nem tudja...

Erre eltűntem s a szerkesztő még ma is lapszerkesztő ...

A hírlapokról nem jó véleménye volt. Érdek, megélhetés, szubvenció forgatta mindnek a kerekét. A szerkesztésnél előforduló csúnyaságokat: átalakítást, nyírbálást, helyhez szabott kimértséget, ha a fiatal írótanonc tudná, örökre elmenne kedve az újságírástól. Csak az a minden szabadság, független élet (a korlátokon belül), nem robotmunka, szélséység, könnyűvérűség, víg cimborák, a hangulat sziporkázó gyakorisága emelte, tartotta ezen a pályán.

*

Fogságba esésétől kezdve jó ideig sem újságot, sem könyvet nem vett a kezébe. A híreket azonban szívesen hallgatta.

Betűundort érzett hosszú ideig.

Magyar könyv ritkán jutott a táborig. Amit csomagokban küldtek, Irkutzkban tartogatta az orosz Kommandó. Ami megmenekült a fronton, fáradtságon, ezer motozáson keresztül: féltett, elrejtett kincs volt és elbújva, titokban olvasgatták; nem tudunk róla.

Szabadabb időben a hatalmas német, francia könyvtárak mellett felmerült egyszer a magyar könyvtár gondolata is. Tanítók kezdték megszervezni.

Csomagban eljött, áteresztettek néhány magyar munkát. A tanítók kezében volt a legtöbb magyar könyv. Szobájukat berendezték, ívet köröztek, s aki elég megbízhatónak találta

e vállalkozást, beadta legdrágább kincsét és tagja lett a megalakult, oroszok által ellenőrzött, – sajnos – néha megrekvirált magyar könyvtárnak.

Gyóni nem lett tagja. Kötete nem volt. Föl nem szólították, munkát nem kértek tőle, – visszavonult.

Én azonban mégis hordtam neki könyvet.

Hegedűs István – az irkutzki színházban, munka közben hamuvá égett bús tragédiájú magyar tanító – könyveit, vagy amiket ő kapott cserébe . . .

Beöthy Zsolt irodalomtörténetét szívesen olvasta. Lőrinczi, Ágai, Sas Ede, Bourget: a Félszűzek írójának könyveit, Petőfi verseit, Quo Vadis-t juttattam el hozzá. Olvasta: Sebők Zsigmond: Hivatal, Pekár Gyula: Lacika mamája c. könyvét.

Angolból megszerezte Moore Tamás, Longfellow verseit, Wilde Oscar Charmiedesét, melyeket azonnal fordítani kezdett. Angol folyóiratokat vásárol s örömmel újságolja:

– Jóba vagyok a könyvkereskedővel. Az angol lapok vezércikkeiből – stílusgyakorlatként – fordítani próbálok, meg szórakozom is.

Wilde Oscar verseit rövid ideig való tanulás után úgy fordítja, hogy angol tanárjának is megmutatja; sőt saját versét fabrikálja át angol nyelvre és aláírja Wilde Oscar nevét a nyomaték kedvéért.

– Megmutattam. Nagyon tetszett nekik. Elhitték, pedig valószínű, hogy merénylet volt a nyelv szelleme ellen; legalább is hibák lehetnek benne. Igaz, hogy ilyen észrevétele egyiküknek sem volt. Talán a tekintély hatalma...

Érdekes volt a műfordító boszorkányműhelyében bepillantanom. A versből kiszedett szavak szótára állt a papíron. Itt-ott egy már eltalált dallamos szöveg a prózába átirított fordítás között, aztán egy darab cigarettapapíron valamelyik frissen gőzölgő vers. Néha kis magyarázkodás következett:

– Kénytelen voltam így csinálni. Nem kaptam lélegzőbb szót. A hangsúly itt van; azért került előre. Érted? világos itt a fordítás? Lefogom fordítani az egész Charmiedest. Nagyon szép.

1916. november 22-én orosz költőt olvas; Andrejew Leonid élete és versei jutottak elébe: magyar fordításban.

Orosz olcsókönyvtári könyveket vásárolunk.

– Engem fizetni még nem engedtek.

Dr. Mészáros Vilmos ügyvéd, tartalékos hadnagy, műfordítja a legnehezebb szöveget, költői nyelven.

Sienkiewicz halálát is tudtuk az orosz lapokból.

Műfordító-estéink vannak.

Pazuchin gyönyörűszép: Aranygyűrűje,

Gorkij: Ljetoja, Tolstoj: Feltámadása, Grigorjew Frug orosz zsidó csodálatos életrajza, versei vannak műsoron.

Gorkij: Nyarát igen megszerette:

– Tiszta, mint az igazság, mély, mint a tengerfenék; egész bibliai szomorúságba ringatja az embert.

A tisztviselői ranglétrának halálos ellensége.

Gorkij Ljetójából idéz:

—Egy burát férfi mesélte egy indiai könyvből:

—Fiam, Ádám: mondta Jézus néki, méltatlanul sújtottalak pokollal, jöjj, vár a mennyország.

—Ádám felel: édes a bűn, ha pokolra is juttat, de itt legalább egyformák vagyunk, míg az égben megvannak a számárlétrák.

A magyar műfordítókkal elégedetlen.

—Babits Dantéja igazán művészi, de magyarázatokkal kell olvasni.

—Nem vagyok megelégedve a múlt idők fordításaival. Azelőtt minden verskötet végén annak írója nyelvtudákosságát fitogtatta, az odacsatolt versfordításokkal. Így kellett akkor.

—Csak a modern írók fordításai értékesek.

—Kosztolányi tesz valamit a fordításban. Ő készítette el háború előtt a legújabb írók

átfordítását. Ő is szabadkai; elődöm volt, de nem volt alkalom, hogy megismerkedjünk,

*

1916. december 3-án sétálás közben megállapította magán:

– Tüdőbajos vagyok, mert dr. Bona ezredorvos levegőt, sok sétálási rendelt. Sétáltunk és mély lélegzetet akartam venni: leszívni s eközben szúrást éreztem a jobb oldalamon; nem bírtam a hideg levegőt; fojtott.

Leverten, szomorúan tért haza. Le akart mondani a cigarettázásról. Egész nap ez a gondolat borongott rajta,

Másnapra minden elmúlt.

– Sejtetted: azért csak cigarettáztam.

Az ágybéli fogékonyság, képzelgés után kezdett megroppanni a hatalmas test is. Az a test, melyről egyik pionír-tiszt ezt kérdezte:

– Ist das alles Brust?

Görnyedni látszott. Feje, mint nagy, toronyló felleg, a hegyek vállgödreibe zuhant; elborulva, halkán feketedett. Tüzelő nap-szeme csöpp lámpának fénylett horizonja szélén.

Esteledett, alkonyodott a világháború költőjének.

Az óriási színpadon lángdíszelek csapkodtak még föl; közöttük forrón ömlött a vér: a front, harc, halál gomolygva hömpölygött lávaként a rivalda mögött, az örök és a jelen élet nagy függőnyeit lebbentgette a temető

szele. Mi sem volt hát könnyebb, mint a nagy színpadon álló, vért, lángot, halált tisztán látó Gyóni Gézát az élet színpadáról a függönyök mögé berántani.

A nemzeti harcnak vélt, vágyott háború idegen érdekek hajszája lett; ment minden orosz mintára: „*Utolsó magyarig*”.

A béke nem jött; ideg még nem pattant, kicserélésről hazug hírek jártak; mint a farkascordák, fölemésztették a vándorló utast.

Zsoltárok a sivatagban. Sötét hatalmak kezére jut.

Az oroszokkal mindig hadilábon állott. Mindent megtett volna, ami ellenük irányul.

Egyéni érdekből is haragudott rájuk. Megtudta, úgy emlékszem, a Buda-temesvári színház direktora, Sebestyén Géza, hogy a közelben sínylődik s Krasnojarskba hozatalával segíteni lehetne rajta. Megpróbálkozott, de sikertelenül...

— Legénységi állapotban él.

— Ő volt az, aki vidéken fölfedezett engem.

Hálójával akarta honorálni a figyelmeségét. Milyen lélek-daruja lett volna ez az ember mázsás életének; magasra, magasbra emelte volna.

Elálmélkodva gondolkozott a művészet és művészek múlandóságáról.

– A katonaság útjába állott életterveimnek. Félbe-, vagy egészben megszakított.

1917. márc. 2-án elközelgett Arany János 100 éves születésnapja. Figyelmeztettem és beszélgetéssel el akartam mélyíteni benne.

Április 15-én Arany-előadást is tartottak a zenebarakban: a templomban.

S ekkorra elkészült: Aranyról emlékezem c. verse.

VII. barakbeli zajos tömeglakására gondolt: vágyott ő is egy kis *független nyugalomra*, magányra, melyben a dal megfoghatnak s amelyben méltó dalt nagy szívéhez, még olyan sokat dalolhatott volna . . .

Nyútt asztalánál szötte-szötte
Végszámra a legenda-selymet -
S koldus-magának kimenőre
Egy köpönyegre alig-alig tellett.

Fáradt testét, kopott kabátját,
Mikor feltűnt a szegleten,
Vámpír Krózosok megcsodálták
S azt mondták: mily nagy s.mily igénytelen.
(Gyóni.)

– Arany szerénységét paraszt származásával magyarázom. Gögjét is, mely zárkózottságában nyilvánult.

1917. április 29-én leveti már téli felszerelését: a nagy pionír-csizmákat.

Mihály új katonasapkával ajándékozta meg.

Május 15-én a kenyér annyira polyvás és fekete, – még náluk is, a tüdőbajosok halál-pavillonjában, hogy betegségét fokozódva érzi.

Még szívében is szúrások jelentkeznek.

*

A színpad függönyét pedig lebbentgette a temető szele: hit, erő, vágy, kedv nem feszítik izmát s a szibériai orkánban fogódzásra erőtlén a marka, nincs amit szorítson, nincs, ami vonzza.

Holott ép olyan idők következnek, mikor mint Júlián barát: ijedve futunk anyánk, feleség, szeretőnk ölére: élni akarunk . . .

A cári hatalom felbomlása, a keletkezett világfelforgató eszmék nem állíthatják meg bomlásnak indult agyműködését.

A szovjet előzményei dühöngtek már...

A Szibérián áthúzódó, menekülő intelligencia koldusbotja szerte kopogott a puha utakon . . .

Kidöglött ló mellett gyermekhullát láttam...

Lobogott az új világrend hajnalhasadásának vélt, rőt alkonyat . . .

Krasnojarsk bolond volt, megháborodott a lázban . . .

Vörös zászlók lengtek csókoló nyelveként az ördögies házak padlásairól . . .

így kellett ...

Agyonlőtték, agyonütötték volna azt, aki ellentétesen cselekszik ...

A legénységi tábor földbarakjaira az oroszok vörös lobogót terítették.

Átlángolt a fehér tiszti táborba is a forró, futó vér, mint hajló Nap csurgó erőtlensége a haldokló világ ravataláról . . .

Gyóni megint idealista volt. Nem bódult meg, de a színhatás, a fizikai, szellemi energia lefojtottsága, az ünnepies újdonság-láz, a világ krisztusi megváltása, az emberiség egyetemesen boldogabbsága kápráztató csillagokat sziporkázott halk szeme elé.

Az abszolút Megváltást várta.

Olyan érzései voltak, mint a világháború magyar fölzendülésekor, mikor azt hitte s később szégyenletesen sütötte le a szemét, ha idéztük:

Ferenc Ferdinánd jár a hadak élén . . .

Ami most készül, szent leszámolás lesz
S nyugalom, áldás, béke a Jövőnek.
Virágos, ékes fegyverünk nyomában
Nagy Békeország vasfalai nőnek.

(Gyóni.)

Akkor azt hitte: osztrák és magyar hadsereggel verjük, bámulatba ejtjük a világot; Bécs igazán hálás lesz már

Vitam et sanguinem
Pro rege nostro

kiáltásainkért, a monarchia súlypontja Budára billen s ezeréves hajszoaltságunkért bő kárpótlást nyerünk az új uralkodótól.

Ilyesfélére gondolt most is részvétlenül.

S e hatások gyűjtópontjában megírta:

„Utolsó tánc”,

„Tomori úr nagymiséje”,

„Fogoly honvéd testamentuma”,

„Egy gyöngédlelkű grófnőhöz”

c. verseit erős, hazafias, fajmagyar, háborús vonatkozásban.

Gyóni ágybéli reagálóképessége fogékony lett a betegségre, még ha az a beképzélesen alapult is volna. Észbontón fájdalmas volt ezt a különben hanyag, életét kockára tevő háborúsdí-embert örökké komoly, nagy, robusztus testet gyerekek látni a Halállal szemben . . .

Dr. Bona esténként hideg lemosást és jó táplálkozást rendelt.

Vettünk is szivacsot rögtön, hordtuk a vizet s Magyarország költője, ünnepelt nagy úr, egy kopott, zománcától megpattogzott mosdótál előtt hajladozott félmeztelenül, vizes szivaccsal csapkodva mellét.

Pedig a doktor jóakarató barát volt. Nem a betegséget, mely nála valószínű ügyes maszka-bál volt a költőre fogukat fenő, irigy tiszték előtt, a betegség legjobb hitünk szerint csak látszat volt, hogy a Petőfi Társaság tagját, a költőt pavillonba, külön szobába, több kényelem, jobb ellátás és olyan helyzetbe juttassák, ahol teljes nyugalommal írhatja verseit,

A GYÓNI-TESTVÉRPÁR.

befejezheti a Jézus-legendáját, papírra vetheti második drámáját, kárpáti novelláit, egyáltalán, ahol mindössze ketten-hárman lakva, megfeszített erővel, csendben dolgozhat egy művész ...

Így kellett ügyeskedni, mert a pavillonlakások egy része törzstisztek és betegnek minősített tisztak számára volt fenntartva; más részük pedig a tüdőbajosok pavillonja volt: orvosi felügyelet alatt.

Ide be lehetett az Achim-fiúkat juttatni.

A halálpavillon meszelt, emeletes, fehér épület s a XIV. számot viselte. Az épület északi végének I. emeletén, a konyha mellett balra, keletre nyíló, ablakos szobák egyikét kapták lakásul.

Végtelen boldog a kis, nyugodt lakásban.

— Hadd menjek a „nagy költők” köréből.

— 30 rubelért kapok reggelit, vasárnap kakaót, hétköznap tejeskávét; ebédet, vacsorát. Orvosi, diétás koszt. ..

— Dohányozni nem szabad.

— Ismét kölcsönre szorultam. 150 rubelt kapok, de ráadásul még ez a tiszt egy magyar könyvet is kér tőlem, hogy beléphessen a magyar könyvtárba.

— Le kell írnom neki a Levelek I. kötetét.

Le is írta s a kéziratot odaadta ...

Kalandos sorsát hallottam a kötetnek:

mintha piaci portéka: adás-vétel tárgya lett volna; aztán az hírlett, hogy hazakerült megpróbáltatásokon keresztül is s ma Gyóni nagy tisztelőjének, Benárd Bélának, a szombathelyi munkásbiztosító-pénztár igazgatójának a birtokában volna.

*

A XIV. pavillonban Tscheik Ernővel: a festőművésszel és Schmiedt huszár főhadnaggyal, meg Mihály öccsével, négyen laktak.

Gyóni az ablakhoz közel, bemenet balra helyezkedett el. Vaságya előtt nagy asztal, a falon polcok, könyvek, mint egy diáklakásban.

Az ajtónál mindjárt balra állt a Mihály ágya, fölötte polc, tele már akkor is arzénos és különféle orvosságos-üvegekkel... Gitár is lengett a meszelt falon ... (További sorsát nem tudom.)

1917. március 13-án költözött át Gyóni a halálpavillonba.

Igaz, hogy akkor már kétoldalú tüdőcsúcshurutot emleget és öccséhez a kórházba fog menni.

Elkeserítően biztosra veszi: soha sem kerül többé haza. Ha levelet ír, halálos végrendelet minden hazamenő sora; olyan, mint egy hímes tojás a teste, finoman kell vele bánni, leányos gyöngédséggel; válni készül az élettől.

A sírverse már 1916-ban elkészült.

Sírvész

Hazai domb lesz, vagy idegen árók
Bús sírom füve amelyen kihajt,
Kopok fejfámon elmosódó irás
Bolygó vándornak ezt hirdesse majd:

Boldog, ki itt jár, tevéted is
Még szenvedek, ki lent nyugait, a holt;
Térsz harcok verték fel, hírt,

(Kra, nojasi K, 1916.)

Egg zászlós ment egyszer emléksorokért hozzá szépen aszúrozott kis fejpárna-huzattal, melynek egyik lapjára valami kéziratot szeretne: érdekességnek Gyónitól.

A sírversét írta rá.

A zászlós megígérte: fixírozni fogja s örök emléke lesz majd feleségével együtt ez a kézirat.

* *

Mihály 1916. október 24-én betegeskedik s 1916. november 7-én kórházba ment.

Gyóni 1916. nov. 15-én repeső könyörületességgel jajdúl haza:

– Mihályt kicserélni.

S arzéntól puffadozva, Mihály hol kijön, hol bemegy a kórházba.

Természetesen, Gyóni testvér, mondhatnám gondozó kezek nélkül marad. Nincs, aki ételpótlékot főzzön, javítson, aki megvarrja egy szakadt rongyát, megvesse ágyát...

Gyóni ezen idők alatt ébred az egyedüllét elképzelhetetlenül kínos borzalmaira.

Amilyen távoli viszonyba hidegedtek egymástól egészen a Przemysl-ben való késői találkozásukig, úgy összeforrtak Szibériában: végzetesen.

Szorosabb viszonyban voltak tán, mint csecsemő az anyjával, a férj istenített, ifjú hitvesével, mert ahogy Miska élete kiesett az ő szájából, az becsukódott, étlen és szomjan éhhalállal pusztult.

Miska pedig rohamosan haladt a pusztulás felé. Semmi sem látszott ugyan rajta.

Arca kerek, az áprilisi napokban már leégett arc-gömb volt. Május elsején pl., ahogy hintaszékében ült a pavillon előtt: életerős, jókedvű, fiatal férjnek látszott, izmos, szép ember; divatosan járt...

Géza igyekezett gondolatait lekötni, elterelni s írt, írt.

Tscheik olaszul iskolázta, megfestette arcképüket.

A Gyóni-portré a költő legsikerültebb arcképe lett.

Gyóni és a Mihály képe oly hüen tekintett le a falról, hogy később, a fiúk halála után, kénytelen volt levenni Tscheik a képeket a falról erős, szuggesztív hatásuk miatt.

*

1917. június 1-én Mihály ismételen a kórházba ment. Gyóni magára marad. Nagyon kér:

– Látogass gyakrabban, Pista,
Nyugtalan a Mihály állapota miatt.

Az orosz Kommandó előtt fél délelőttöket áll, mégsem tud propuszkát: írást szerezni, hogy kimehessen a kórházba, öccsét meglátogatni.

1917. június 5-én haldoklik az öccse.

– Szepszissé lett a tüdőbaja: mondta Bóna.

— Szeszt, feketekávé, teát, tyúklevest
rendeltem neki.

— Arzén-injekciót kap.

— Szívbjajos.

Most felőrjög Gyóni. Vesztét érzi. Ember-
hez, Istenhez könyörög.

A legideálisabb képletet fogja meg:
Mihály végtelen bájos, szép, ifjú hitvesét:
védangyalát, őrző mindenét: a feleségét:

Asszony, van-e még imádságod?

Mert nem segít más, nem segít más,

Csak kulcsolt kéz, esengő sírás:

Lesírni az irgalmasságot.

(Gyóni.)

A haldoklóért való utolsó zene-bona, erő-
feszítés, lázas szaladgálás örülete háborog a
Gyóni lelkén. Ő mindent veszít, ha Miska
elvesz.

S akárhova szalad, akárkihez nyöszörög
síró eséssel, megint csak a költői ideál leg-
szebb eszményét rázza, jaidítja fel az Istenhez:
az asszonyt, a feleséget, még az Isten előtt
is ártatlanul álló drága hitvest, pár hónapos
forróölű, felgyulladó asszonyt: közvetítsen,

És elhagyott, szerelmében megcsalatott
magára gondol, a kételkedés örvényei szédít-
getik; kavarog, zúg, forog a világ vele, még
a legszentebb hit is megvonaglik benne.

Az Istenre is haragosan gondol . . .

A testvér haldoklása alatt könyörgő ihlet-
tel vette körüi e drága nőt: lába elé térdelt

minden gondolata s a nő, az örök hűséget esküvő feleség szerelmétől várt minden szabadítást. Több verse van, ami e szép, bűvös légkörben termékenyült meg.

Asszony, találsz-e hozzá hangot?
Én csak kegyetlenségét láttam
S csak keserű szót hordok számban.
Ne hallja meg, ha én sóhajtok.

Ne lássa meg, vádoló arcom -
Csak a te rémült szíved lássa!
Ha irgalmához nem találsz ma,
Holnap a neved: özvegyasszony.

(Gyóni.)

S minden hiába volt.

A költői ideál, az őrangyalság fogalmán, durva léket ütött a kérlelhetetlen végzet.

Rohamosan telnek a napok. Gyóni elke-
seredetten szaladgál dr. Bona után; tőle vár
minden vigasztalást:

– Menekül előlem. Ha meg találkozunk,
mindig megvigasztal.

Ki tud nagyobb, egzaltáltabb örömet el-
képzelné egy haldoklót féltő ember életében,
mint azt, mikor a megrendült, este halálra
fáradt költő megpillantja vívódó öccse or-
vosát.

– Nagyon melegen szorított velem kezét.

– Biztosan örül; jobban lehet a Mihály.

Végre kijutott hozzá a kórházba.
Sírtak mind a ketten.

– Nem jó, ha kimegyek hozzá. Felzaklatom; sírunk, és ez halálosan árthat.

Június 6-án Mihály kétségbeejtő levelet ír a kórházból.

Fáj, hogy a felesége alig ír neki.

Délben és este ott állunk a táborkapuban. Az orvost lessük.

Nincs.

– Nem mer mutatkozni.

Háborodott sejtelemmel fúrja távolba szemét, előrenyújtott fejjel keresi az úton.

Nincs sehol.

Találkozunk mégis.

Megvigasztalták.

Június 7-én este újra a kapunál várunk,

— Nem bírok maradni. Attól tartok, nem mer a szemem elé kerülni, nem meri megmondani az igazat.

— Pedig megígérte, hogy este beszélni fog velem a Miska állapotáról.

Nem találtuk.

Valaki azt mondta, a XIII. pavillonba láták menni az ezredorvost.

Útközben Gyóni egy szót sem szólt; forrt benne minden; mint egy zsákmányra, úgy akart lecsapni az orvosra, de odaerkezésünk előtt pár perccel ment el épen ...

Végre a IV. barak *déli* sarkánál elcsíptük. Sajátos, biztató, orvosi szavával megnyihette:

- Talán, talán . . .
- Ha a szíve kibírja.
- A krízisen már túl van.

Beszélt, beszélt, de beharangozta már a holnapot.

Hazamentünk.

Mihály a postán választ kapott május 20-iki levelére, ahol ezt írta:

– Ha tél előtt még haza mehetnénk, meg volnánk mentve.

A válasz kedvező volt:

– In deiner Angelegentlichen alles versprochen – Micid.

Istenkéz . . .

Egy perccel jött később . . .

Ép a ravatalára tehetjük . . .

Bóna elmagyarázta a betegség folyamatát. Tüdőgyulladás volt.

1917. június 8.

Gyónit délelőtt kihívták s elmondták néki a szent Testvér halálát.

— Nem is gondolt sohse a végsőre. Semmi kórházi irata, üzenete, kívánsága nem maradt. Hirtelen, $\frac{1}{2}$ 7 órakor . . . 11-kor felszaladtam Gyónihoz. Megtörtén, vonagló testtel görbült felém.

— Tudod?

— Tudom.

Egymás nyakába borúltunk; sírtunk.

— Semmit se szenvedett.

— Jobban érzem magam. Ez volt az utolsó szava. Két erősebb lélegzetet vett és meghalt. Újra zokogtunk egymás nyakán.

— Olyan szépnek, nyugodtnak, kövérebbnek látszott.

— Jegygyűrűjét visszahúztam a kezére... Felesége képét a szívére tettem a levelével együtt . . .

Aztán belemerültünk abba a gondolatba:

— Milyen szép, erős férfi volt Mihály. És milyen jólesett Gyóninak, ha bókolunk:

— Bizony, mintha erősebb lett volna még a bátyjánál is.

*

Mialatt Gyóni a kórházban járt: dr. Mézsáros Vilmos egy németszövegű bibliát hagyott a költő asztalán.

Megtörtén, hanyatt fekvé olvasta Gyóni az ágyon. Egy részletnél így szólt:

— Olvasd te is és vigasztalódj.

S megszületett a Testvérem ágya mellett c. vers.

Megbeszéltük, hogyan lehetne kíméletesen értesíteni a Micike asszonyt; kit oly féltékenykedve imádott s akitől oly szívszorongva kívánta épen ezt az elkésett, ravatalára érkezett, utolsó levelet.

Már régen kórházban feküdt, de nem akarták a ki- és bejárással folyton nyugtalaní-

tani ezt a finomkedélyű, féltett asszonyt s Gyóni úgy gondolkozott ép ez utolsó esetben:

- Jó és elég lesz utána megírni, ha már kijött a kórházból.

Gyóni megírta magyarul a jelentést.

- Csináljátok meg németül; nem tudok most rendesen gondolkozni.

Hangja elcsuklott, keserűt nyelt össze-csucsorodott szájában, szemét lezárta, ágyra hanyatlott és szakadozott beszéddel hívatta Szentgyörgyi zászlóst.

- Ő majd lefordítja németre.

* * *

Június 9-én Gyóni már nem reggelizett. Alig akar egész nap enni valamit. Éjjel nem aludt.

A temetésnél tetszésére bízták, akar-e papot, vagy teljesen magyar szertartást.

Ágostai evangélikus vallásúak voltak s ily pap csak a germánok között volt,

- Mondja el a pap is a magáét és mondja el Mészáros (Vilmos) is a búcsúztatót. Hadd legyen teljes a végtisztesség.

Ezzel el volt döntve a temetés.

S 1917. június 10-én délelőtt:

Börtönudvarból zöld mezőn

Hajlik az út a temetőbe.

Fehér deszkák közt fehérebb szív:

Az én édes testvérem fekszik.

Mögöttem börtönőr halad.

S fejem fölött, az ég alatt,

Napszikrás nyári ég alatt
 Pacsirta szálldos körbe-körbe.
 Előttem már a temető:

Betegség, rabság, ravatal. . . (Gyóni)

Borzas hajjal, elesett fejjel hallgatta végig a kiapadhatatlan szájú német papot s aztán, akik idáig feléje se néztek, ölelték, karolták, becézték.

Elindultak a temetőbe.

— S a mezőn tyúkról, termésről, háborúról, szökésről beszéltek a hátam mögött. Nagyon fájt, hogy ilyen vásári lárma keveredett bele a testvéremmel való beszélgetésbe.

— Nem hittem volna, hogy így kell látnom a szabadságot – mondta.

Öröm- és örömtenger kavaroghatott lelkében, mikor a mező szabad illatát beszívta.

– Egy kis pacsirta kísért végig, a koporsó felett lebegve, egészen az elhantolásig ott énekelt, s ahogy közelebb jutottunk a temetőhöz, mind több és több madár fogadott. A harang is megkondult, épen a legpontosabb időben, mintha neki szólna. Átérezte a természet hatalmas, megértő, részvevő ereje a temetését s mindent összehozott a szegény Gyóni-testvér elhantolásához.

Ahogy hazajött, nekiesett mohón a Mihály hagyatékának; lázasan kutatott az íratok között.

– Hátha üzent, írt, végrendelkezett, sejtett előre valamit.

Semmit sem talált.

Egy kis fa-kazettája maradt, melyben tizenöt ezüstpengő volt.

Hová lett, nem tudom. A dobozból még egy notesz került elő, melyet nézegetve, lapozgatva, tébolyogva mondta:

— Pista, ne hidd, hogy én vagyok a költő; hazug beszéd az, amit eddig hittem. Igen, ő, – ő volt a költő, ő érdemelte meg a hírnevet.

— Hiú álköltő vagyok; csak Miska volt az igazi, nagy lélek.

Azt hittem, Miskának szintén vannak versei s azokat magasztalgatta, de ma tudom, miért voltak erős fölajdulásai.

Költői naplót vezethetett Mihály s rajongó szerelméhez írt stílusos levelei, feljegyzései kápráztatták el Gyónit.

*

Néha különös kezd lenni képzelgéseivel, de az elközelő véget senki sem látja benne.

Tébolyra nem is gondolunk, bár anyai ágon terhelt.

Egy este sétálunk s a kerítésre kis veréb szállott. Sokáig nézte, fürdött az örömben.

– A Mihály lelke volt. Csak amikor sokáig nem néztük: elrepült.

Túlságosan beteges lett az érzékenysége. Sokat cigarettázik; mire én figyelmeztetni próbáltam:

— Mit törődöm én már magammal; ha eddig nem ártott meg: jöjjön, aminek jönni kell.

— Nem idegen már nekem ez a föld; itt akarok pihenni én is, ahol annyi sok magyar pihen, ahol Szibériában egy kis Magyar Birodalom alszik a földben . . .

— Nem illik, nem lehet, nem szabad őt hazahozni . . .

— Mert akkor, minden magyart haza kellene szállítanunk.

S egészen kiépítődött, megszépült lelkében ez a gondolat:

— Itt akarok letelepedni, nem megyek haza. Már beszéltem is az egyik tiszttel, aki oroszul fog tanítani.

– Meg kell tanulnom; Mihály akarja.

Ezt az idézetét gyakran sikerült ellene fordítanom:

– A Mihály azt akarja, hogy éljen, ne búsuljon érte; nem akarja, hogy utána menjen...

Oly sokat kell még építenie odahaza. S ez utóbbi kijelentésünk tényleg megnyugtató gondolata lett:

– Építenem kell még odahaza.

S elcsendesedett.

A kondoleálók tömege folyton zavarta. Gondolatait, ha egy vers, esemény, hír stb. magára is vonta, e részvétekkal természet-szerűleg tragikus mederbe terelték mindig Gyóni bomlott idegrendszerét.

Egy alkalommal valaki azt találta neki – vigasztalásképen – mondani:

– El kell felejteni. Nem kell foglalkozni vele, másra kell mindig gondolni.

Kikergette a szobából:

– Hát menjen! Minek jött ide? Felejtse el. Június 12-én Nagyszegi megbolondult.

Talán ez a hír volt végzetes lelkére. Önmaga életére gondolt.

1917. júniusa tragikus fordulatot mutatott.

A tébolyodottak hónapja volt ez. Soha annyi tisztet, legénységet nem szállítottak elmebajjal a kórházba.

*

Feküdt az ágyon, megint beteg volt; június 14-én:

– Tűzrózsa . . . A Nap kiégette a mellem . . . Fáj. Ha csend volna, talán meggyógyulnék.

– Igen; írjátok meg: elmegyek utána. Mihály utáni vonzalom fakadozott ismét a lelkében.

Édes anya elvesztét nem lehetett annyira szívre venni, ahogy belégyökerezett Gyóniba a testvére iránti végzet-szeretetet.

Viszont Mihály is elhagyhatta volna: sőt egészségére való tekintettel rég el kellett volna hagynia a Krasnojarski tábort s egy délvidékre induló transzporttal elválnia a költőtől, de képtelenek voltak a vérségi kapcsot meglazítani.

Egyik a másikának lett az áldozata.

A tüdőbajra és szívbajra esendő főhadnagy nekiment a szibériai szélsőségeknek s áldozatul esett . . .

Másrésről Gyóni, még tisztiszolga-házvezetőségével sem adminisztrálhatta volna magát: elhanyagolásra forduló természetével.

Mihály az anya, feleség gyöngédsége volt Gyóni Gézának.

Ő szedte föl az íróról elterjedt híreket... népszerűsítette a költőt és mecénása volt.

Keserűn buggyan a szája:

– Így kell lenni, hogy beteljesedjék az írás. Amit írtam, most majd porommal port hintek reá. Megpecsételem. – Nem hittetek nekem.

Gondolat-éjszakáján virrasztó barátai meg-megmozdúlhattak néha, mert ijedve tör rájuk:

— Minek költöttetek fel?

— Itt voltak a varjak. A fekete varjakat elzavartátok. Szép kocsi volt. Égi kocsi; varjak húzták. El akartak vinni.

Lehanyatlott.

Feje, ajka már mozdulni sem képes.

Június 14-én délután osztályt vetett hagyatékára.

Jakobovits-csal magához hívat: végrendelkezni akar.

Ész nélkül rohantam. Az életem sem lett

volna előbbrevaló, mint az, hogy most hozzámenjek, ő hívat. Rettenetes baj lesz; izzadtam, vacogtam fájdalmamban.

Bementem. Torz ... gnóm alak. Beszélni akar ... végrendelet... nem hagyják; megzavarják.

Nemsokára aztán, 15-én már másképp intézkedik. Elküld mindenkit hazulról; ágyáról félig fölemelkedik:

– Húzd le a függönyt, Pista; add le a falról a gitárt!... így, most csönd van. Te tudsz gyorsírást, vegyél ceruzát, írjad. Neked diktálom, mert te költő vagy, megérted; jó fiú vagy, menj el, el kell menned ... Szabadkán, hogy beteljesedjék az írás:

Vén varjú kopog szikkadt koponyámon,
Amelyben akkor az utolsó álom
Halálbánatos, végső drága rím,
Tehozzád küldött búcsúüzenet lesz
És nem jut hozzád soha, soha kedves.

– Utolsó lehelletemig, forrón szerettem.

Két fényképe maradt tőle. Egyik álló alakkal ábrázolja, másik kép ülő, de már elveszített asszonynak mutatta.

Az állókép hátlapján ceruzával szép, kerek betűkben sorakoztak fel az Őrangyalhoz: Egy arcképre című vers gondolatai.

Őrangyal, fehérszárnyú,
Tiéd már ez az élet.
Halált, ha dörg az ágyú,
Imáddal csak te véded.

AMIT A SZHÉRHAIAN ELHUNYI KÖLDŐ ÉVAN HAZAMENTHETETT
HAIÓGÉI ESTVÁN :

Gyászszalag. — Góbi kőszkoplo. — Kőkőrdő. — Pomó-késztyű. — Sötét italosok
közében. — Fűzős készlet. — Döszőnkő. — Jólétkő. — Iróddok. szénseprűk.
— Kővessege. — Villa-kamál. — Kőmőkő. — Halkő. — Sírívágók. — Cigarettá-
tűz. — Szópók.

Őrangyal, fohászodra
 Száz visszhang felel már fenn,
 S az Isten ajka mondja:
 Őrangyal, Ámen, Ámen!

(Gyóni.)

Az őrangyal azonban hűtlen lett hozzá s a mentő imádság Istenhez húzott tébolyvezetéke elszakadt közöttük.

Négy óra felé volt. Visszavert, haldokló napfény szóródott el a színes asztalon.

Búcsút mond Gyóni minden ingóságának.

Búcsút mondunk egy szellemi ember hulló életének.

Nem vigyázhattunk rá. Legjobb akaratunk mellett sem tudtuk hazamenteni.

Lázasan keresgél véres napfénybe ömlött könyvei között.

Ozsvár Péternek egy fényképet s a várbeli kötet egy példányát; jakobovits festőművésznek pedig a Mihály-képet adta. Én egy fényképét s a Hollandi Revűt kaptam.

Megtudtam, hogy délben megint nem evett. Este Tscheikkel $\frac{1}{2}$ 1 l-ig sétáltunk s az udvaron oly támadó, tempós ütemet diktált, hogy mire hazakerültem, ázott renddé lett izzadt ruhám.

Másnap még azt tudtam meg, hogy nem fárasztotta el a séta; az éjszakán át semmit sem aludt. Nem bír magán uralkodni.

Június 15-én reggelre agonizált újra . . .

Tscheik jóindulatú, groteszk módszerrel, rendreutasította nyavalygásait: gondolva, ily lebecsmérlések után vigyázni fog szabadult szájára s formálisan összeveszett vele; azt hitte, egg erős felindulás helyrebillentheti esedező agyát, de nem sikerült. . .

Gyóni felugrott az ágyból, felöltözött.

S a falon reggelre ott volt a vers:

Gonosz, ki mást szavakkal ámit.

*

Egy-egy versének leírása után nyugodtabbnak látszik.

Világosan látta hulló végzetét.

– Bizonyos feszültségi időben elkap a tébolyos erő, küzdök ellene... hiába. A halálos küzdelemben, az agyellenőrzésben kifáradok s értelmem fölé tudatalatti funkciók kerülnek.

Nem tudom, volt-e már valaki annyira fáradt: álmos, hogy a hozzá intézett szavakat hallotta, értette, száján csak öntudat alatti álmokképek ömlöttek szóba, épen nem a kérdésre vágó feleletek: félrebeszél.

Ez a harcos idegállapot diadalmaskodott fokozatos erővel a lankadó Gyóni idegzetén.

– Üldözési mániában szenvedek.

Kórházba akar jutni. Erdőbe vágyik, messzire, szabadba; sétálni, zöld színképek illatos prizmáján . . .

Dr. Hift osztrák főorvos megvizsgálta: sétát, nyugalmat, tornát ajánl.

Valahogy öntudatra akartam injekciózni s olyan kitételt használhattam előtte:

– Vigyázzon; tébolyba merülhet; ne hagyja el magát.

Valósággal láttam, hogy zuhant össze ez a nagy ember; hogy megrémült a maga sorsától.

Ösztönösen éreztem: új recepttel sikerülhetne megállítani a dülő végzetet.

Ki hiszi azonban, hogy javítani fog egy terhelt idegzetű ember nyugalmán az a környezet, ahol testvéröccse meghalt?

Ki állítja, hogy meggyógyíthat, bajt megelőző orvoslás az a mód: Gyóni Gézát abba a szobába helyezni, melyben Mihály főhadnagy szeme elpattant...?

Idegenbe kellett volna vinni. Új, káprázató hatások pőrölye alá fektetni . . .

Tornával, sétával, más környezetpróbával ki lehetett volna gyógyítani tán.

Mr

1917. június 15-én délután 4 óra felé utána szaladtunk, hogy elkísérhessük, ahová ő készülni.

Delíriumos örömmel szólította meg, aki csak útjába esett. Máskor elkerülte az embe-
reket, most kikérdezte őket hogylétük felől...

A Suwajoff lavkába (kávéház) mentünk.

Utolsó, úrvacsoraszerű jelenet volt. Ócska padokon, kocsmasztalnál könyökölve beszél-
tük meg az eseményeket, rossz kávéit ittunk

és szépről gondolkoztunk. Mintegy háromnegyed óráig beszélgettünk.

Célja és magva nem volt a beszédnek. E rövid idő alatt 12 memphist cigarettázott el. Rendkívül ideges, türelmetlen; reszket a keze.

Nagyon féltettem. Észrevette:

– Már megint kételkedel?

Aztán karonfogtam és hazakísértem, Le-feküdt.

Rosszabbul lett. Újra elkapta a birkózó téboly . . .

Megjött Ozsvár Péter, aki jóízű vidéki humorával, hidegen szuggesztív modorával mesélni kezdett. Úgy belemelegedett a beszélgetésbe, hogy a költő már mosolygott; fölkel, felült az ágyon, bele-beleszólt néha ... Majd kiment, behozta a konyhából délről: maradék tésztáját; vacsorázni kezdett.

Vizet ivott és hallgatott.

Éjjel 10 óráig beszélgettünk.

Egyszerre minden következetesség nélkül az ablakhoz rohan, felnyitja. Megborzadtam: ki akar ugrani.

Kiült a párkányra; nézi a mezőt, hallgatta a tábor kihegyezett kerítésdeszkáin ülő madarak szokatlanul vidám csicsergését . . .

Hirtelen visszapattan. Élénkbe áll:

– Gyerünk le sétálni.

Dr. Bónától porokat kapott, de nem fogja bevenni:

– Ezt a sátán adja.

1917. június 16-ra virradó egész éjjel nem aludt. Tscheik akaratlanságáért ismét összeszidta. Hajnalban fel is kelt s szégyelve magát, kiment.

Nyolc órakor már nála voltam.

Borongós, ideges, túrhetetlen, bántó.

— Nem örülsz, Pista, hogy megszabadulsz tőlem? Minek szeretsz annyira?

— Eredj, ne háborgass.

— Ne szeress engem.

Tébolyító tántorgással roskadtam az ágyra: emberfölötti tiszteletemért nem ezek et vártam...

Rövidesen éreztem azonban forró hűségemért, a könnyebbségemet ilyféle elriasztással kereső, céljavesztett lélek agysejt-gyúladásai

Nem haragudtam érte. Tudtam, átértettem a hátteret, amiért ezeket mondta: elidegenítse fájdalmaimat, részvéteimet, gondolatom és időm reá fárasztását, éjjelem-nappalom nekiszenteletését, pusztá ideális eszményiségemet: könnyebbé tegye az elválasztódást.

A velőt hasogató háborodottság utolsó kiútja lett volna e harag számomra ... Utálatossá akart válni ...

Június 16-án délelőtt 9 órára a kórházban kell jelentkeznie.

GYÖNI GÉZA UTOLSÓ KÉPE.

Tschelik Ernő pastellja után

Ozsvár Péter csomagolt neki. Csöpp kézimotyó volt.

Utolsó útjára ment és elveszett.

9 órakor csendesen, tűnődve kiszállt a kapun.

* * *

Vele borult még ki egy fájóslábú bácskai magyar is. Alig tettek odakünn pár lépést, Gyóni elvette a szegény baka terhét; övét pedig a szanitész vitte.

Kórházba érve, rögtön az ablakhoz rohant, kiabálni kezdett.

– Mihály! Mihály!

S a temető felé jajongott.

Később lejött s elbeszélte, hogy ő csak Mihály kegyelméből lett tiszt; nem érdemelte meg s a kórházban mint közlegény akar maradni, ledolgozni és megérdemelni a kosztot.

Vizes vedret kért s egy erős fiút, aki segíteni fog neki a vízhordásban.

Ozsvár Péter a búcsúzásnál megígérte: hacsak szüksége is lesz valamikor rá, hívja, s minden lehető meg fog tenni, hogy ő is a kórházba jusson. Különben is van valami baja. Biztosan kijut s akkor együtt lesznek majd.

Gyóni az orosz örvonalhoz szaladt s kiabálni kezdte:

– Pétert Péter!

Mintegy Krisztust hívó hang ez a sűrű alkonyatban.

– Péter gyere, segíts vizet hordani!

Most már egészen megtévelyodott. Bóna veronalt adott éjjel tejben.

– A haza egészségére idd meg, Géza!

Rögtön kiitta.

Örökre is elaludhatott volna, oly erős adag volt... féltek is.

Cseppet sem aludt.

Június 17-én csöndesebb lett.

Imádkoztam: pár józan perce lenne. Üzenni, szólni tudna valamit.

Orvosa újból italt adott.

– A hívó magyarok egészségére!

Valami érthetetlen verset írt.

– Neked akarom írni – mondta dr. Bona ezredorvosnak.

Június 24-én hallom:

Összement a teste; aszott; a karja, lába lekötözve; hordágyon viszik a napra. Nem ismer senkit. Üres a szeme. Csak tejjel táplálják.

1917. június 25-én reggel 5 órakor meghalt.

*
*   *
*

Az ég villámlott, dörgött, zuhogott az eső.
Délután az orosz őrsparancsnok megengette, hogy: testvérei, rokonai meglátogassuk.

Ozsvár, Ficzay, Gleichmann János, meg én voltunk első látogatói.

Az V. tisztibarak déli folytatásában, keleti homlokzatú bejáróval állt, egy legénységi kórházbarak.

Itt volt egy szűk, vasrácsos ablakú cella, jórészt bedeszakázva, hogy a dühöngő lélek-rab ki ne törjön rajta.

A cellában jobbra vaságy.

Csukaszürke pionir-ruhában, fején felütött sapkával, csizmában a felpukkadt, nagymellű, halott Gyóni Géza, fehér lepedővel letakarva.

Keze gyolcsba pólyálva, mellén keresztbe ejtve.

Ajka erősen összeharapdált, fogsora szűkre zárult s mélyen kilátszottak szétesett ajkaiból.

Ökölnyire horpadt üreges szeme.

Szalmaszál-újjain ütődött sebek.

Ráestem. Ideges némasággal megrohantam, átkutattam a zsebeit. Nem hagyott semmi jelt; semmi írást.

Letakartuk.

Romulus ablatus est.

A Nap ki akar robbanni a felhők közül, se fény, se eső. Végre 4 órakor zuhogni kezd. Megkönnyebbül minden. Elémzuhantak mind a versek:

Halkabban járjon, aki él
S dúdoljon csöndes éneket.
Messzi sírdombok fejénél
Ma ezer gyászszobor mered.

Mind hű s pompás férfi mind,
 Kikről legendát sző a tél.
 Szemtik a sírból ránk tekint:
 Halkabban járjon, aki él.

(Gyóni.)

A táborban összebotlottak mind az emberek ... Megroppantunk. A front katonás merészsége összetört bennünk.

Széltében ismerték Gyónit; hatalmas, derék vasgyúronak tudták. Percnyi hír és vége a legnagyobbnak is. Mi jön, mi lesz... égett a szánkon. Elénk vetítődött a várbeli, alatyri, krasnojarski költő élete, a kabaréban verselő Gyóni; a legénységi tábor hű mecénása, a játékonyságok apadhatatlan bőkezűje, a szent istvánnapi templomszónok, a zászlósi rangját érzékenyen őrző pionír-káplár, s megdobbantunk e váratlan halálesetre.

Végtelen fájdalom nyilvánult meg az Áchim-testvérpár iránt. Aki csak egyszer is beszélt vele: ma jegyzetek gyarló kínzásába fogott. A tanítók verseit kezdték tanulni: egyetlenegy se kallódna el. Az agyonlőtt, éleseszű Székely keresk. isk. tanár agilis üzletszerűséggel kopogtatott mindenki ajtaján, hogy összeállítsa Gyóni fogoly-portróját. Kényszerített; főhadnagyi rangját súlyoztatta, csak hogy valamit is exhumáljon róla.

Sokan át is adták kézirataikat, hogy a

gyűjtőnek állítólag Kolozsvárt, felesége által vezetett nyomdájában napfényt lássanak.

Sorsát nem tudom követni ma ez anthológiának. Tscheik tanár hozzákezdett a Gyóni-hagyaték rendezéséhez, szószerint ragaszkodva a költő népboldogító intencióihoz: elárvereztette . . .

Tisztelet és fény övezte most a Gyóni nevet. Hajsza indult meg az árverésen.

– Ki ad többet érte?

A táborparancsnokság díszes temetést akart pontifikálni a világháború nem is sejtett, mekkora nagy költőjének ...

Dr. Zalán Gyula tart. huszárfőhadnagy, akkor még országgyűlési képviselő, kis szögletbe húzódva nézte át velem még egyszer, utolszor simítva ünnepi nagy emlékbeszédjét Méltó legyen minden a Gyóni nevéhez.

A tisztikar egyetemlegesen, ezrede, a jegyzők, akik bensőséges naívsággal okleveles kebelbélinek tartották a költőt, a lapszerkesztő önkéntesek, a legénység mind képviseltette magát a tervezetben.

Művészek Gyónit fájlaló, nagy szeretete törekedett egy síremlék monumentális megépítésére az élet-óceán partszegélyén.

De lassan, magyaros tanácskozásokkal, bizottságok állapítgatásával elértéktelenedett

a pénz, vörösen lángolt a politika frontja, újabb gyűjtés is kárbaveszett, maradt egy vers:

Minek az emlék? Mulandó minden.

Hogy pár évtizedig tudják: ki van ott...?

Ha költőt, magyart a sors idáig verne,

Lelkeddel lobbanj e fázó végtelenbe

S csipkebokor légy szomorú halott. (Balogh István.)

Ezalatt, míg a tábort a temetés ünnepességének tervezgetése foglalkoztatta, dr. Bona ezredorvos felhívatta a városból dr. Orsós bakteriológust, boncolja fel és vegyen orvosi láttelelet róla.

Dr. Bona baráti, jóságos szíve: Gyóni Géza meghagyására kegyeletsértőnek is találta a felboncolást. Ugyanis Gyóni, még életében, Tscheik „papának” meghagyta, hogy ha meghalna, ne tegyék ezt meg vele. Hagyják őt a sírban nyugodtan porladni.

Magam is a beszélgetések közben habozgató voltam. Végre is elkeményedtem s a jövő és itthoni Magyarország tudományossága előtt pontos beszámolást – a kezünkbe került tálentem hűtlen sáfárkodásától való félelem miatt - erősítgettem: kötelessége a boncasztralra tenni.

Engem izgatott az a perverzitás is, hogy pl. ha Dante agyveleje 1420 gr., Schilleré 1580, Petrarcaé 1602, Turgenyevé 2120 gr., akkor mennyi lehet Gyóni agyának a súlga? A tekervények fejlettségére is kíváncsi voltam ...

Az eredmény ez volt:

– Agyon a téboly semmi jele. Nincs el-

változás. A tekervények rendkívüli fejlettsége megállapítható és nagy intelligenciát jelzett. Jóval felül volt az átlagon.

— Volt valaha agyhártyagyulladás, mely a végtelen agyműködés eredménye lehetett akkor...

— A szív hátsó fala: mint minden, hadifogságban nem sportoló embernél, igen gyenge.

— Halál közvetlen oka: inanitio, úgynevezett: éhhalál.

De nem olyan értelemben, hogy nem lett volna mit ennie, hanem nyákhártyái nem választottak ki többé gyomornedvet, gyomorsava elapadt s így a bekerült eledel – a mesterségesen is beadott tápszer – visszajött, nem kerülhetett feldolgozás alá.

Ez volt a nyilvánosság számára kiejtett orvosi szakvélemény.

*

1917. június 27-én délután 2 órakor készen állt már a táborudvaron az ezrekre menő, négyszögű tömeg.

A kuglipálya klub-házának tetején is szorongtak sokan. Itt rejtőzött a fotográfus, hogy alkalmas pillanatban felvételt készítsen . . .

Tudtommal két felvétel készült . . .

Csukaszürkében gyászolt az egész, több tízezer emberre tehető faj- és valláskeverék hadifogoly-tábor. Germán, osztrák, török tisztok a legnagyobb hódolattal töredelmeskedtek.

Szabályos, tisztékhez illő, a nyomorúságban is méltó volt a temetés.

A táborkapu megnyílt. Szívdobbantó, feszült várakozás. . .

Bedöcögött a fehér halottaskocsi.

Mélybe hullottak mind a kalapok.

Szürke, rézveretes, kék keresztekkel min-tázott vörösfenyő-koporsóban feküdt a halott Gyóni Géza. Hét-nyolc, szalagokkal díszes élővirág-koszorút helyeztek a koporsófedélre.

Körülállták a küldöttségek s közvetlenül a kocsi mellé fiatal glaszékesztyűs tiszték voltak sorfálnak beosztva.

Így jött a kocsi a táborudvar közepén kijelölt szertartási helyre.

A germán evangélikus pap beszélt. Utána az énekkar mondott búcsúztatót, majd dr. Zalán Gyula országgyűlési képviselő éreztette a nemzet, családja, barátai, az egyetemes, háborús irodalom határtalan nagy veszteségét.

Aztán sírt az egész tábor.

Elindultunk.

A kapunál megállt még a kocsi, énekelt még egyet a kórus, végűi lassan ... lassan lehullottak a kapuszárnyak, csikordult a nagy kulcs a: szíven; árván maradtunk.

Orosz kíséret jött velünk. Fegyvertelenül, mert a parancsnokságunk Gyóni Géza teme-

tésére vonatkozólag ígéretet tett, hogy szökésre senki sem fogja felhasználni ezt az alkalmat.

3 óra 10 perckor indultunk el és 4 óra 10 perckor tettük a sír nyugodt szája fölé Gyónit.

A pap újra beszédet mondott, Székely tanár elbúcsúztatta és felvételezte a fotográfus.

Rögét dobtunk; dobbant a deszka; orosz templomból harang kondult; szitált az eső; varjak suhogtak felettünk a szélben . . .

Elvégeztetett.

Aztán egy könnyed, csicsergő madár repkedett felettünk.

A két sír összeborult s a hadifogoly-táborból: Vojenni Gorodokból Krasnojarskba vezető út mentén, fél méter magas rácskerítés mellett, a tiszti temető szélén, árokparton ma temet a Góbi sivatag szálló, nagy pora, évezredes gúlának esnek a földbe.. .

Négyzet alakú hantlap útfelőli szélén fekszik a költő; a temető belsejére esve omlik a Mihály teste össze ...

A gyomlepett síron két kereszt áll:

Áchim Mihály

Gyóni (Achim) Géza.

*
*   *
*

SIRBATELL.

Szibéria a világ ravatala, mely körül gyertyaállamok élete remeg s halva fekszik hátán pár millió ember.

Havasi legelő, melyre az égbolt hajtja ki pokolra vetett báránykáit. A felhők egy-egy csusszanó jégtáblák s előreugró ormójuk az űrben meglékel minden testhajót.

Pandora szelencéje; kizuhan millió féreg belőle s az Élet úgy gördül alá, mint hegyről tengerbe hajló világtalanság.

Kripta.

Felpattant ajtaján hullaszagok lódnak felénk, dynosaurusok arcunkba rúgnak, ingünk szállongó fodraival hahotáz a szél.

Börtön.

Rettenetes büntetés.

Szibéria.

Összeborzad minden lélek-ember; rémülettől robban szét a szánk s állkapcsunk vacog: nagy danse macabre.

INDEX.

INDEX.

	Oldal
Rákosi Jenő előszava,	I-III.
Előszó.	9
Fejedelem.	13
Szibéria.	15
Az ember tragédiája.	17
Szibéria története.	19
Orosz nők intelligenciája.	21
A flekk-tífusz.	23
Orosz rabszolga-harc.	25
Lélekvándorlás.	29
Szent Mihály útján.	32
A földön maradt test.	32
*	
Áchim-család.	33
Áchim-név.	36
Gyóni gyermekkora.	38
Önképzőkörben.	41
A prédikátor.	42
Első kötet. (Versek.	
Pozsony, 1904.)	42
A fekete golyó.	43
Jegyzői tanfolyam.	44
Dabas és Vidéke.	45
Gyóni, mint zeneszerző.	46

	Oldal
Erzsike könyve. (Kézirat.)	48
Új idők költője.	50
Pesti próba – rossz tanítvány.	51
Második könyv. (Szomorú szemmel. Budapest, 1909.)	50
A korhadtság csirái.	53
*	54
Bácskai Hírlapnál.	
A világháború	54
Gyóni rangja.	55
Sasok várában.	56
A vérmezőn.	57
III. sz. tábori Örs.	58
Tirteusz.	63
Hadifogság története.	65
Szökési kínok.	68
Tisztiszolga.	72
Stratégiai szempontok.	74
Keresztes hadjáratok.	75
Destruálás	80
Hadifoglyok lélektana.	83
Krasznojarszkba érkezés.	83
Gyóni garderobja.	84
Transzban.	86
Rivaldán.	90
Gyóni a Kabaréban.	94

	Oldal
Ady.	96
A legitimista Gyóni.	99
Szerzői est.	100
Három Isten egyhajlék alatt.	100
Elveszett vers.	101
Turáni barátság.	102
Gyóni Géza imája.	103
Levelek a Kálváriáról I-II.	104
Szerelme.	105
Gyóni házasodik.	106
Válaszúton.	107
Levelezés.	108
Képviselőjelölt.	109
Égő postavagon.	111
Csonka honvéd.	112
Asszony-ínség.	113
Gyóni szíve.	113
Legénység-mentés.	114
Lapfordítások.	120
Gyóni-vers 700-szor.	121
Rákosi Jenő.	122
Gyóni szocializmusa.	123
Emlékek exhumálása.	124
Kézirat-rejtegetés.	129
Szpaty pán!	130
Előjel.	132

Ember-bárka.	134
A háború lélektana.	135
Joachim Géza eskütétele.	137
Gyóni a hálószobában.	137
A téglahordó.	139
Mosónő.	141
A halott költő.	141
A hadifogság súlya.	143
Hazatérés.	144
Önkritika.	145
Olvasmányai.	148
Műfordító.	149
Bukó piramis.	151
Első recept.	156
Halál-pavillon.	156
Vers a párnán.	161
Castor és Pollux.	161
Halálhajsza.	164
A szent Testvér halála.	166
Biblia.	167
Magyar Birodalom.	171
A bolondok hava.	172
Osztályvetés.	176
Úrvacsora.	178
A vízholdó.	182

	Oldal
1917. június 25.	183
Ki ad többet érte?	186
Dante, Petrarca, Turgenyev.	187
Inanitió.	188
Temetés.	189
Lehullottak a kapuszárnyak.	189
Elvégeztetett.	190
A világ ravatala.	192

